M. CARY
H. H. SCULLARD

ISTORIA ROMEI

PÂNĂ LA DOMNIA LUI CONSTANTIN

EDIȚIA A III-A

CAPITOLUL 30

Augustus preia puterea. Roma și Italia[1]

1. Prima etapă, 29-23 î.Hr.

Popularitatea lui Octavian la întoarcerea din Egipt

După ce a revenit în Italia în vara anului 29, Octavian beneficia de o autoritate personală de care nici Sulla, nici Caesar nu se bucuraseră vreodată. El concentrează în mâinile sale întreaga putere militară a statului; s-a întors ca învingător într-un război străin, uitând de animozitățile din timpul războaielor civile, și a adus cu el comorile Ptolemeilor, care nu numai că i-au permis să-și plătească armatele fără să mai recurgă la noi confiscări, ci i-au asigurat un surplus pe care să-l distribuie populației din capitală. În procesul de remodelare a constituției, care era următoarea sa misiune, a avut mână liberă, spre deosebire de predecesorii săi care au fost siliți să țină cont de susceptibilitatea romanilor, precum Sulla sau au neglijat-o în defavoarea lor, precum Caesar. Se împlineau deja treizeci de ani de când guvernul republican nu mai funcționa normal; amintirea libertății (așa cum era înțeleasă atunci) se estompase, iar nobilii care fuseseră cei mai activi apărători ai tradițiilor republicane erau mult mai puțini și nu mai reprezentau o putere în urma războaielor civile și a proscripțiilor.[2] Octavian a fost aclamat ca aducătorul de pace care a pus capăt unei îndelungate perioade de confruntări interne, masacre, confiscări și represalii care au depășit orice alte fenomene asemănătoare din istoria romană. Primirea de care s-a bucurat în 29 a fost la fel de călduroasă cu cea cu care a fost întâmpinat Carol al II-lea în 1660 după unsprezece ani de regim militar în Anglia sau Napoleon când s-a întors de la Marengo, după atâția ani de revoluție.

Octavian este dator să păstreze controlul asupra armatei

Într-o anumită privință însă Octavian nu a avut spațiu de manevră. El nu putea oferi nici o garanție de pace pe viitor, cu excepția faptului că avea să controleze în totalitate trupele imperiului. Prestigiul de care se bucura în rândul armatei îi permitea acum să dea asigurări privind subordonarea trupelor; dacă însă avea să renunțe la puterea militară sau să o împartă cu alții, orice temeri erau îndreptățite în privința faptului că ofițerii ambițioși și-ar putea din nou stârni soldații împotriva autorităților civile sau unii împotriva altora. Cei cincizeci de ani de război civil și tulburări au creat o tradiție în cadrul armatei romane pe care numai Octavian o putea anula: prin urmare era mai mult datoria sa decât dreptul său să păstreze întregul *imperium* militar în mâinile sale.

Octavian revine la trecutul său

În aceste condiții, Octavian ar fi avut șanse mult mai mari decât Caesar în 44 să instaureze o monarhie absolută în 29. Cu toate acestea, în loc să adopte soluția minimei rezistențe, a încercat să treacă Rubiconul. Promisiunea pe care a făcut-o în 36, că va reinstaura în cele din urmă Republica (Cap. 28), a fost mai mult decât o manevră tactică într-un joc diplomatic: experiența și propria înclinație îl mânau acum în acea direcție.[3] Nu avea nici sănătatea robustă, nici energia care-l ajutaseră pe Caesar să poarte

30.1 Statuia lui Augustus, descoperită lângă Porta Prima la Roma în ruinele unei villa aparținând Liviei. Augustus este înfățișat ca imperator, dar pe platoșă sunt ilustrate imagini referitoare la instaurarea păcii: în centru parții înapoiază stindardele pierdute romanilor și sunt flancați de figurile Galliei și Spaniei pacificate. În partea de sus, puterile cerului, Sol, Aurora și Caelum, anunță o nouă eră, în timp ce în partea de jos, alături de Apollo și Artemis se află Pământul cu cornul abundenței.

lumea întreagă pe umerii săi. Chiar dacă a murit la șaptezeci și șapte de ani, sănătatea sa șubredă l-a îndemnat să-și raționalizeze activitatea și să transmită altora unele dintre responsabilități. Prin natura sa credea în *mos maiorum* și era un conservator atât în politică cât și în celelalte aspecte ale vieții.[4] Este adevărat că în lupta pentru putere a fost un lider revoluționar care și-a condus adepții spre victorie, dar după ce și-a eliminat toți rivalii și-a putut identifica susținătorii cu Senatul și a putut pretinde că puterea sa se bazează pe consimțământul tuturor. Acest lucru l-a afirmat mai târziu deschis în *Res Gestae*: „per consentum universorum potitus rerum omnium". Mai mult, știa că succesul său se datorează unei dependențe umilitoare de propria armată. Prin urmare, Octavian nu s-a agățat de puterea autocratică precum Caesar; dar nici nu a renunțat definitiv la ea precum Sulla. A preferat să recurgă la un compromis, în care principiul său călăuzitor era să-și păstreze armata și politica externă a statului și un control general asupra administrației civile și să lase detaliile guvernării civile în seama a două clase privilegiate de funcționari publici, *senatorius* și *equster ordo*: el avea de gând să dubleze rolul inevitabil de comandant militar cu acela ales de bunăvoie de „rector" în sensul dat de Cicero acestei demnități.

Simpatii republicane autentice

A încercat să realizeze o divizare a puterii

După expirarea triumviratului și-a clădit puterea pe o bază formală, adică pe sprijinul moral, deși neconstituțional, al jurământului de credință depus de Italia și provinciile occidentale; din 31 deține consulatul. În 30, când se afla încă în Răsărit, poporul recunoscător i-a acordat multe onoruri, inclusiv puterea tribuniciană (în 36 i s-a acordat imunitatea tribuniciană), dar pe moment a refuzat această ofertă

Poziția sa constituțională din 32 î.Hr.

30.2 Augustus

30.3 Agrippa, purtând o coroană rostrală și murală

sau dacă a acceptat-o nu a folosit-o în practică.[5] I s-a acordat dreptul de a judeca cazurile pentru care se făcuse apel și de a crea noi familii de patricieni al căror număr scăzuse dramatic în urma războaielor civile. Oficial folosea *praenomen*-ul de Imperator și a fost foarte încântat atunci când Senatul a decretat închiderea ușilor templului lui Ianus, ceea ce simboliza instaurarea păcii.

În august 29 Octavian a revenit la Roma și a celebrat un triplu triumf pentru cucerirea Illyricum-ului, pentru victoria de la Actium și pentru anexarea Egiptului. Își asumase deja sarcina de a trimite un număr mare din veteranii săi în colonii (Cap. 31), reducând astfel numărul legiunilor sale de la șaizeci la douăzeci și opt. Reinstaurarea ordinii pe plan intern a fost simbolizată de faptul că, atunci când și-a asumat cel de-al șaselea mandat de consul în 28 împreună cu prietenul său Agrippa, ambii consuli au rămas la Roma pe tot parcursul anului pentru prima oară în ultimii douăzeci de ani; mai mult, el a decretat amnistie și a anulat toate ordinele ilegale pe care le dăduse în timpul războaielor civile. A fost preocupat să pună bazele ordinelor senatorial și ecvestru revizuite. A obținut pentru el și Agrippa puteri censoriale excepționale; au reorganizat Senatul (probabil în 29), punând numele lui Octavian în fruntea listei ca *Princeps Senatus* și au inițiat un recensământ al întregii populații în 28. Au epurat Senatul de circa 200 de membri, eliminându-i pe cei care aveau reputația pătată și care se strecuraseră în timpul epocii triumviratului (fie foști republicani, fie adepți ai lui Antonius). Senatul a fost redus astfel de la 1000 la 800 de membri.

Anii 29 și 28 î.Hr.

Ordinele senatorial și ecvestru

Procesul de reducere a continuat în 18, când a stabilit numărul de membri la 600 și a fost încheiat printr-o revizuire mai puțin drastică în 11 î.Hr.[6] Pentru a umple locurile libere din Senat, Octavian a reactualizat sistemul lui Sulla al recrutării automate a foștilor cvestori; el a restricționat însă dreptul de a candida la funcția de cvestor la membrii unui *senatorius ordo* limitat, iar admiterea în acest ordin depindea de îndeplinirea unor condiții – integritate personală, îndeplinirea serviciului militar și o avere suficientă (de minimum 800 000 de sesterți, care ulterior a fost sporită la 1 milion de sesterți) pentru a le asigura independența economică. Octavian putea înmâna personal laticlava (adică banda de purpură de pe tunicile purtate de bărbații născuți în ordinul senatorial) tinerilor care nu proveneau din ordinul senatorial, care puteau deține apoi o funcție minoră, aceea de vigintivir, care le permitea să candideze ulterior la funcția de cvestor. Astfel, un anumit număr de reprezentanți ai ordinului ecvestru au îmbrățișat o carieră oficială, iar Senatul a beneficiat de o infuzie de sânge nou. Pentru admiterea în *equester ordo* au fost stabilite reguli similare: averea necesară a rămas, ca și înainte, de 400 000 de sesterți. În realitate membrii celor două ordine au ajuns să fie recrutați în mare măsură din rândul claselor conducătoare din *municipia* din Italia, un mic număr fiind bărbați de origine italică din coloniile romane din Gallia și Spania. *Senatorius ordo* a devenit tot mai mult un organism ereditar, exact așa cum își dorea Octavian. Din el făceau parte firește toți supraviețuitorii vechilor familii conducătoare; membrii săi proveneau însă nu numai din rândul nobilimii republicane, ci și din *novi homines*.

27 î.Hr.

La începutul anului 27, când începea al șaptelea său mandat de consul, Octavian a considerat că a sosit momentul să treacă la cea de-a doua etapă. Este posibil ca decizia lui să fi fost motivată de faptul că a realizat că nu trebuie să aibă rivali în domeniul militar atunci când M. Licinius Crassus, nepotul triumvirului, a pretins să i se acorde onoarea de *spolia opima*, pe care Octavian nu i-a acordat-o.[7] Prin urmare la începutul lui ianuarie el a anunțat brusc în Senat că renunță la toate puterile și provinciile și le pune la dispoziția Senatului și poporului. Probabil că în urma consultărilor cu senatorii mai vechi și cu prietenii săi a recurs la această manevră remarcabilă, anticipând care avea să fie rezultatul. A acceptat apoi, deși aparent fără tragere de inimă, să se ocupe de administrarea unei *provincia* de proporții, alcătuită din Spania (poate cu excepția sudului care atunci sau în 16-13 a devenit o provincie senatorială separată), Gallia și Siria, pe o perioadă de zece ani, nebeficiind poate de autoritate proconsulară.[8] Mai mult, era și a continuat să fie consul. Au urmat apoi alte onoruri: în clădirea Senatului un scut de aur făcea cunoscute „vitejia, îngăduința, onestitatea și evlavia" lui Octavian, în timp ce tocurile ușii sale erau decorate cu lauri, iar pragul de sus cu stejar pentru că a salvat viețile cetățenilor romani (*ob cives servatos*). Senatul i-a acordat numele sacral de *Augustus* și a renunțat la cel de Octavian (luna Sextilis a fost și ea rebotezată Augustus, dar este posibil ca această schimbare să se fi făcut mai târziu). Semnificația noului său nume nu poate fi explicată exact. Avea un iz religios, sugerând faptul că cel care purta acest nume a fost instalat în funcție așa cum se cuvine și s-a încredințat zeilor și semenilor săi; dar îl și deosebea categoric de Octavian, triumvirul și despotul militar.

Împărțirea provinciilor între Augustus și Senat

În noua repartizare a puterii, Senatul și-a recăpătat controlul asupra Romei și Italiei și asupra a jumătate din provincii. Potrivit împărțirii inițiale el și-a reluat controlul asupra Siciliei, Sardiniei și Corsicăi, sudului Spaniei (cunoscut acum drept „Baetica"), Illyricum, Macedoniei, Achaiei (sau Grecia propriu-zisă, care era constituită acum ca provincie separată), Asiei, Bithyniei, Cretei și Cyrene (care alcătuiau o singură provincie) și Africii. Potrivit reatriburilor ulterioare Senatul a renunțat la Sardinia și Corsica și Illyricum; dar a obținut în schimb Ciprul și Gallia Narbonensis. Puțini dintre membrii săi au continuat să îndeplinească rolul de judecători în instanțele penale din cele trei colegii (*decuriae*), care numărau fiecare circa 1000 de membri și erau alcătuite în special din reprezentanți ai ordinului ecvestru care împărțeau acest privilegiu cu persoane care aveau o avere minimă de 200 000 de sesterți. Însă Senatul ca organism era constituit pentru prima oară în istoria sa ca instanță legală. În același timp, în perioada 23 î.Hr. și 8 d.Hr. Senatul a fost autorizat să judece, sub președinția consu-

Funcția judiciară a Senatului

lilor (Augustus putea și el participa firește), cazuri de infracțiuni politice sau infracțiuni obișnuite în care erau implicați senatori. Astfel, guvernatorii provinciilor acuzați de extorcare compăreau în fața Senatului, în timp ce în cazul în care vreun locuitor al provinciilor voia să-l dea în judecată pe guvernator pentru despăgubiri și nu pentru o acuzație capitală, se întrunea *ad hoc* un comitet mai mic al Senatului. Sub supravegherea Senatului diferiți magistrați și-au reluat ocupațiile anterioare, iar guvernarea provinciilor senatoriale a revenit foștilor consuli și foștilor pretori (numiți de acum cu toții proconsuli). Numărul magistraților a fost din nou fixat într-o proporție similară cu cea din perioada târzie a Republicii; dar vârsta limită a cvestorilor a scăzut la douăzeci și cinci de ani, iar a consulilor la treizeci și cinci.

Prerogativele lui Augustus din 27 până în 23 î.Hr.

Prerogativele pe care Augustus (cum îl vom numi de acum înainte) și le-a rezervat pentru sine nu pot fi definite cu exactitate. Ele nu au fost reunite într-o lege cuprinzătoare, ci au fost împărțite într-o serie de atribuiri separate. În 27 și următorii patru ani, a continuat să dețină mandate succesive de consul și fie printr-o atribuire specială a unui *imperium proconsulare*, fie printr-o extensie a *imperium consulare* dincolo de granițele Italiei, a păstrat toate provinciile pe care nu le înapoiase Senatului. Augustus era autorizat să exercite acest *imperium* prin intermediul guvernatorilor în funcție din mai multe provincii, care au primit indicațiile lui de la Roma. Astfel Augustus putea pretinde, într-o oarecare măsură pe bună dreptate, că a reinstaurat Republica. În loc de un dictator, aceasta avea un *Princeps Civitatis* care era *primus inter pares* și, chiar dacă Augustus era comandantul suprem al forțelor armate, existau încă trei proconsuli independenți în Illyricum, Macedonia și Africa, iar aceștia comandau fiecare câte o armată.

2. A doua etapă

Amenințări la adresa autorității lui Augustus

Augustus lipsea deja de trei ani de la Roma, considerând probabil că noul stat își va defini în mai bune condiții perspectivele, netulburat de prezența sa. Mai întâi a organizat un recensământ în provincia sa Gallia și apoi a inițiat o campanie în nord-vestul Spaniei (Cap. 31), unde s-a îmbolnăvit. A revenit la Roma în 24, dar problemele au apărut un an mai târziu, în timpul celui de-al unsprezecelea mandat de consul. M. Primus, guvernator al Macedoniei, a fost acuzat în instanța *maiestas* că a declanșat război împotriva odrișilor traci fără să i se fi ordonat acest lucru și a fost condamnat pentru trădare după ce Augustus a negat că ar fi dat un asemenea ordin. Apoi a fost descoperit un complot împotriva lui Augustus, condus de un republican, Fannius Rufus, în care era implicat și Varro Murena, celălalt consul.[9] La scurt timp după aceea, Augustus era să moară din cauza unei boli periculoase. I-a dat prietenului său Agrippa inelul cu sigiliu și anumite documente de stat consulului care l-a înlocuit pe trădătorul Murena.

Acordul din 23 î.Hr.

După ce s-a însănătoșit, primul gând al lui Augustus a fost să renunțe la toate funcțiile; în cele din urmă a ajuns la o nouă înțelegere cu Senatul. La 1 iulie a demisionat din funcția de consul, pe care o deținea fără întrerupere din 31 și a reluat-o numai în rare ocazii. Renunțând la această funcție a renunțat la o serie de îndatoriri de rutină care-l extenuau; în același timp, acesta a fost un gest pe placul ordinului senatorial, ai cărui reprezentanți considerau consulatul cea mai importantă demnitate din viața publică și erau mai nemulțumiți ca oricând că această funcție era deținută de atâta timp de aceeași persoană.[10] Pentru a compensa pierderea de autoritate pe care o presupunea această renunțare, prerogativele lui Augustus au fost sporite atât pe plan interne, cât și extern. În această situație i s-a acordat sau a început în sfârșit să facă uz deplin de *tribunicia potestas* la care nu apelase până atunci. În virtutea acestei puteri a convocat Senatul, a oferit legi poporului și a exercitat o jurisdicție penală generală. În plus, a dobândit dreptul de a prezenta moțiuni Senatului prin mesaje scrise, pe care Camera trebuia să le dezbată cu prioritate față de alte probleme. Deși în realitate nu a folosit prea frecvent puterea de tribun, a făcut paradă de ea și și-a calculat anii domniei în funcție de ea, începând din 23. Mai mult, tribunii se bucurau de popularitate și astfel Augustus a putut compensa pierderea controlului asupra altor domenii ale vieții civile inerente funcției de consul; Tacitus numea tribunatul „titlul celei mai înalte poziții în stat" (*summi fastigii*

Tribunicia potestas

Imperium proconsulare maius

vocabulum). Apoi, când a renunțat la consulat, Augustus și-a păstrat *imperium* de guvernator al provinciilor pe care le primise, iar aceste atribute erau reînnoite la intervale de cinci sau zece ani (în 18, 13 și 8 î.Hr. și din nou în 3 și 13 d.Hr.). Acest *imperium* era acum proconsular (așa cum a fost poate începând din 27) și nu putea fi deținut în continuare de un proconsul în interiorul Romei. O a doua restricție o constituia faptul că acest *imperium* era egal cu cel al oricărui alt proconsul din provincii. Prin urmare, *imperium* cu care a fost învestit Augustus a fost acum modificat pe două căi: putea beneficia de ea în oraș și a devenit *maius* (mai mare), astfel încât Augustus îi depășea acum pe guvernatorii din toate provinciile și exercita un potențial *imperium* asupra întregului imperiu și întregii armate. În realitate a făcut uz arareori de acest *imperium proconsulare maius* și atunci când a făcut-o a fost extrem de precaut.[11] Sfera de influență a autorității sale asupra provinciilor a fost modificată în 23: el a transferat Senatului Gallia Narbonensis și Cipru; toate provinciile create după 23 aveau nevoie de protecție militară și au fost incluse în sfera sa de putere. Astfel, în 23 au fost create principalele două elemente constitutive ale Principatului: puterea tribuniciană și *imperium* proconsular.

Dreptul de a numi magistrații

Augustus și-a reținut sau și-a reluat dreptul pe care-l exercitase în calitate de triumvir, acela de a influența alegerea magistraților: el putea numi (*nominare*) candidații prin acceptarea sau respingerea numelor acestora, dar și consulii beneficiau de acest drept. El putea susține sau recomanda (*commendatio*) candidații preferați. În orice caz, decizia aparținea Comițiilor, a căror libertate electorală a fost însă din nou limitată de o reformă ulterioară a lui Augustus (pag. 372).[12] În această etapă, dacă nu chiar ceva mai devreme, Augustus și-a asumat dreptul de a numi juriții pentru *quaestiones*. A continuat sau a reînnoit practica din perioada triumviratelor, prin care toți magistrații nou aleși depuneau un jurământ prin care se angajau să respecte toate legile sau ordonanțele sale, trecute sau viitoare. Și în fine, a obținut o autoritate specială să încheie tratate cu puteri străine, fără să aibă obligația de a le supune spre ratificare Senatului sau poporului.

Efectul constituției revizuite din 23 a fost acela că poziția lui Augustus a devenit mult diferită de cea a magistraților obișnuiți și a dobândit un caracter precumpănitor așa cum Cicero îi prezisese „rectorului" său ideal. Trăsăturile definitorii ale structurii de guvernare a lui Augustus au fost însă stabilite din 27 când acesta a pretins că „a redat Republica autorității Senatului și poporului" și că el nu este decât un simplu magistrat care și-a depășit colegii numai prin *auctoritas*.[13] Pe baza inscripțiilor și monedelor și a literaturii epocii, modul în care Augustus a orchestrat lucrurile a fost etichetat drept „restaurația Republicii". Această etichetă nu era întru totul falsă, ci conținea și un grăunte de adevăr. Din 27 î.Hr. Augustus era, tehnic vorbind, un oficial eligibil care deținea puterea pentru că îl învestiseră Senatul și poporul, și trebuia să respecte legile. Dacă e să analizăm numai din acest punct de vedere, elementele constitutive ale prerogativelor sale erau în cea mai mare măsură acoperite de precedente din epoca târzie a Republicii. Marius deținuse și el mai multe mandate succesive de consul; lui Lucullus, Caesar și Pompei li se acordaseră proconsulate în mai multe provincii și pe durate mai lungi; iar Pompei demonstrase deja ce înseamnă guvernarea provinciilor prin împuternicire. Dreptul de a numi candidați pentru anumite funcții era deja unul dintre atributele consulilor și ale altor funcționari superiori (Cap. 6); acceptarea în Senat și în *equester ordo* fuese până atunci la discreția censorilor.

„Restaurația Republicii"

Precedente în epoca Republicii

În iarna 23/22 inundațiile și foametea au determinat izbucnirea unor revolte la Roma, iar lui Augustus i s-a cerut să accepte să fie consul în acel an și pe viață, dictator, censor și să preia *cura annonae* (aprovizionarea cu cereale a Romei): s-a mulțumit, ca și Pompei în 57, să preia doar *cura annonae*. A plecat apoi în Orient (22-19), iar la Roma au izbucnit noi tulburări, în special în 19. La întoarcere i s-a acordat dreptul de a sta alături de cei doi consuli anuali și de a avea doisprezece lictori și potrivit lui Dio Cassius a obținut puterea consulară pe viață. Acest fapt a provocat dezbateri aprinse. Dacă este adevărat, acest lucru ar explica unele dintre acțiunile viitoare ale lui Augustus la Roma și în Italia, dar pe de altă parte ar putea fi o înțelegere greșită a unor drepturi specifice

În 19 î.Hr. i se acordă noi onoruri

de care beneficia un consul și care i-au fost acordate (de pildă dreptul de a numi prefectul orașului).[14] În orice caz, acest lucru poate sugera că în 23 renunțase la prea multe prerogative, iar acum răspundea solicitării poporului de a-și consolida poziția. În general a informat Senatul despre deciziile sale și l-a consultat în problemele de politică importante. A încurajat dezbaterile libere, iar când era vorba despre probleme minore era dispus să accepte rezoluții contrare opiniilor sale. Deși a pus capăt publicării (dar nu și redactării) de *acta senatus*, a permis ca publicul general să fie în continuare informat în mod oficial de evoluția evenimentelor (*acta diurna*).

Stilul de viață

În vădit contrast cu stilul monarhic al lui Caesar, Augustus nu a avut dificultăți să mențină aparența unei magistraturi republicane. Purta toga cu bandă purpurie a unui ofițer curul și nici un alt însemn decât acela de consul. Modesta *Domus Augusti* (sau „casa Liviei"), situată în extremitatea de sud-est a Palatinului, semăna mai degrabă, în privința dimensiunilor și a mobilierului, cu vila unui nobil decât cu palatul unui rege.[15] Deși Augustus avea o gardă de corp, aceasta trecea aproape neobservată; el se purta cu toată lumea ca un simplu cetățean. Selecta companie a unor *amici Caesaris* care puteau intra oricând în reședința sa nu se deosebea prea mult de *cohortes* de oficiali republicani. Și în fine, titlul de *princeps* sau „întâiul cetățean" care îi definea poziția respecta întru totul uzanța republicană; acest titlu a servit în diferite perioade pentru a marca ascendența personală a lui Pompei și a altor conducători republicani.

Însă indiferent cât de mult aminteau prerogativele lui Augustus de magistrații republicani într-un sens sau altul, în ansamblu erau incompatibile cu uzanța republicană. Numeroasele funcții și continuitatea lor, dimensiunile puterii de care dispunea erau în esență de tip monarhic. Dintre atributele sale individuale numai *imperium procunsulare* și *maius imperium* asupra provinciilor senatoriale erau de ajuns pentru a-i conferi un statut mai presus de cel al oricărui oficial republican. În virtutea acestui *imperium* extins, el controla în totalitate forțele armate ale statului și o mare parte din veniturile acestuia. Fiecare soldat roman continua să depună un jurământ de credință în fața lui și aștepta de la el recompense materiale, așa cum se întâmpla și în epoca triumviratului, iar toți comandanții armatelor romane îi erau subordonați.[16] Augustus nu a renunțat niciodată la forța armată; în realitate el avea putere de viață și de moarte asupra tuturor locuitorilor Imperiului Roman. În aceasta constă de fapt dificultatea insurmontabilă de a pune de acord opiniile teoretice și practica guvernării lui Augustus: acest *imperium* extins de care dispunea i-a atribuit putere în esență arbitrară de care nu a dispus nici un oficial republican, cu excepția cazurilor de forță majoră. În realitate, *princeps* a devenit *imperator*, iar denumirea de „împărat" prin care lumea modernă îi numește de obicei pe Augustus și pe succesorii săi, indică esența reală a statutului său.

Puterea armată a lui Augustus

Controlul asupra politicii externe

Controlul total asupra armatei i-a permis lui Augustus să controleze și politica externă și, în mare măsură, administrația financiară. Comandantul permanent al legiunilor avea ultimul cuvânt în orice problemă de pace sau de război. Recunoscându-i acest statut, Senatul i-a acordat lui Augustus dreptul de a încheia tratate în numele său și ca puterile străine să-și trimită ambasadorii la împărat și nu la Senat. Tot în calitate de comandant al legiunilor, care răspundea și de plata acestora, Augustus a fost obligat să-și însușească o parte din venitul public, ceea ce i-a permis să aibă un rol hotărâtor și în privința impozitelor.

Senatul transferă noi puteri lui Augustus

Mai mult, puterile generale de conducere de care dispunea Augustus erau folosite atât de frecvent încât ele au devenit o parte componentă a prerogativelor sale. Este adevărat că în provinciile senatoriale, exercitarea activă a lui *maius imperium* s-a manifestat totuși în rare ocazii. Pe de altă parte, intervenția sa a fost solicitată tot timpul în problemele capitalei, unde noul *senatorius ordo*, fie datorită lipsei de experiență, fie din lipsă de curaj, nu a asigurat o administrație de mai bună calitate decât nobilimea republicană. Recunoscându-și propria incapacitate, Senatul a retras treptat diferitele servicii administrative ale Romei magistraților pe care-i controla în mod direct și le-a transferat noilor oficiali numiți *ad hoc* de împărat (fără îndoială cu asentimentul Senatului). Prin acest proces responsabilitatea pentru

Administrarea Romei

bunăstarea capitalei îi revenea permanent împăratului. În mod similar, pentru că Senatul nu și-a folosit în mod corespunzător puterile legislative, această funcție a revenit și ea împăratului, care fie propunea legi personal (potrivit puterii tribuniciene), fie inițiа măsuri care erau adoptate în numele unui consul sau alt magistrat.

Legislația

Caracterul extrem de vag al prerogativelor lui Augustus a contribuit treptat la creșterea imperceptibilă a puterilor sale, așa cum se întâmplase în cazul tribunilor în perioada timpurie a Republicii. Jurisdicția împăratului a crescut treptat. Odată ce Augustus a fost recunoscut puterea supremă în stat, obiceiul de a „cere dreptate lui Caesar" s-a răspândit în mod spontan, iar jurisdicția împăratului a ajuns să cuprindă nu doar provinciile aflate sub controlul său direct, ci și provinciile senatoriale, Roma și Italia. Deși Augustus a delegat multe dintre cazuri el nu și-a negat competența, astfel încât curtea imperială a devenit o parte componentă a constituției.[17]

Alegeri

În perioada de început a principatului, dacă Augustus a influențat alegerea magistraților a făcut-o prin metode indirecte și acest lucru a fost valabil și în privința candidaților la funcția de consul. Este însă foarte probabil ca, în cazul în care își făcea cunoscute preferințele, candidații săi favoriți să fie încununați de succes. În 5 d.Hr. consulii au adoptat *lex Valeria Cornelia* care amenda procedura pentru alegerea pretorilor și consulilor în Comitia Centuriata. Un grup suplimentar de zece centurii, numite în onoarea nepoților lui Augustus „centuriae C. et L. Caesaris" și alcătuite din senatori și toți *equites* recrutați ca juranți, făcea o alegere preliminară (*destinatio*) de candidați ce urma să fie prezentată *Comitia Centuriata*. Alegerea lor, deși nu era obligatorie, era însușită în mod normal de votul întregii Comitia Centuriata, așa cum înainte se ținea cont de *centuria praerogativa* (Cap. 9). Efectul acestei reforme, care a fost modificată la începutul domniei lui Tiberius, era de a spori mai degrabă demnitatea decât puterea politică a claselor superioare și de a o diminua și mai mult pe cea a poporului.[18]

În cele din urmă, în 12 î.Hr. moartea lui Lepidus a creat un loc vacant în funcția de Pontifex Maximus, care i-a fost oferită lui Augustus și a fost acceptată de acesta fără nici o reținere. Pontificatul a adăugat însă mai degrabă un plus de demnitate decât de putere poziției împăratului. Când în fine, în 2 î.Hr., a primit titlul de Pater Patriae, a fost desemnat oficial părintele statului pe care l-a reformat în atât de mare măsură.

Augustus este numit Pontifex Maximus

3. Noul executiv

Noul executiv imperial

Pentru a îndeplini diferitele îndatoriri pe care Augustus și le asumase sau îi fuseseră încredințate, a instituit un organ executiv special, care a luat amploare în epocile ulterioare devenind aparatul birocratic cel mai amplu din Antichitate. Pentru administrarea provinciilor ale căror proconsul titular era a numit guvernatori care purtau titulatura de *legati Augusti pro praetore* sau (ca în Egipt) de *praefecti*;[19] pe lângă aceștia a înființat un grup de *procuratores*, agenții săi financiari (Cap. 31). La Roma și-a îndeplinit responsabilitățile prin intermediul unui corp de funcționari coordonat de *curatores* sau *praefecti* care funcționau independent sau în comitete. Acești oficiali imperiali (cum i-am putea numi pentru a-i deosebi de magistraturile republicane existente încă) erau recrutați din ordinele senatorial și ecvestru, pe baza principiului general că guvernarea provinciilor și posturile militare importante trebuie să fie rezervate senatorilor, în timp ce funcțiile civile erau încredințate în marea lor majoritate reprezentanților ordinului ecvestru. Spre deosebire de vechii magistrați, noii oficiali își desfășurau activitatea de la un an la altul, după modelul personalului executiv permanent din monarhiile elenistice și primeau un salariu considerabil în schimbul serviciilor prestate. Mulți funcționari au părăsit serviciul imperial după circa de zece ani pentru a reveni pe meleagurile natale; iar cei care doreau să-și diversifice activitatea deținând magistraturi ocazionale sub control senatorial puteau oricând conta pe faptul că li se va permite acest lucru. Foarte mulți dintre oficialii imperiali au făcut carieră în administrație și majoritatea au funcționat îndeajuns de mult timp pentru a se specializa în îndeplinirea sarcinilor ce le reveneau. Înlocuirea treptată a magistraților amatori din

Caracterul profesionist

CAPITOLUL 37

„Cei cinci mari împărați". Administrația generală

1. Personalități[1]

Senatul îl alege pe Nerva

Asasinarea lui Domițian a fost înfăptuită fără participarea trupelor de la curte, care îi erau profund loiale fostului împărat. Însă unul din comandanții lor, Petronius Secundus, era complice cu Domitia. După moartea lui Domițian a reușit să mențină ordinea în rândul Gărzilor Pretoriene, în timp ce Senatul a ales pentru prima dată în mod liber un succesor. Puterea imperială i-a fost acordată unui senator de vază, M. Cocceius Nerva, care nu se implicase în opoziția față de Domițian, dar trezise suspiciunile împăratului și era probabil la curent cu complotul Domitiei.

Indisciplina gărzilor

Noul împărat (96-98) făcea parte dintr-o familie fără mari pretenții, dar calitățile sale de jurist îl propulsaseră într-un rang înalt în epoca lui Nero.[2] Era experimentat în rutina administrativă și nu era lipsit de curaj; a tratat un complot pus la cale de un pretendent invidios la tronul imperial, C. Calpurnius Crassus, cu o indiferență demnă de Caesar, neobosindu-se nici măcar să-și pedepsească presupusul asasin. Era însă prea în vârstă să poată conduce cu fermitate statul printr-o criză politică și nu se bucura de popularitate în rândul armatei. Principala problemă a domniei sale a fost dacă poate menține armata sub control. Această problemă a fost adusă pe tapet în 97, când trupele pretoriene, instigate de adjunctul comandantului lor, Casperius Aelianus, au cerut executarea lui Petronius Secundus pentru uciderea lui Domițian. Deși Nerva nu era dispus să cedeze, a fost în cele din urmă obligat să le facă pe plac soldaților. Noul regim părea să fie asemenea celui lui Galba, dar Nerva nu a repetat eroarea finală comisă de Galba. Realizând că la forță trebuie să răspundă cu forță a câștigat sprijinul comandantului din Germania Superior, M. Ulpius Traianus, adoptându-l și făcându-l coregent.[3] La adăpostul legiunilor lui Traian, Nerva a domnit nestingherit până la moarte, câteva luni mai târziu (ianuarie 98), când Traian i-a urmat la tron fără nici o opoziție. Deși faptul că Nerva a apelat la Traian a fost o măsură de urgență, aceasta a făcut mai mult decât să evite o criză: ea a creat un nou precedent în problema rezolvării succesiunii. Următorii trei împărați, dintre care nici unul nu a avut copii sau le-au supraviețuit fiilor lor, au urmat exemplul lui

Nerva îl adoptă pe Traian și-l face coregent

Nerva creează un precedent salutar

37.1 Nerva

37.2 Traian

Nerva de a adopta un bărbat încercat și de a se asigura că puterea îi va reveni acestuia. Această metodă de transmitere a tronului imperial a pus la adăpost lumea romană timp de un secol de noi crize de succesiune și a furnizat o serie de „cinci mari împărați".

Personalitatea lui Traian

Traian, al doilea împărat din această serie (98-117), era în primul rând un militar care a impus respect soldaților și nu avea nevoie să le facă pe plac sau să-i mituiască. Nu avea însă nici urmă din caracterul autocratic al lui Domițian; toleranța și bunăvoința sa contrastau cu stilul

37.3 Hadrian

autoritar al ultimului reprezentant al dinastiei Flaviilor, iar titlul de *Optimus Princeps*, neoficial inițial, dar acordat ulterior de Senat, era expresia unei gratitudini autentice. Când și-a ales succesorul, Traian i-a avut în vedere pe mai mulți dintre principalii săi colaboratori militari și a ales în cele din urmă o rudă mai îndepărtată, P. Aelius Hadrianus.[4] A amânat până în ultima clipă întocmirea actului oficial

Adoptarea lui Hadrian

de adopție, dând astfel naștere zvonului că Hadrian își datorează promovarea unui viclesug al văduvei lui Traian, Plotina, despre care

37.4 L. Verus

se spunea că a ținut secretă moartea lui Traian până când a fost întocmit un act oficial de adopție. Însă dovezile mai vechi de simpatie și onorurile pe care Traian le-a acordat viitorului împărat sunt suficiente pentru a demonstra că Hadrian a fost ales de Traian, iar această alegere a fost o adevărată dovadă de discernământ.[5]

37.5 Antoninus Pius

Hadrian (117-138) este singurul dintre împărații romani care se apropie de personalitatea lui Caesar. Nu avea charisma acestuia și avea un adevărat talent în a-și face dușmani, ceea ce nu se poate spune despre Traian; însă și civilii și soldații recunoșteau în el un adevărat comandant. Cu doi ani înainte de moarte, Hadrian a adoptat un tânăr, L. Ceionius Commodus Verus, o persoană cu o sănătate fragilă și un temperament ciudat. Moartea lui Verus în 138 (cu șase luni înainte de cea a tatălui său adoptiv) l-a obligat pe Hadrian să aleagă alt succesor. De astă dată a făcut o alegere mult mai sigură oprindu-se asupra unui senator cu rang înalt, T. Aurelius Antoninus.

Personalitatea complexă a lui Hadrian

Adoptarea lui Antoninus „Pius"

În privința caracterului și al înzestrărilor Antoninus (138-161) amintea de Nerva, iar

supranumele de „Pius" pe care i l-a atribuit Senatul sugerează un personaj devotat.[6] Deși era un om matur, părea încă necopt, iar epoca în care a fost chemat să domnească impunea o personalitate precum Nerva. După precedentul creat de Augustus (Cap. 32) Hadrian s-a gândit să rezolve problema succesiunii cu o generație înainte. I-a cerut lui Antoninus să adopte un fiu care să poarte numele decedatului L. Verus, iar unul dintre nepoții lui Antoninus se numea M. Annius Verus (și a fost rebotezat apoi M. Aelius Aurelius). Dintre cei doi candidați pentru succesiune la care s-a limitat Antoninus, a fost preferat cel de-al doilea. Este adevărat că atunci când a venit la putere, M. Aurelius a

Antoninus îl adoptă pe M. Aurelius

37.6 Marcus Aurelius

insistat ca fratele său adoptiv să fie învestit cu drepturi egale, astfel încât până la moartea tânărului Verus în 169 puterea imperială a fost deținută în comun. Însă coregentul era o persoană atât de șters încât a lăsat întreaga putere și responsabilitate în mâinile lui M. Aurelius, care a domnit ca unic împărat din 161 până în 180.[7]

În epoca Flaviilor filosofia stoică a oferit suportul unor atacuri împotriva împăraților. O sută de ani mai târziu a pus stăpânire pe conștiința împăratului, cu cele mai bune rezultate. Un introvertit din fire, mai înclinat să joace rolul lui Hamlet decât pe cel al lui Caesar, M. Aurelius a fost încurajat de învățătura stoicilor să își asume responsabilitățile poziției sale și nu și-a precupețit eforturile nici pe plan intern, nici pe câmpul de luptă. Despre el se poate spune pe bună dreptate, ceea ce a fost mai puțin cazul unui alt produs al stoicilor, M. Brutus, că „era cel mai nobil dintre romani".

Un stoic pe tron

2. Schimbări constituționale

În perioada pe care o analizăm, pe lângă problema succesiunii a fost rezolvată și o altă problemă vitală. Neînțelegerile dintre împărați și Senat, care au iritat ambele tabere în epoca lui Domițian, au fost înlocuite de o concordie ce nu a mai fost tulburată în mod serios înainte de moartea lui M. Aurelius. Împărații convocau de obicei Senatul și îl informau despre deciziile lor. Supuneau aprobării Senatului legi și tratate de pace pentru ratificare. Nerva, Traian și Hadrian au jurat să nu trimită la moarte nici un senator, cu excepția cazurilor în care aceștia erau condamnați chiar de Senat după un proces liber. Din epoca lui Hadrian senatorilor li se permitea sau erau încurajați, printr-o concesie inofensivă față de vanitatea oficială, să își adauge la nume titulatura de *vir clarissimus* (prescurtată de obicei V.C.).

Concordie între împărați și Senat

Atitudinea fiecărui împărat varia, firește. Nerva, care fusese numit de Senat, se bucura de multă popularitate, la fel și Traian. În *Panegyricus*, prezentat de Plinius în fața Senatului în momentul în care a devenit consul în 100, este izbitor contrastul dintre despotismul lui Domițian și indulgența lui Traian. Traian este salutat în calitate de conducător, nu de stăpân, domnia sa fiind *principatus* nu *dominatio*: o atitudine similară a adoptat Dio Chrysostomos într-un discurs despre regalitate rostit în fața lui Traian, în timp ce Tacitus îl laudă pe Nerva pentru că a pus de acord *principatus* și *libertas*. Traian a dat dovadă de mult tact, consultând frecvent Senatul și purtând discuții libere cu senatorii; a evitat să mai fie consul (a renunțat definitiv în ultimii paisprezece ani de domnie, după ce a fost înainte consul numai de șase ori); iar acest brav militar era modest în privința *salutationes* pe care le accepta (spre deosebire de Claudius și Domițian care nu au fost luptători atât de capabili). Astfel a reușit să câștige bunăvoința Senatului, dar a recunoscut că acesta și-a pierdut capacitatea de a guverna cu adevărat. Hadrian a avut un început nefericit: episodul execuției celor patru foști consuli (vezi în continuare) a provocat resentimente în cercurile senatoriale, dar în general a fost extrem de moderat (a fost consul numai de trei ori). Însă orientarea sa spre eficiență în promovarea inte-

reselor întregului Imperiu, la care a înțeles că Senatul nu poate răspunde întotdeauna în mod adecvat, a condus la o concentrare sporită a guvernării în mâinile sale în defavoarea Senatului. Reorganizarea consiliului imperial, a birourilor și Ordinului Ecvestru, precum și înființarea a patru posturi de judecători consulari în Italia (vezi în continuare), a contribuit în mare măsură la iritarea și slăbirea Senatului, deși nu asta era intenția sa. Însă chiar dacă Senatul ducea dorul stilului cordial al lui Traian, bunele relații au fost în aparență menținute, deși anumite tensiuni au mai apărut către sfârșitul domniei lui Hadrian (c. 135) când a devenit tot mai iritabil datorită durerii pe care i-o pricinuia boala sa incurabilă. Când a murit, Antoninus a convins foarte greu Senatul să-i acorde lui Hadrian onoruri divine (reușita sa poate explica supranumele de Pius). Antoninus a colaborat îndeaproape cu Senatul și a desființat cele patru posturi de judecători consulari din Italia (dar nu a renunțat și la celelalte reforme ale lui Hadrian). Dragostea sa pentru Italia, care contrasta cu interesul pe care Hadrian îl avea față de Grecia și stilul său mai cosmopolit, va fi pe placul multor senatori. Însă adevăratele sale decizii se bazau pe sfaturile unor *amici* și ale *Consilium*, nu pe opiniile Senatului. Chiar dacă nu a acordat Senatului noi prerogative, a avut o atitudine deferentă față de el, i-a respectat demnitatea și a fost deschis la orice discuții. Această armonie la centru a creat o impresie generală de bunăstare în Imperiu, cel puțin așa reiese din imnul închinat Romei de Aristides. M. Aurelius a dat dovadă de la fel de multă bunăvoință în privința Senatului. Deși a reînființat posturile de judecători consulari (intitulați acum *iuridici*) și a sporit centralizarea administrației, relațiile s-au menținut armonioase.

Senatul mai reprezentativ pentru Imperiu, dar mai puțin important practic

Însă chiar dacă împărații din sec. II s-au străduit să redea Senatului sentimentul unui parteneriat cu ei înșiși, au avut totuși grijă să păstreze în mâinile lor toate puterile exercitate de dinastia Flaviilor. Chiar dacă nu și-au asumat oficial funcția de censor, și-au însușit în mod tacit dreptul de *adlectio* censorial. În acest mod, Traian și succesorii săi au intensificat politica lui Claudius și a Flaviilor de introducere a provincialilor îndeajuns de educați și bogați în Senat; au inclus astfel o serie de membri din Africa, Asia Mică și alte ținuturi răsăritene, unde populațiile de limbă greacă au început să fie mai interesate de administrația romană.[8] La sfârșitul secolului II Senatul devenise un organism reprezentativ pentru întregul Imperiu; importanța sa practică era însă mult mai redusă, cu excepția faptului că era folosit ca rezervă pentru recrutarea înalților funcționari imperiali.

Cultivând mai bune relații cu Senatul, împărații din secolul II au risipit acea atmosferă de conspirații care otrăvise ultimii ani ai domniei lui Domițian. Este adevărat că la începutul și la sfârșitul domniei lui Hadrian diferite persoane de rang înalt au fost executate, acuzate fiind de trădare. În 118 patru dintre oamenii de încredere ai lui Traian, inclusiv cei doi aghiotanți ai săi, Cornelius Palma și Lusius Quietus (Cap. 38), au fost arestați de prefectul pretorian Caelius Attianus și condamnați la moarte de susținătorii lui Hadrian din Senat, în absența împăratului. Împăratul nu a fost încântat de aceste decizii precipitate și l-a înlăturat pe Attianus din funcție, deși fusese protectorul lui Hadrian și îi asigurase loialitatea Gărzii Pretoriene. Ținând cont de faptul că în momentul arestării cei patru foști consuli locuiau în regiuni diferite ale Italiei, putem presupune că ei nu au pus la cale de fapt un complot, ci doar și-au permis să facă comentarii nepotrivite la adresa regimului. În 136 un cumnat al lui Hadrian, Iulius Ursus Servianus, a fost condamnat la moarte și executat, fiind acuzat că a conspirat să-l facă pe nepotul său Cn. Pedianus Fuscus împărat.[9] În acest caz fără îndoială că a fost vorba de un complot. În 175 viceregentul lui M. Aurelius în Răsărit, Avidius Cassius (Cap. 38), a încercat să copieze cariera lui Vespasian proclamându-se împărat pe baza unui zvon fals care anunța moartea lui Aurelius, dar nu a fost sprijinit decât în foarte mică măsură de trupele sale și a fost ușor de oprit. În aceste cazuri rare de conspirații principalul motiv era mai degrabă ambiția personală decât nemulțumirea politică.

Scade numărul conspirațiilor

Principala trăsătură a guvernării romane în secolul II a fost sporirea și o mai bună organizare a executivului imperial. Această consolidare a serviciului administrativ profesionist a fost în mod special opera lui Hadrian, a cărui experiență în domeniul rutinei administrative

Executivul imperial se mărește

îl recomanda pentru o asemenea sarcină. Pentru a face față volumului crescând al corespondenței imperiale, Hadrian a împărțit secretariatul în două departamente separate pentru misivele în latină și în greacă. Pentru a asigura o circulație punctuală a mesajelor imperiale, a instituit funcția de *praefectus vehiculorum*, care se ocupa de rechiziționarea cailor și carelor pentru serviciul poștal din Italia. Pentru a accelera jurisdicția civilă din Italia, a împărțit țara în patru districte juridice și a numit în fiecare dintre acestea un funcționar cu rang consular (*quattuorviri consulares*, numiți *iuridici* în epoca lui M. Aurelius), care au preluat cazurile de tutelă din sarcina pretorilor de la Roma și probabil audiau apelurile din instanțele municipale. O idee mai puțin fericită a lui Hadrian a fost însărcinarea soldaților cu aprovizionarea de furaje (*frumentatores*), pentru a ține aparatul funcționăresc din provincii sub observație. În epoca lui Traian și Hadrian liberții de la curtea imperială au fost excluși din administrația publică. De atunci toate posturile importante din administrație care erau rezervate în mod tradițional persoanelor cu rang senatorial au fost atribuite membrilor Ordinului Ecvestru. *Equites*, care din timpul domniei lui Domițian i-au înlocuit tot mai mult pe liberți în fruntea oficiilor importante (*ab epistolis* etc.), au obținut acum un monopol asupra acestor posturi și în același timp secretariatele au fost în cele din urmă transformate din serviciu în slujba casei imperiale în departamente guvernamentale. În cadrul executivului imperial ierarhia gradelor a fost definită mai exact și au fost stabilite „trepte de promovare". Un aspect exterior al acestei organizări mai rigide îl constituie titlurile onorifice pe care oficialitățile imperiale de rang ecvestru au început să le alăture numelor lor – practică ce s-a accentuat în ultimii ani ai secolului II. Oficialii de rangul trei (de pildă *procuratores* financiari) și-au spus de atunci *viri egregii*; după ce avansau în funcții aparținând gradului următor (precum *praefecturae annonae* și *vigilum*) au devenit *viri perfectissimi*; cei care au ajuns pe cea mai înaltă treaptă a carierei ecvestre prin numirea la comanda trupelor casei imperiale au fost transformați în *viri eminentissimi*. În același timp, s-a operat o distincție clară între cariera militară și cea civilă în cadrul rangurilor ecvestre din cadrul serviciului imperial, pe care tradiția republicană de la Roma a refuza să o recunoască, iar primii împărați nu au trasat-o foarte clar. În sectorul militar al serviciului imperial, funcționarii promovau de la funcția de tribun al unei legiuni sau cea de „prefect" al unei cohorte auxiliare la funcția de guvernator al unei provincii de frontieră. În sectorul civil ocupau un post minor financiar sau juridic în locul uceniciei militare și promovau în poziția de *iuridicus* într-o provincie sau o înaltă funcție administrativă la Roma.

O mai strictă organizare a executivului

Consilium Principis, *interpretul legii romane*

Domnia lui Hadrian reprezintă și ea o etapă importantă în istoria dreptului roman. În epoca acestui împărat edictele anuale ale pretorilor însărcinați cu jurisdicția civilă la Roma, precum și probabil edictele guvernatorilor provinciilor, erau formulate în forma finală de eminentul jurist Salvius Iulianus. Astfel, edictul pretorului a încetat să mai fie o sursă de noi legi; el a devenit un cod permanent pe care magistrații trebuiau să-l aplice ca atare, fără nici o modificare (atunci când schimbările deveneau absolut necesare, acestea erau făcute de împărat și nu de pretori). Un alt element republican vechi în evoluția legislației au fost „răspunsurile juriștilor" (*responsa iurisprudentum*) care, spre deosebire de edictul pretorian, nu erau suficiente pentru a crea legea, deși în același timp au influențat în mare măsură modul în care legile trebuiau să fie aplicate. Nu știm însă în ce măsură aceste *responsa* erau neoficiale sau pe de altă parte au fost într-o oarecare măsură autorizate de Augustus și poate din nou de Hadrian.[10] Ceea ce trebuie să spunem însă este că împărații aveau obiceiul în multe privințe, chiar și în cele juridice, să-și consulte *amici*, printre care se aflau firește avocați. Aceste consilii aveau un caracter neoficial (un consiliu cu un caracter oficial mai pronunțat, *consilium principis*, creat de Augustus, nu a rezistat până la sfârșitul domniei lui Tiberius: pag 30). Unii specialiști sunt de părere că Hadrian și-a reorganizat consiliul sub forma unui nou organ guvernamental, dar mult mai probabil este faptul că l-a reconfigurat și adaptat vechii instituții *amici*, folosind mai mult juriștii într-un consiliu care a căpătat un caracter permanent și era mai profesionist decât înainte. Pe măsură ce

împăratul a devenit el însuși principalul creator de lege, a sporit și nevoia de a include în consiliul său avocați profesioniști.[11]

Desființarea Comitia

În secolul II asistăm de asemenea la dispariția Comițiilor ca organ legislativ. În epoca lui Nerva Adunarea Tribută a fost reînființată cu scopul adoptării ultimelor legi agrare; însă în timpul succesorilor săi nu a mai avut nici o atribuție legislativă. Locul *leges populi* a fost luat odată pentru totdeauna de „constituțiile" sau ordonanțele imperiale, fie în forma edictelor generale (cu sau fără confirmarea Senatului) sau al unor ordonanțe ca răspuns la întrebările adresate de oficialii imperiali. O trăsătură specifică legislației imperiale din secolul II a fost caracterul uman și solicitudinea față de membrii defavorizați ai comunității. În acest spirit autoritatea părinților romani asupra copiilor lor și a stăpânilor asupra sclavilor lor a fost redusă: erau apărate interesele minorilor; statutul femeilor și al sclavilor în instanțele judecătorești era aproximativ același cu cel al oamenilor liberi.[12]

Legislație prin ordonanțe imperiale

3. Administrația municipală

Dezvoltarea orașelor din imperiu atinge apogeul

În secolul II urbanizarea Imperiului a atins apogeul. Dezvoltarea vieții urbane în această perioadă a fost în esență un proces natural, pentru că deși Traian a creat multe colonii (în special în Tracia), înființarea de noi orașe prin acțiunea guvernului a căzut curând în desuetudine și de atunci deosebirea între *coloniae* și *municipia* sau orașele native s-a estompat. Însă împărații au acordat statutul de colonie sau *municipium* centrelor urbane dezvoltate oriunde acestea își însușiseră cultura romană sau elenistică în suficientă măsură pentru a asigura o guvernare de tip italic sau grecesc.[13] Afirmația că „Imperiul Roman era o federație de municipii" nu a fost nicicând mai aproape de adevăr ca în secolul II d.Hr.[14]

Aristocrația municipală

Deși exista o mare diversitate în privința detaliilor de ordin constituțional în rândul municipiilor din Imperiul Roman, dezvoltarea lor politică generală avea loc în aceeași direcție ca cea a Romei din secolul II î.Hr. Puterea politică s-a concentrat treptat în mâna aristocrației aflată la guvernare, din care făceau parte în special proprietarii de pământ, deși negustorii îmbogățiți și meșteșugarii ar fi ajuns cu mult mai mare ușurință decât la Roma în cercurile conducătoare.[15] Aceștia au monopolizat organele locale de guvernare, adică consiliile și magistraturile. Asemenea unui Senat (*curia*) de *decuriones*, al cărui număr de membri varia în funcție de mărimea municipiului, acești consilieri orășenești alcătuiau un consiliu de magistrați și controlau în mare măsură viața publică a comunităților lor. Pentru că avuția tindea să rămână în mâinile acelorași familii, aceștia au devenit tot mai mult o clasă ereditară. Magistrații locali aveau nume foarte diferite în provinciile grecești (de pildă *archontes*, *strategoi*, *grammateis*), însă în Apus duumviratul anual a devenit normal, cu *duoviri quinquennales* numiți la fiecare cinci ani pentru sarcini speciale (de pildă recensământul) și care se bucurau de multe onoruri. Finanțele erau uneori în mâinile cvestorilor, iar posturile de preoți municipali puteau fi importante. Totuși, în multe orașe din secolele I și II d.Hr. *plebs* (adică marea masă a cetățenilor) avea încă un rol important în numirea magistraților: numeroasele „afișe electorale" care s-au păstrat la Pompei demonstrează că între candidați era o adevărată luptă pentru câștigarea votului popular. Însă senatele municipale au dobândit în cele din urmă dreptul de a numi magistrații și de a-și coopta noii membri; ca și la Roma, participarea oamenilor de rând la problemele publice a fost redusă în favoarea manifestațiilor organizate.[16] În primele două secole d.Hr. aristocrația aflată la putere s-a dovedit în ansamblu demnă de privilegiile pe care le avea; reprezentanții ei plăteau din buzunarul propriu construirea unor edificii publice și menținеau un spirit activ de patriotism local. Aviditatea cu care orașele și-au asumat (prin decrete imperiale sau pur și simplu) titluri goale de conținut precum *splendidissimum municipium*, iar cetățenii de vază au acceptat să li se dedice statui și decrete suplimentare, a furnizat scriitorilor satirici o țintă ușoară, mai ales că era simptomul unei mândrii municipale sănătoase, deși excesive.[17]

Generozitatea aristocrației

Atâta timp cât aristocrația municipală și-a îndeplinit sarcinile cu destulă eficiență, „guvernul" roman a fost mulțumit să-i dea mână liberă. Însă în secolul II, oficialii romani au fost obligați să reducă libertățile orașelor în două direcții.

Eșecul administrativ

În unele districte, și în special în provinciile răsăritene, unde populațiile grecești păstrau tradițiile în cercul lor restrâns sau au ajuns la conflicte cu rezidenții evrei, intervenția romană a fost necesară în interesul menținerii ordinii publice. Municipiile izolate nu reușeau să facă față atacurilor banditești de la periferiile teritoriilor lor, iar trupele romane au fost trimise în ajutorul lor.[18] Însă cel mai des eșec în ceea ce privește administrația municipală este cel legat de finanțele orașelor. În multe orașe tradiția generozității publice a familiilor fruntașe a condus la o criză financiară sau chiar mai rău. Au fost luate măsuri severe și rapide care impuneau ca fiecare persoană care dobândea o magistratură sau fiecare nou membru al senatului local să depună o sumă fixă în trezoreria orașului sau să-și asume o lucrare publică constisitoare.[19] Acest sistem de contribuție obligatorie a impus o grea povară familiilor mai puțin bogate, astfel încât acestea au început să se retragă din viața publică, ceea ce a condus la o criză de candidați potriviți ce a luat locul competiției acerbe de până atunci.[20] Deși obligația oamenilor publici de a „a-și plăti poziția" nu putea fi nicicum evitată, forma în care aceștia își făceau donația a fost lăsată la latitudinea lor. Tendința firească a cetățenilor care voiau să câștige simpatia opiniei publice era de a cheltui bani pe obiecte de folosință imediată și nu pentru utilități permanente. Chiar dacă în unele cazuri bogații și-au investit banii în construirea unei piețe sau școli, sau a unui apeduct, sau au încercat să repavaze și să redreneze orașul, cel mai adesea aceștia iroseau banii pe mese gratuite, spectacole de teatru sau lupte cu gladiatori. În cele din urmă, contribuțiile familiilor aflate la putere au ajuns să fie considerate de conorășenii lor mai degrabă un substitut decât un supliment la impozitele municipale. Cheltuielile pe care cetățenii lipsiți de patriotism și le-au asumat proveneau cel mai adesea din împrumuturi și drept urmare multe orașe au ajuns să fie grevate de datorii. Dacă se începea construirea cu fonduri provenind din generozitatea privată a unui obiectiv public folositor, precum un apeduct, acesta putea rămâne adesea neterminat din cauza lipsei de fonduri publice pentru încheierea construcției.[21] În secolul II problemele financiare ale multor orașe din provincii au devenit atât de grave încât au impus intervenția guvernului imperial. În 109 Traian a numit un comisar special, Maximus, însărcinat să remedieze neregulile financiare din orașele din Achaia. Doi sau trei ani mai târziu l-a trimis pe Plinius cel Tânăr (C. Plinius Caecilius Secundus) cu o sarcină similară în Bithynia, împuternicindu-l să verifice situația financiară a orașului și să anuleze cheltuielile inutile.[22] Același împărat a numit *curatores* care să răspundă de finanțele unor orașe, atât în Italia cât și în provincii. Intervențiile lui Traian în problemele municipiilor au fost măsuri excepționale; însă controlul imperial asupra finanțelor locale, odată introdus, a devenit o practică obișnuită. Acești reprezentanți ai *Princeps* au sporit ca număr și și-au extins activitatea în epoca Antoninilor, însă înainte de secolul III pot fi găsiți numai într-un număr mic de orașe.[23]

Se prefigurează o criză de candidați pentru anumite funcții

Orașele se îndatorează

Traian numește controlori financiari

Funcționarea eficientă a sistemului municipal a fost vitală pentru prosperitatea Imperiului. Guvernul central, delegând atât de multă responsabilitate magistraților municipali neplătiți și consiliilor în administrarea problemelor locale, a putut reduce numărul și costurile funcționarilor civili salariați. Atunci când orașele au început să se confrunte cu dificultăți financiare, datorate fie rivalităților dintre ele, fie cheltuielilor necugetate ale mai marilor locali, această situație a devenit un motiv de îngrijorare pentru „guvernul" imperial de la Roma.

4. Situația financiară a Imperiului

Deși împărații s-au străduit să supună economia municipiilor, ei au impus și propriul *fiscus* cu noi poveri. Cheltuielile curții imperiale au rămas modeste, toți au urmat exemplul lui Vespasian și Domițian și nu și-au copleșit cu atenții favoriții. Însă au fost uneori prea generoși cu cheltuielile destinate unor scopuri publice. Traian a redus sumele obișnuite acordate cohortelor pretoriene la venirea la putere, dar următorii doi împărați le-au câștigat loialitatea cu un preț destul de ridicat. În epoca lui Traian (mai degrabă decât în cea a lui Nerva) a fost pus în practică un nou experiment important legat de ajutorul public. Acest împărat a împrumutat permanent sume de bani de la *fiscus*

Generozitate financiară exagerată a împăraților

CAPITOLUL 12

Primul război punic și cucerirea nordului Italiei

1. Surse de informare

Îmbogățirea surselor istoriei romane

Anul 264, care marchează începutul cuceririlor din afara teritoriului Italiei, poate fi considerat deopotrivă momentul în care istoria romană iese dintr-o zonă de penumbră la lumina zilei. În această perioadă materialele documentare pentru scrierea istoriei au început să se acumuleze (Cap. 6), iar primii istorici romani, care și-au elaborat opera la sfârșitul secolului III, puteau obține informații despre primul război punic de la martorii oculari.

Polybios

Dintre sursele de informare care au dăinuit până în zilele noastre pentru perioada 264-133, care constituie principala etapă în cariera Romei de cuceritor de teritorii străine, istoricul grec Polybios și istoricul roman Titus Livius se bucură de un interes special din partea noastră. Polybios era un politician de frunte al Ligii aheene care a trezit suspiciuni romanilor în timpul războaielor lor din Grecia și a fost deportat în 167 în Italia (Cap. 15). Printr-o împrejurare fericită l-a cunoscut pe Scipio Aemilianus, cel mai important general roman din epocă și a devenit prietenul și însoțitorul acestuia. El a putut astfel înțelege în profunzime arta militară și politică a romanilor, ceea ce l-a determinat să afirme că Imperiul Roman care începuse să capete contur va dăinui. Pentru a face cunoscut acest adevăr neplăcut, dar necesar, semenilor săi, a scris o istorie politică generală a teritoriilor mediteraneene din 264 până în epoca sa, evidențiind contopirea acestora într-o unitate politică unică sub controlul romanilor; el considera că în acel moment se putea vorbi pentru prima oară de o istorie universală, datorită caracterului unitar pe care Roma îl conferise politicii mondiale. Această lucrare, din care s-au păstrat fragmente considerabile, constituie principala autoritate pentru perioada de mijloc a epocii republicane.[1] Pentru anii 220-167 avem la dispoziție relatarea neîntreruptă a lui Titus Livius (cărțile xxi-xlv).

Titus Livius

În aceste cărți Titus Livius îndeplinește în chip strălucit ceea ce el considera a fi principala sa sarcină, care nu era însă aceea de a oferi o relatare minuțioasă a mersului evenimentelor, ci de a furniza cititorului exemple vii și demne de urmat ale curajului, perseverenței și cinstei romanilor. Prin intermediul operei lui Titus Livius putem aprecia la justa valoare spiritul epocii eroice a istoriei romane.[2]

2. Statul cartaginez[3]

Începuturile cuceririlor străine ale romanilor

După cucerirea peninsulei italice romanii aveau atât de mult pământ cât puteau cultiva efectiv și un număr atât de mare de supuși cât puteau controla în mod convenabil cu ajutorul aparatului guvernamental existent. Interesul lor pentru comerțul de dincolo de granițele Italiei, care pentru ei a fost mai degrabă un rezultat accidental al cuceririlor decât un obiectiv anterior acestora, nu era încă primordial. Și

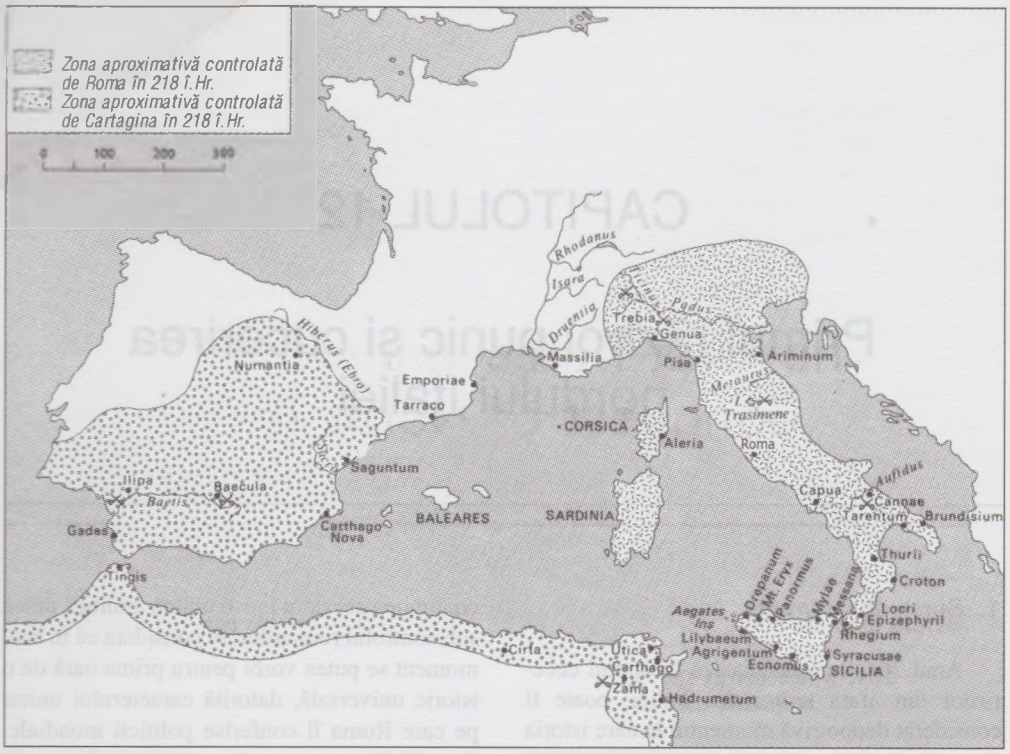

8. RĂZBOAIELE PUNICE

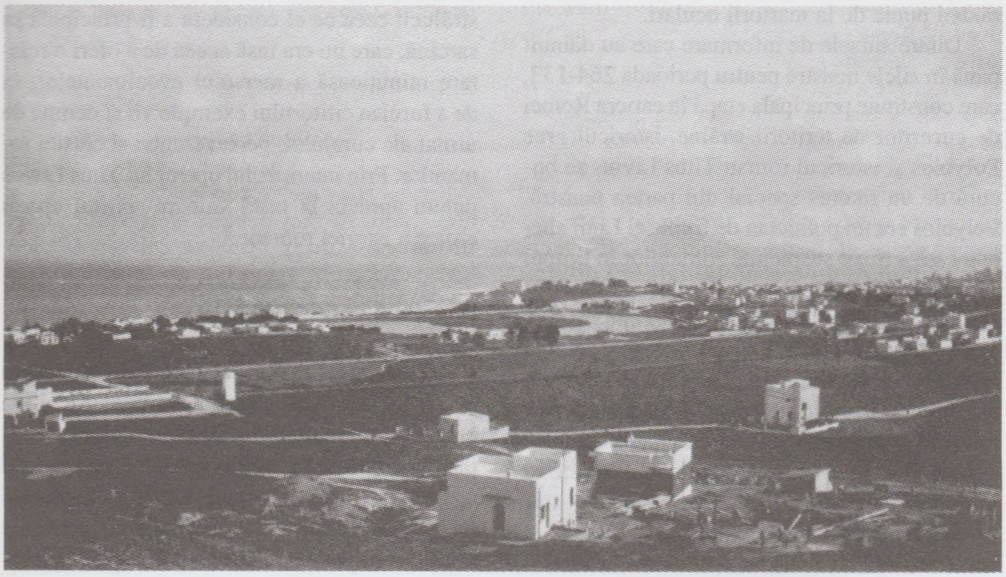

12.1 Amplasamentul Cartaginei, vedere de pe dealul Byrsa, care panoramează vechile porturi și merge până dincolo de Golful Tunis.

chiar dacă nu-și încheiaseră încă procesul de subjugare a peninsulei italice, s-au lansat într-o interminabilă serie de aventuri peste hotare.

Principalul inamic al Romei din afara Italiei era orașul Cartagina. Întemeiat în secolul VIII de fenicienii din Tyr, într-o poziție strategică la punctul de întâlnire al drumurilor comerciale din Mediterana, Cartagina era menită să devină un centru comercial.[4] Ea și-a dobândit însă locul în istoria lumii datorită aptitudinilor politice și militare, în care au excelat în fața tuturor celorlalte orașe feniciene. În jurul anului 600, Cartagina și-a asumat conducerea comunității semite din vestul Mediteranei în războiul secular împotriva negustorilor și coloniștilor rivali din teritoriile grecești. Într-o serie de războaie care au durat peste trei secole cartaginezii au reușit să-i alunge pe greci de pe mai toată coasta hispanică și să reducă stăpânirea lor asupra insulelor din vestul Mediteranei la zona de est a Siciliei.[5]

Războaie comerciale între greci și cartaginezi

În epoca primei loc confruntări cu romanii, cartaginezii aveau un imperiu alcătuit din teritoriile de pe coastele Africii de Nord, sudul Spaniei, Sardinia și Corsica, precum și vestul Siciliei. Orașul lor era cel mai mare și cel mai

12.2 Cartagina; în prim plan ziduri și ghiulea de asediu.

bazinul occidental al Mediteranei[6]. Prosperitatea sa nu se baza în principal pe agricultură. Deși aristocrația cartagineză sau, dacă o să folosim termenul comun roman, „punică", se mândrea cu proprietățile agricole care se întindeau în văile fertile ale râului Bagradas (în prezent Medjerda), cultivarea terenurilor din interior fusese lăsată în seama nativilor libieni, care trebuiau să plătească impozite mari, probabil un sfert din recoltele lor.[7] Deși cartaginezii aveau aptitudini specifice fenicienilor în domeniul producerii și vopsitului țesăturilor, au rămas în urma grecilor în ceea ce privește progresul industrial; ei aveau producție de masă la obiectele de ceramică și de bronz, astfel încât obiectele de calitate erau importate în mare măsură din Grecia sau (din secolul IV) din Campania. Comerțul punic era și el limitat la o sferă definită; abia pătrundea în interiorul continentelor, iar ramificațiile sale în mările Levantului erau limitate.[8] Acest comerț deținea însă un monopol virtual în bazinul occidental al Mediteranei și în Atlantic. În secolul V exploratorii puni au inițiat un comerț avantajos cu cositor din Cornwall și cu aur și fildeș din Africa de Vest.[9] În această perioadă, Cartagina a devenit *entrepôt* general pentru negoțul cu metal din Vest. Cartagina a obținut venituri suplimentare din contribuțiile impuse orașelor feniciene vasale din bazinul occidental al Mediteranei și din impozitele impuse libienilor din interiorul ținuturilor punice.

Armata și flota cartaginezilor

Cu ajutorul acestor ample resurse, cartaginezii și-au organizat o armată care a făcut față tuturor pericolelor până i-a întâlnit pe romani. Flota de război, în cadrul căreia cetățenii își satisfăceau probabil serviciul militar[10], era echipată și condusă de constructori și marinari pricepuți; în secolul III aceasta deținea în mod clar controlul mărilor occidentale de la Siracuza la Tarentum. Armatele Cartaginei care luptau peste hotare după secolul IV nu aveau în componență trupe alcătuite din cetățeni cartaginezi, ci erau alcătuite dintr-un amestec de recruți care proveneau din Africa, din contingente auxiliare alcătuite din căpeteniile triburilor native libere din Numidia (în prezent Algeria) și din mercenari adunați din toate colțurile bazinului occidental al Mediteranei. O asemenea adunătură eterogenă de oameni era firește greu de controlat, iar acești oameni au luptat în războaiele împotriva orașelor grecești din Sicilia. Comanda acestor trupe era deținută de ofițeri care-și dedicaseră viața serviciului militar și care dobândiseră astfel o experiență mult mai temeinică decât consulii romani care se schimbau anual.

Guvernul cartaginez

Guvernul cartaginez era o oligarhie de negustori bogați, care au fost comparați, pe bună dreptate, cu aristocrația din Veneția medievală. Magistrații superiori erau doi sufeți (*suffetes*), care erau aleși anual pe baza apartenenței la o anumită familie sau a avuției; ei nu dețineau funcții de comandă militară, acestea revenindu-le unor generali aleși separat. Organele administrației erau un senat condus de un consiliu intern alcătuit din treizeci de nobili de frunte și o înaltă curte alcătuită din 104 judecători, care proveneau tot din familiile conducătoare. Aristocrația era îngăduitoare cu oamenii de rând pe care îi consulta în problemele extrem de importante sau controversate și de la care cumpăra principalele funcții în stat, lăsând în seama lor sarcinile mărunte și câștigurile minore. În același timp era foarte atentă la generalii de carieră și era extrem de precaută cu aceștia pentru a evita orice încercare de lovitură de stat militară. Stabilitatea constituției cartagineze a fost mult lăudată de Aristotel, Cicero și alți scriitori.

O politică externă tenace, dar precaută

În privința politicii externe, guvernul punic a adoptat aceeași politică tenace, dar precaută cu ajutorul căreia Republica Veneția și-a construit imperiul. Nu s-a sfiit, la nevoie, să-și apere interesele mercantile prin forța armelor, a evitat totuși războiul în cazul în care putea recurge la metode pașnice și nu a recurs niciodată la ostilități fără să aibă ceva de câștigat. În Africa a anexat doar o porțiune din Tunisia și Tripoli, ceea ce însemna în total circa 32 180 km^2. În cadrul relațiilor cu statele italice (cu care nu avea legături comerciale ample) s-a bazat pe diplomație pentru a înlătura de la bun început cauzele unor posibile conflicte. În secolul VI a ajuns în relații amicale cu orașele de pe coasta etruscă. Îndată ce romanii au dobândit un front maritim extins de-a lungul coastei latine, le-a oferit tratate succesive (Cap. 5, 6). În 279 a însoțit aceste pacte cu o alianță militară împotriva lui Pyrrhus și, chiar dacă nici una din părți nu a oferit de fapt ajutor militar celeilalte,

este posibil ca romanii să fi obținut anumite subsidii în bani de la aliații lor (Cap. 10).

Începuturile relațiilor cu Roma

În pofida acestor începuturi favorabile, romanii i-au bănuit pe cartaginezi că urmăresc să dețină controlul asupra coastelor italice așa cum dominau țărmurile Spaniei și Siciliei. În fiecare dintre tratate ei au stipulat faptul că cealaltă parte semnatară, cartaginezii, nu trebuie să-și permanentizeze prezența pe pământul Italiei. Între 350 și 270 romanii au întemeiat un lanț de colonii de coastă din Etruria până în Campania: coloniile romane de la Ostia, Antium, Tarracina, Minturnae și Sinuessa și coloniile latine de la Paestum și Cosa (Cap. 10). În 311 au însărcinat o flotilă de crucișătoare să patruleze în largul coastei italiene (Cap. 10), iar în 267 au desemnat noii *quaestores Italici* sau *classici* să se ocupe de apărarea navală.[11] Cu toate acestea, în 264 un conflict între Roma și Cartagina părea puțin probabil. A fost nevoie de un complex special de împrejurări agravante care să conducă la izbucnirea primului război punic.

3. Afacerea Messana

Printr-o scăpare din vedere absolut firească, dar fatală, în cadrul tratatelor pe care le-am menționat deja nu au fost definite în mod exact sferele de influență ale părților contractante în Sicilia, de care romanii nu erau încă foarte interesați, nici din punct de vedere politic, nici comercial. Datorită acestei lacune prezente în acord a apărut o situație neprevăzută la Messana, un oraș care, datorită poziției sale dominante asupra strâmtorii care îi poartă numele, a fost multă vreme un obiect de dispută între cartaginezi și greci. În 264 Messana a intrat brusc pe scena politică.[12] Din jurul anului 288 Messana fusese ocupată de un corp de mercenari campanieni lăsați la vatră, care-și spuneau „mamertini" (fii ai lui Marte). Circa douăzeci și patru de ani mai târziu, orașul a fost asediat de regele Hieron al Siracuzei, cel mai puternic dintre statele grecești care mai existau pe insulă. Cucerirea Messanei de către Hieron s-ar fi soldat probabil cu executarea întregii garnizoane, pentru că mamertinii nu erau mai puternici decât o companie catalană și supraviețuiau prin prădarea sistematică și șantajarea ținuturilor învecinate din Sicilia. În această situație limită, mamertinii au acceptat ajutorul oferit de o flotilă punică, al cărei comandant l-a determinat apoi pe Hieron să renunțe la atac. Dar imediat ce au scăpat de Hieron, mamertinii au încercat să găsească un mijloc de a scăpa de oaspetele nedorit cartaginez, care abuza deja de prea multă vreme de amabilitatea gazdelor sale și s-au decis să se alieze cu romanii, în cazul cărora ar fi putut recurge apoi la invocarea rasei comune. Reușind să scape din această încurcătură, aventurierii campanieni au reușit să-i stârnească pe romani împotriva cartaginezilor.

Messana asediată de regele Hieron al Siracuzei

Mamertinii cer ajutorul Cartaginei și Romei

Ajutorul cerut de mamertini a creat aceleași șovăieli și tergiversări la Roma ca și în 343 când campanienii din Capua au cerut ajutor (Cap. 10), numai că de data asta cei care solicitau intervenția Romei erau din afara Italiei. Era cazul ca romanii să-și asume obligații noi, pe termen lung, implicându-se într-o dispută care nu îi privea în mod direct? Pe de o parte ocuparea Messanei de către cartaginezi le-ar fi asigurat o bază potențială de atac împotriva Italiei, iar prezența lor în oraș nu putea fi pur și simplu ignorată. Mai mult, o poziție atât de avansată putea amenința interesele comerciale ale aliaților greci ai Romei din sudul Italiei. Pe de altă parte, lăsând deoparte reputația proastă a celor ce solicitaseră ajutor[13], exista temerea că o intervenție romană în Sicilia ar fi putut fi resimțită de cartaginezi ca o încălcare a sferei lor de influență, care ar fi putut conduce la un război pentru care nu ar fi existat altminteri nici o altă justificare.[14] Dezbaterile din Senat au fost atât de furtunoase încât problema a fost trimisă spre rezolvare la Comiții fără nici o recomandare expresă.[15] Electorii din adunarea populară, care încă simțeau nevoia unui repaus după marele efort depus în războiul împotriva lui Pyrrhus, au ezitat la început, dar în cele din urmă au fost convinși să voteze în favoarea acordării ajutorului de către consulii aflați la conducerea adunării, care le-au spus că o expediție în Sicilia ar prezenta anumite „avantaje", adică reputație militară pentru comandanți și pradă de război pentru trupe. Este adevărat că la început Comițiile nu au făcut altceva decât să ordone o expediție care să vină în ajutorul Messenei, iar detașamentul de romani care a fost trimis să îndeplinească aceste instrucțiuni și-a îndeplinit mi-

Politica romanilor

Intervenția romanilor în Messana și ciocnirea cu cartaginezii

Siracuza fără vărsare de sânge, deoarece comandantul punic și-a pierdut curajul la apariția neașteptată a romanilor și s-a retras din oraș. Dar guvernul cartaginez nu era dispus să se lase intimidat și să renunțe la pretențiile asupra Messanei. A trimis de îndată un corp expediționar să redobândească teritoriul pierdut și a reușit să-l convingă pe Hieron să se implice din nou în luptă, de astă dată împotriva romanilor, care se amestecau în treburile altora. Pe de altă parte, Senatul a consolidat micul corp de ocupație inițial printr-o armată consulară. Astfel, controversele iscate pe tema Messanei i-au adus pe romani și cartaginezi în situație de război.

Responsabilitatea pentru război

Ambele părți pot fi considerate în egală măsură responsabile pentru izbucnirea ostilităților. Dacă una dintre tabere, în loc să încerce să obțină un avantaj în fața celeilalte, ar fi propus inițierea unor noi negocieri, nu ar fi fost dificil să se ajungă la un compromis durabil. Un acord prin care cartaginezii ar fi păstrat Messana, dar ar fi permis liberul acces în strâmtoare Romei și Siracuzei, iar aliații lor ar fi putut oferi o bază corectă pentru o pace durabilă.[16] Pe de altă parte, ambele părți pot fi considerate nevinovate pentru că au folosit afacerea Messana ca pretext pentru un război predeterminat. Conflictul care a contribuit la izbucnirea primului război punic a fost absolut întâmplător.

4. Obiectivele de război ale romanilor sporesc

Înainte ca întăririle romanilor să fi ajuns la Messana, orașul a fost asediat de două armate separate din Cartagina și din Siracuza. La sosirea în oraș, consulului Appius Claudius i-a venit foarte ușor să înrăutățească relațiile între acești doi aliați neobișnuiți și care nu prea aveau încredere unul în altul și care în acel moment își retrăseseră trupele în direcții diferite. Asigurându-se că sunt stăpâni în Messana, romanii și-au atins obiectivul de război inițial. S-au lăsat însă pradă acestui prim succes atât de ușor obținut și au pornit o ofensivă prost gândită împotriva lui Hieron. În 263 o puternică armată romană condusă de consulul Manius Valerius a invadat teritoriul regelui și a atacat Siracuza. În confruntarea cu acest oraș extrem de temeinic fortificat, în fața căruia pieriseră mai multe armate punice, atacul lui Valerius a fost sortit eșecului. Dar consulul și-a compensat eroarea militară printr-un însemnat succes diplomatic: l-a convins pe Hieron să renunțe la alianța nefirească cu Cartagina. În schimbul unei neînsemnate despăgubiri, lui Hieron i s-a lăsat în stăpânire un teritoriu îngust, dar fertil și populat în estul Siciliei, care se întindea de la Capul Passaro până în vecinătatea Muntelui Etna, iar Roma a încheiat cu el o alianță în termeni de egalitate.[17]

Romanii încheie o alianță cu Hieron

După ce au pus stăpânire pe Messana și l-au câștigat de partea lor pe regele Siracuzei, romanii i-au îndepărtat definitiv pe cartaginezi din strâmtori. Conducerea punică a fost totuși o ultimă încercare de a-și recupera pierderile. S-a pregătit să arunce în luptă o nouă armată de peste 50 000 de oameni în Sicilia, folosind ca bază orașul grec Agrigentum de pe coasta de sud, de care era legat printr-o relație comercială durabilă. Pentru a curma acest contraatac al cartaginezilor, romanii înaintează în 262 pe insulă și asediază orașul Agrigentum. După o campanie aprigă în timpul căreia armata de asediu a fost la rândul ei pe jumătate blocată de întăririle punilor, romanii au atacat și au devastat orașul. Prin aceste fapte de arme, i-au intimidat în asemenea măsură pe conducătorii cartaginezi încât aceștia nu s-au mai angajat niciodată în luptă cu trupele romane. În același timp, au fost extrem de mulțumiți că le-a stat în putere să-i alunge definitiv pe cartaginezi din Sicilia. Cucerirea orașului Agrigentum a constituit, prin urmare, un moment de cotitură în primul război punic. Pe viitor, romanii au acceptat în mod deschis ca politica lor să fie dictată de ambiții militare, iar în acest spirit și-au stabilit noi obiective de război, pe care în 264 nici nu le bănuiau.[18]

Asediul orașului Agrigentum

Hotărârea romanilor de a cuceri întreaga Sicilie i-a costat douăzeci de ani de noi lupte. O campanie nedecisivă din 261, în care au repurtat succese modeste, dar au suferit și înfrângeri, i-a ajutat să realizeze că, dacă nu-și pot susține operațiunile terestre prin acțiuni navale, îi așteaptă un război lung de epuizare. În această perioadă, flota de luptă a Cartaginei era alcătuită din 120 de quinquereme, galere puse în mișcare de cincizeci sau mai multe

vâsle mari, fiecare dintre acestea fiind acționată de cinci vâslași și care avea în plus un număr de 120 de marinari. Romanii nu dispuneau atunci decât de câteva vase mari, iar contingentele navale pe care le putea obține din Tarentum și din alte orașe de pe coasta Italiei în virtutea termenilor tratatelor încheiate cu acestea erau neînsemnate. Prin urmare, romanii se decis să construiască și să echipeze din propriile resurse o flotă de quinquereme ceva mai mare decât cea a Cartaginei.[19] Provocarea pe care au lansat-o flotei punice mult mai experimentate nu a fost atât de nesăbuită pe cât pare la prima vedere. În războiul naval antic avantajul unei puteri superioare de manevrare era mult limitat de absența unei artilerii eficiente, în absența căreia victoria finală putea fi obținută numai prin metoda abordajului. De aceea, fiecare confruntare navală se transforma cel mai adesea într-o luptă terestră pe pasarelele sau în interiorul navelor, în care marinarii, iar nu vâslașii rezolvau problema. Nu era nimic neobișnuit ca o putere terestră să se implice în războiul naval: chiar în acea perioadă, un rege din Macedonia a improvizat o flotilă cu care a alungat flota mult mai experimentată a egiptenilor din Marea Egee. Totuși, romanii puteau fi mândri de rapida lor decizie de a deveni o putere navală.

Romanii construiesc o flotă de război

În 260 flota de luptă romană terminată, adică circa 140 de nave, a înfruntat o escadră de 130 de nave punice în largul coastei de nord a Siciliei lângă Mylae. Cartaginezii, crezând că niște marinari începători precum italicii sunt o pradă ușoară, s-au năpustit de-a valma asupra acestora, dar au fost reținuți prin nou inventata metodă a ciocurilor de abordaj sau gheare de pisică (*corvi*) și au fost implicați într-o luptă corp la corp în condiții deloc favorabile.[20] În cele din urmă, au reușit să se retragă, dar au pierdut 50 de nave. Victoria de la Mylae, pentru care romanii l-au răsplătit pe comandantul lor, C. Duillius, cu o coloană comemorativă înălțată în Forum[21], le-a asigurat dominația în apele Siciliei timp de mulți ani, deoarece conducătorii cartaginezi, din prea multă nepăsare, nu au încercat imediat să-și redobândească supremația navală. Pe de altă parte, romanii oarecum copleșiți de amploarea victoriei lor, și-au irosit forțele în alte operațiuni, nu în totalitate lipsite de succese, dar deloc decisive, împotriva coloniilor cartagineze din Corsica și Sardinia (259). Între timp, trupele terestre romane din Sicilia au ocupat toate orașele din centrul insulei, dar nu au reușit să pună stăpânire pe cele fortărețe cartagineze de la Panormus (în prezent Palermo), Drepana (Trapani) și Lilybaeum (Marsala).

Bătălia de la Mylae

5. Invadarea Africii

În 256-255 sfârșitul războiului părea aproape, dar a fost o simplă iluzie. După ce au realizat că e inutil să atace Imperiul cartaginez în părțile laterale, romanii s-au pregătit să dea o lovitură în chiar inima acestuia. Cu circa cincizeci de ani în urmă un despot al Siracuzei, Agathocles, s-a apărat de cartaginezi invadând Africa și aproape a reușit să reducă la tăcere Cartagina (310-306). Ținând cont de învățămintele trecutului, consulii Atilius Regulus și Manlius Vulso au plecat spre Africa în 256 cu o flotă de 230 de galere. Lângă Capul Ecnomus, în largul coastei sudice a Siciliei, s-au trezit față în față cu cartaginezii, care de teama invaziei și-au reunit toate forțele ajungând aproape la nivelul romanilor. În această confruntare amiralii puni au pus în practică un plan pe care Hannibal și Scipio l-au aplicat apoi cu succes în bătăliile terestre din timpul celui de-al doilea război punic. În timp ce flancurile din centru i-au atras pe romani printr-o retragere simulată, restul trupelor au pregătit o manevră de învăluire pe ambele flancuri. Trupele romane din centru au căzut în capcană; dar aripile laterale au rezistat atacurilor dușmanului prin manevre de abordare și luptă corp la corp, iar cei din centru, după ce au reușit să scape din împresurare operând o breșă, au revenit la locul luptei, unde au izolat aripa stângă a armatei punice în zona acoastei.[22]

Bătălia de la Capul Ecnomus

Bătălia de la Ecnomus, cea mai dificilă dintre bătăliile navale din Antichitate în ape occidentale, a permis romanilor să debarce în Africa fără să li se opună rezistență. Aici Atilius Regulus, căruia i se repartizaseră 15 000 de oameni pentru a pune la punct o bază pentru ofensiva din anul următor, a reușit să învingă atât de rapid efectivele punice adunate în grabă încât a continuat să înainteze și și-a amplasat

Romanii debarcă în Africa

CAPITOLUL 13

Al doilea război punic

1. Cuceririle cartaginezilor în Spania

Expediția lui Hamilcar în Spania

În timp ce romanii își prelungeau frontierele de la Munții Apenini la Alpi, cartaginezii și-au revenit în mod spectaculos după recentele dezastre. După reprimarea revoltelor din Africa, Hamilcar, a cărui influență era acum dominantă în Cartagina, a căpătat însărcinarea de a extinde dominioanele punice în Spania, ca o compensație pentru teritoriul pierdut în favoarea romanilor (237). Interesul cartaginezilor pentru peninsula iberică s-a limitat până atunci la drumurile comerciale situate de-a lungul coastei sudice și la minele din Andaluzia: poziția lor în Spania poate fi comparată cu cea a East India Company din Madras sau Bengal la începuturi. Ca și Clive în India, Hamilcar a schimbat fundamental politica statului. În cei nouă ani cât a mai trăit, el a pus bazele unui imperiu punic, pe care ginerele său Hasdrubal (228-221), care a întemeiat orașul Carthago Nova (Nova Cartagina, Cartagina modernă) ce va fi principalul centru punic al teritoriilor nou cucerite, și fiul acestuia Hannibal (221-218) l-au extins până la Ebru și Sierra de Toledo.

Ibericii și celții

Populația arhaică a Spaniei era alcătuită dintr-un strat preindo-european tartessian-iberic în care au pătruns începând din jurul anului 900 î.Hr. mai multe valuri de celți. Aceștia s-au combinat cu ibericii și au produs o rasă mixtă de celtiberi în nord și nord-vest (Aragon și Castilia), una dintre principalele lor așezări fiind la Numantia. În sud în prima jumătate a mileniului a înflorit regatul din Tartessus, bogat în mine de argint și cupru și care făcea comerț cu fenicienii, cartaginezii, grecii și cu Cornwall (cositor). În jurul anului 500 î.Hr. acest regat dispare, fiind înlocuit de iberi (care este într-adevăr posibil să fi avut aceeași origine ca și tartesii, deși vorbeau o limbă diferită neindo-europeană). În orice caz, în sud, în secolele V și IV, iberii au etalat o cultură comună, stimulată de importurile punice și grecești și și-au creat monarhii tribale.[1] În câmpia centrală însă, în secolul III, abia dacă atinseseră stadiul agricol. Unitățile tribale s-au împărțit în numeroase clanuri mai mici, fiecare dintre acestea strâns unite în jurul fortăreței situate pe un vârf de deal și au constituit un stat miniatural de sine stătător. Lipsa unei coeziuni între hispani a înlesnit sarcina comandanților puni, care au stârnit un clan sau un trib împotriva altuia și au reușit să le cucerească în egală măsură prin diplomație și prin forța armelor.

Principalul obiectiv pentru care Hamilcar și succesorii săi au lansat o nouă politică în Spania și motivul pe care l-au invocat fără îndoială în fața concetățenilor lor a fost de a găsi noi surse de venit care să compenseze recentele pierderi de război suferite. Dat fiind că toate cuceririle lor s-au axat asupra părților mai bogate ale peninsulei, iar productivitatea minelor a crescut mult sub directa exploatare a punilor, finanțele Cartaginei s-au refăcut curând în mod simțitor. Generalii puni și-au recrutat efectivele pentru armata Cartaginei tot din peninsulă. Hispanii din epoca arhaică erau cunos-

Recrutarea de noi efective în Spania

13.1 Monedă bătută în Carthago Nova, Hispania. Față – capul lui Melkart (Herakles), având probabil trăsăturile lui Hamilcar Barca. Revers – elefant de luptă african din armata cartagineză.

cuți pentru extraordinara lor rezistență fizică și pentru săbiile lor cu un tăiș de temut, strămoșii demni ai săbiilor de Toledo din Evul Mediu, fără egal în rândul armelor antice. Sub conducerea comandanților lor soldații hispanici erau extrem de greu de ținut în frâu, dar sub conducerea comandanților cartaginezi puteau fi antrenați să devină infanteriști de nădejde. Resursele militare ale Spaniei au fost exploatate în mod sistematic de Hamilcar și succesorii săi. În provinciile aflate sub stăpânire punică au recrutat trupe impunând obligativitatea serviciului militar; de pe platoul Castiliei au obținut noi efective de recruți de origine celtiberă – floarea efectivelor de luptă ale peninsulei – prin înrolare voluntară. Cu ajutorul acestor efective, întărite cu trupe africane, generalii puni au pus la punct o armată terestră mai numeroasă și mai eficientă decât avusese vreodată Cartagina.

Acțiunile lui Hamilcar nu au atras atenția sau interesul romanilor multă vreme. Ca semn de respect față de un protest formulat de orașul grec Massilia, care avea de multă vreme relații de prietenie cu Roma și probabil pe baza unei alianțe formale cu aceasta și care acum se temea că-și va pierde avanposturile de pe coasta de est a Spaniei, senatul a încercat în treacăt să se informeze asupra intențiilor lui Hamilcar (231). Dar trimișii săi au luat de bun răspunsul său evaziv, potrivit căruia nu urmărea decât să găsească noi surse de venit pentru a plăti dările datorate Romei de Cartagina.[2] În 226 o nouă solie romană a fost întâmpinată cu promisiunea făcută de Hasdrubal că nu va trece cu arma în mână în partea de nord dincolo de fluviul Iberus (Ebru): romanii nu au oferit aparent un *quid pro quo* (dacă nu cumva a existat o înțelegere potrivit căreia ei s-au angajat să nu intervină la sud de râu).[3] În următorii șase ani, Senatul a fost mult prea preocupat de războiul împotriva galilor și apoi de cel împotriva ilirilor pentru a mai da atenție acțiunilor întreprinse de cartaginezi în Spania: cu o singură excepție semnificativă. Saguntum, un oraș indigen din câmpia Valencia la sud de Ebru, s-a simțit amenințat de cartaginezi și a cerut ajutorul romanilor. Romanii au promis că vor asigura protecție orașului și au primit orașul sub *fidem*, probabil fără un tratat formal (probabil c. 223).[4]

Tratatul Ebrului

2. Situația de la Saguntum

După moartea lui Hasdrubal în 221, comanda trupelor cartagineze din Spania a revenit lui Hannibal, fiul lui Hamilcar. Deși avea doar douăzeci și cinci de ani, Hannibal câștigase deja încrederea trupelor și moștenise de la tatăl său o neîncredere totală dacă nu chiar ură față de Roma. Această atitudine a fost sporită de un incident petrecut la Saguntum. Un conflict între saguntini și un trib vecin aflat sub stăpânirea Cartaginei a determinat tulburări politice la Saguntum, iar una dintre părți a făcut apel la Roma să arbitreze conflictul (probabil c. 221). Decizia romanilor a fost favorabilă celor care i-au solicitat intervenția, iar punerea ei în aplicare s-a făcut cu pierderi de vieți omenești în rândul facțiunii punice. Hannibal a gândit probabil astfel: dacă romanii intervin în treburile interne ale unui oraș așa cum nu cu mult timp înainte au făcut-o la Messana, e timpul să luăm atitudine. Indiferent care a fost intenția sa reală, saguntinii s-au simțit amenințați și au cerut din nou ajutor Romei. Trimișii Romei l-au vizitat pe Hannibal la reședința sa de iarnă din Carthago Nova (220/219) și i-au cerut să nu se atingă de Saguntum. El le-a negat însă *locus standi* în această problemă[5], iar când delegații romani au transmis mesajul Cartaginei guvernul punic a susținut acțiunea generalului.[6] Deși o parte din aristocrația cartagineză, condusă de un politician pe nume Hanno, susținea menținerea unor relații de bună înțelegere cu Roma și prefera să se orienteze spre Africa decât spre Spania ca teritoriu pentru o viitoare expansiune,

Hannibal comandant suprem

Tulburări la Saguntum

Saguntum cere ajutorul Romei

13.2 Vedere generală asupra orașului Saguntum, privind spre vest. Zidurile medievale și castelul corespund probabil în general orașului antic pe care l-a asediat Hannibal în 219 î.Hr.

faptele strălucite ale lui Hamilcar și ale succesorilor săi au redus la tăcere această partidă pacifistă. Hannibal, conștient de interesele romanilor în Illiria (Cap. 12), a decis să acționeze. În primăvara anului 219 Hannibal începe asediul orașului Saguntum, care refuză să capituleze, bazându-se pe ajutorul romanilor; deși era un atac împotriva protecției (*fides*) romane, acest ajutor nu a venit niciodată, iar Saguntum a fost cucerit după un asediu sângeros care a durat opt luni. Dar veștile primite la începutul anului următor, referitoare la continua înarmare și sporire a efectivelor militare de către Hannibal, au convins Senatul, eliberat acum de grija războiului iliric, că generalul pun plănuiește o campanie majoră dincolo de Ebru.

Hannibal asediază Saguntum

13.3 Portretul probabil al lui Hannibal

În consecință, Senatul a adresat Cartaginei o solicitare imperioasă vizând predarea lui Hannibal. După ce guvernul punic s-a opus în mod ferm acestui ultimatum sfidător și a cerut trimisului roman să le ofere fie pacea fie războiul, acesta a ales războiul: darul aducător de moarte a fost acceptat (martie 218).

Roma și Cartagina în război

Este limpede că Hannibal a grăbit în mod deliberat războiul într-un moment pe care el îl considera că-i este favorabil. Poziția legală este în egală măsură complicată și neclară, pentru că depinde de o serie de factori nesiguri, precum conținutul exact al tratatului Ebrului și relația temporală a acestuia cu acordul încheiat de romani cu Saguntum.[7] Chiar dacă Hannibal nu a încălcat un tratat cu Roma atacând Saguntum, el a fost avertizat că un astfel de gest va fi considerat un *casus belli*: avertismentul nu l-a descurajat, iar acțiunea sa a fost interpretată drept cauza imediată a războiului.

Motivele lui Hannibal

Care au fost însă cauzele profunde ale acestui război? Polybios consideră că ar fi vorba de trei cauze: ura lui Hamilcar față de Roma, nemulțumirea punilor față de ocuparea Sardiniei de către Roma și succesele generalilor Barcizi în Spania. După părerea lui Polybios, războiul lui Hannibal a fost un război de răzbunare,

Cauzele celui de-al doilea război punic

care a avut la bază ura familiei Barcizilor față de Roma, așa cum este aceasta exemplificată în episodul (care poate foarte bine fi adevărat) în care Hamilcar l-a pus pe fiul său în vârstă de nouă ani să jure că va urî veșnic Roma. Acest punct de vedere însă, în forma sa extremă, este adesea pus la îndoială. Se presupune că generalii în Spania au format o armată cu scopul precis de a provoca încă o dată Roma, chiar dacă obiectivul lor de a crea un imperiu putea avea un caracter defensiv și viza în principal obținerea unor compensații pentru pierderea Siciliei și a Sardiniei.[8] Nici romanii nu au părut extrem de îngrijorați de ceea ce se petrecea în Spania: departe de a pregăti o lovitură de preempțiune, așa cum ar fi putut părea acțiunea lor împotriva Sardiniei, s-au mulțumit cu negocieri lipsite de entuziasm, dar chiar și acestea par să fi fost inițiate de prietena lor Massilia. Romanii erau mult mai preocupați în acel moment de gali și iliri decât de cartaginezi. Chiar dacă Hannibal nu a nutrit poate încă din copilărie o dorință expresă de a relua lupta împotriva romanilor, el trebuie să fi avut în vedere multă vreme posibilitatea unui conflict viitor și era decis să fie pregătit în acest sens. El știa că intervenția Romei la Messana a însemnat pierderea Siciliei de către Cartagina, iar intervenția Romei pentru „a-i proteja" pe mercenarii puni a dus la pierderea Sardiniei, astfel încât atunci când a constatat că Roma intervine la Saguntum a refuzat să riște să fie terorizat din nou de Roma și a preferat războiul. Este posibil ca el să le fi oferit romanilor o falsă impresie de siguranță de vreme ce nu întreprinsese nimic pentru a-și alcătui o nouă flotă, fără de care romanii credeau probabil că Hannibal nu reprezintă o amenințare reală. El era însă decis să-și încerce șansele printr-o strategie absolut nouă, în care operațiunile navale nu aveau să joace un rol esențial, iar un rol major l-a avut faptul că a obținut sprijinul guvernului în favoarea acestei noi strategii, precum și în favoarea a ceea ce a ales el între pace și război.

3. Hannibal invadează Italia. Cannae[9]

Ca urmare a dezinteresului față de evoluția evenimentelor din Spania, romanii au evoluta greșit capacitatea cartaginezilor de a face față acestui război. Presupunând că al doilea război punic va fi ceva mai mult decât o continuare a celui dintâi, Senatul a desemnat o armată mai numeroasă și flota să atace direct Cartagina și alte efective, mai reduse, să-l înfrunte pe Hannibal în Spania. Dar Hannibal a dejucat planurile romanilor încă de la început printr-o manevră rapidă care i-a permis să aibă inițiativa în mai toate momentele critice ale războiului. Gândindu-se să împiedice de la sursă inepuizabila rezervă de efective militare a romanilor, *Hannibal pătrunde în Italia* încă înainte de a intra în luptă și-a încercat norocul și a inițiat invazia Italiei – un plan curajos, dar singurul care i se părea că poate avea sorți de izbândă. Forța sa expediționară era alcătuită probabil din aproximativ 50 000 de oameni; dar îndelungii ani de război în Spania contribuiseră la sudarea diferitelor elemente componente într-un corp coerent de luptători pricepuți, iar Hannibal le câștigase loialitatea în asemenea măsură încât le putea cere oricât de multe dovezi de curaj și rezistență.

În timp ce romanii își adunau soldații, Hannibal a ajuns la Rhône și a forțat trecerea acestuia (fie lângă Beaucaire-Tarascon, fie mai la nord dincolo de Druentia, în prezent Durance) în pofida opoziției populației locale. A fost văzut de patrulele forței expediționare romane aflate în drum spre Spania, dar a reușit să scape grăbindu-se să ajungă mai repede în Italia, pe cât posibil, cu armata intactă. În timp ce trecea Alpii *Trecerea Alpilor* (cel mai probabil printr-unul dintre pasurile Mont Cenis sau ale grupului Mont Genèvre)[10] a trebuit să-și croiască drum spre culmi luptând împotriva triburilor locale, iar la coborâre a suferit pierderi grele datorită căderilor masive de gheață de două ori mai periculoase datorită căderilor premature de zăpadă proaspătă. Când a ajuns în valea Padului îi mai rămăseseră doar 26 000 de soldați și totuși cu aceștia a dus campania de două luni din nordul Italiei. Pe malul Ticinului (Ticinus) a avut prima confruntare cu trupele consulului P. Cornelius Scipio, care se repliaseră din Gallia spre Italia pe mare și înaintaseră din nou cu trupele garnizoanei din valea Padului pentru a le ține piept invadatorilor. Deși acțiunea de la Ticinus a fost mai degrabă o luptă de ambuscadă a trupelor de avangardă, aceasta a demonstrat superioritatea categorică a cailor africani ușori ai lui Hannibal asupra cavaleriei italice mediocre pe

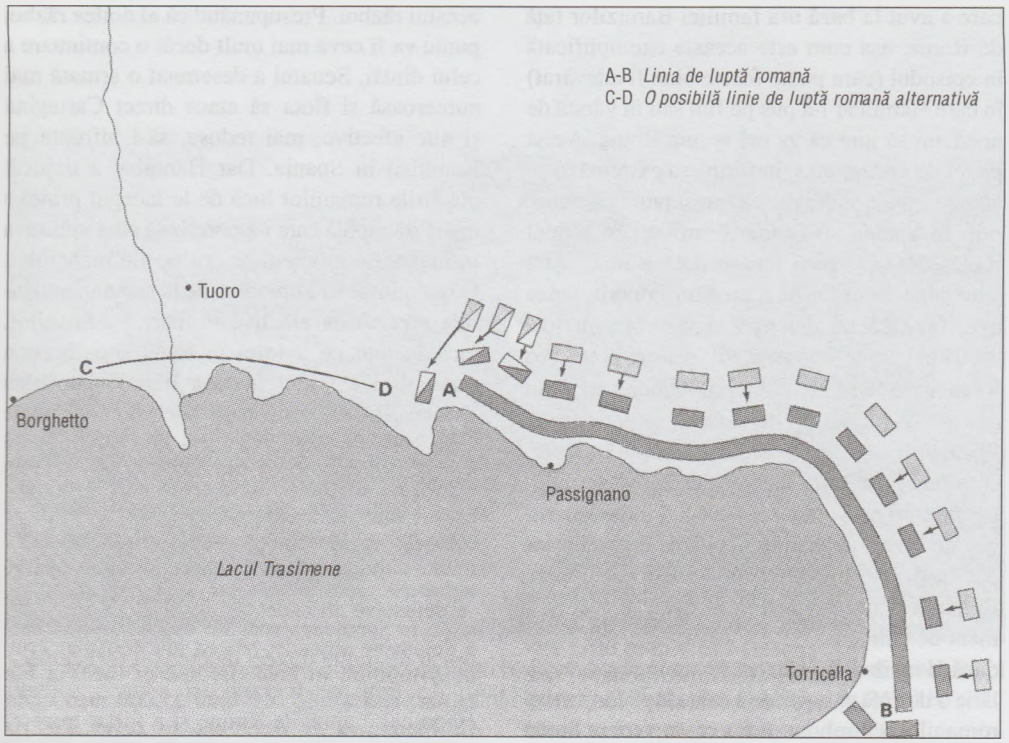

9. BĂTĂLIA DE LA LACUL TRASIMENE, 217 Î.HR.

care Scipio o abandonase în câmpia de dincolo de Pad și care s-a retras spre poalele Munților Apenini lângă Placentia. În această poziție i s-a alăturat Sempronius Longus, cel care trebuia să invadeze Africa, care între timp fusese rechemat de la baza sa din Sicilia și ajunsese în nordul Italiei la timp pentru campania de la sfârșitul toamnei. Trupele romane reunite au traversat apoi apele umflate ale râului Trebia și l-au atacat frontal pe Hannibal.[11] De îndată ce s-au apropiat, soldații romani au fost atacați în flancuri și din spate de trupele cartagineze care stăteau ascunse. Împiedicați să se retragă de apele umflate ale râului, romanii abia au reușit să scape cu circa 10 000 de oameni, care au străpuns liniile inamice din centru, din totalul de circa 40 000. După acest dezastru romanii și-au retras toate forțele din nordul Italiei, cu excepția garnizoanelor din noile colonii Placentia și Cremona, iar galii, care până atunci au preferat să aștepte deznodământul luptei, i s-au alăturat lui Hannibal.

Bătălia de la Trebia

În 271 romanii, renunțând la atitudinea defensivă, au trimis o armată consulară la Ariminum pentru a apăra Via Flaminia și o armată de circa 25 000 de oameni sub conducerea lui Caius Flaminius la Arretium pentru a apăra Etruria. După ce și-a consolidat trupele cu întăriri venite din partea galilor, Hannibal se furișează printr-o trecătoare nepăzită din Apenini[12], înconjoară trupele de apărare de la Arretium și le trage după sine la lacul Trasimene în centrul Etruriei. În timp ce urmăritorii săi străbăteau distanța dintre lac și munții înconjurători fără

Bătălia de la lacul Trasimene

13.4 Vedere de pe dealul de la Cannae, care panoramează câmpia și râul Ofanto (Aufidus). Locul precis al bătăliei în care Hannibal i-a înfrânt pe romani în 216 î.Hr. nu este cunoscut.

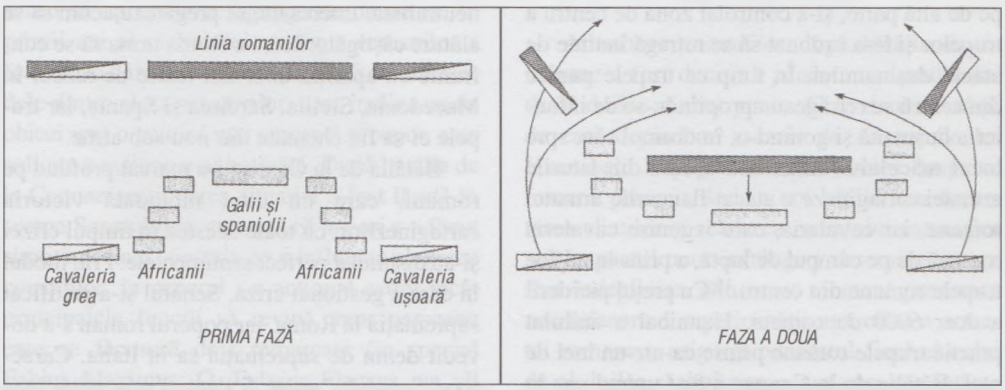

10. BĂTĂLIA DE LA CANNAE, 216 Î.HR.

să fi făcut înainte o recunoaștere, Hannibal le-a atacat flancurile și spatele luându-i prin surprindere din ascunzătorile de la poalele munților, astfel încât cea mai mare parte a armatei romane a pierit în trecătoare sau în lac.[13] Printre cei căzuți în luptă s-a aflat și Flaminius, ale cărui trupe nu au fost în măsură să țină piept cavaleriei lui Hannibal și au devenit o pradă relativ ușoară.

Victoria de la lacul Trasimene, fără a avea rezultate strălucite, le-a deschis calea invadatorilor spre Roma. Orașul nu mai putea fi capturat acum prin *coup de main*, așa ca în 390, și nu mai putea fi asediat efectiv atâta timp cât trupele de asediu nu aveau în apropiere o sursă de aprovizionare. Nici un oraș din centrul Italiei nu și-a deschis porțile în fața cartaginezilor. Prin urmare, Hannibal a renunțat să atace Roma și a încercat să provoace o revoltă în sudul Italiei și să ducă la bun sfârșit ceea ce Pyrrhus nu făcuse decât pe jumătate. Nici italicii din sudul peninsulei nu l-au primit însă cu brațele deschise. În drumul său de la Apulia spre Campania și înapoi în Apulia, a fost urmărit de o nouă armată romană condusă de un neîntrecut luptător, Q. Fabius Maximus, care fusese numit dictator printr-o procedură neobișnuită, alegerea de către popor. Fabius a refuzat să-și pună în pericol trupele strânse în grabă într-o bătălie decisivă. De aceea, el a încolțit pe moment trupele lui Hannibal în Campania ocupând toate trecătorile din munți și blocând astfel ariergarda și flancurile inamicului, dar trupele lui au fost scoase din poziții de întăririle venite în ajutorul lui Hannibal, o armată ciudată de două mii de cornute, care au fost mânate în timpul nopții spre tabăra lui Fabius și care aveau legate de coarne mănunchiuri de vreascuri aprinse și au îndepărtat garnizoana în derută din una din trecătorile adiacente. Prin simpla sa prezență Fabius a reușit să-i încurajeze pe aliații Romei să-și țină porțile închise în fața invadatorilor. Deși unii dintre criticii săi l-au numit pe Fabius „lacheul lui Hannibal", poetul Ennius, dând dovadă de mai mult discernământ, a spus despre el că a fost „bărbatul care de unul singur a salvat statul prin răbdare". La sfârșitul anului 217 Hannibal nu reușise să înfrângă sau să cucerească nici măcar un singur oraș din peninsula italică, unde a rămas un simplu intrus.

Romanii adoptă „tactica fabiană"

Dar în 216 romanii au făcut jocul dușmanului. În loc să aștepte potrivit bunului obicei roman să studieze stilul de luptă al adversarului și să-și readapteze propriile metode în funcție de acest stil, ei s-au decis să pună capăt superiorității armatei inamice printr-un atac frontal, printr-o luptă deschisă de infanterie. Armata romană număra peste 50 000 de soldați, iar comanda ei fusese preluată de L. Aemílius Paullus și C. Terentius Varro, dar nici unul din aceștia nu mai avusese de-a face cu tactica de luptă a lui Hannibal. Trupele lui Hannibal nu depășeau 40 000 de oameni și totuși acesta le-a făcut pe plac oponenților săi și le-a oferit posibilitatea unei lupte în câmp deschis, lângă orașul Cannae, unde romanii nu aveau de ce să se teamă de rezerve ascunse.[14] În acest spațiu deschis romanii nu au putut profita altfel de superioritatea lor numerică decât adâncind linia infanteriei astfel încât să crească amploarea impactului

Bătălia de la Cannae

acesteia asupra armatei lui Hannibal. Acesta, pe de altă parte, și-a controlat zona de centru a trupelor și le-a ordonat să se retragă înainte de atacul dușmanului. În timp ce trupele punice din centru se retrăgeau apropiindu-se de infanteria dușmană și gonind-o, în drumul său, spre locul măcelului, infanteria ușoară din laturile armatei cartagineze a atacat flancurile armatei romane, iar cavaleria, care izgonise cavaleria romană de pe câmpul de luptă, a prins la mijloc trupele romane din centru.[15] Cu prețul pierderii a doar 6000 de oameni, Hannibal a anihilat practic trupele romane prinse ca-ntr-un inel de oțel. Bătălia de la Cannae a fost unicul caz în care o armată mai slabă numeric a încercuit complet o armată mai puternică. Acest miracol a fost însoțit de o strălucită aplicare a principiului tacticii grecești a colaborării dintre trupele de împresurare și trupele de asalt și de o excelentă disciplină de luptă datorită căreia forțele de împresurare ale lui Hannibal au atacat fără însă a da lovitura decisivă, în timp ce trupele de asalt au fost ținute în frâu și nu au plecat în urmărirea cavaleriei romane complet derutate și au putut reveni astfel la momentul potrivit în centrul luptelor.

4. Eforturile romanilor după bătălia de la Cannae

Sudul Italiei si Capua trec de partea lui Hannibal

Săptămânile care au urmat după tragedia de la Cannae au fost cruciale pentru Republica romană. Romanii, după ce au pierdut 100 000 de oameni în recentele bătălii, au avut din nou de suferit datorită dezertării supușilor lor din sudul Italiei. Acești aliați de nădejde au început să creadă că Hannibal are de gând să rămână și au încheiat pace cu el cât mai repede pentru că acesta le-a promis că nu va face recrutări forțate. Cu excepția coloniilor romane și latine și a orașelor grecești de pe coastă, Roma a pierdut practic tot sudul Italiei. Cea mai grea lovitură a fost pierderea orașului Capua, care a trecut de partea cartaginezilor sperând că va lua locul Romei, de cel mai important oraș din Italia. Dat fiind că la vremea aceea Capua era cel mai important centru industrial al țării, alianța sa cu Hannibal, pe lângă faptul că i-a oferit acestuia un loc de staționare pe timp de iarnă, i-a asigurat și o excelentă bază pentru aprovizionare.[16] Și în fine, mai multe puteri din afara Italiei, care asistaseră la conflict cu o neutralitate interesată, se pregăteau acum să se alăture câștigătorilor, iar Roma urma să se confrunte cu apariția unor noi teatre de război în Macedonia, Sicilia, Sardinia și Spania, iar trupele ei să fie chemate din nou sub arme.

Bătălia de la Cannae i-a marcat profund pe romani, care nu uitat niciodată victoria cartaginezilor; cu toate acestea în timpul crizei și-au disimulat perfect sentimentele. Prin modul în care a gestionat criza, Senatul și-a justificat supremația la Roma, iar poporul roman s-a dovedit demn de supremația sa în Italia. Caracterul Senatului poate fi ilustrat prin atitudinea față de consulul Varro, care era un parvenit politic, iar ca persoană deloc binevenit în rândul familiilor conducătoare. Atunci când Varro, care a supraviețuit măcelului de la Cannae și a făcut un lucru înțelept regrupându-i pe fugari, a revenit la Roma pentru a renunța la comandă, Senatul i-a mulțumit pentru că „nu și-a pierdut speranța în Republică". Această mulțumire era în același timp o declarație din care reieșea că nu este totul pierdut și un îndemn la strângerea rândurilor. Dând dovadă de un curaj exemplar, poporul roman a făcut sacrificii fără egal.[17] Romanii au răspuns atât de prompt chemării sub arme, încât înainte de sfârșitul anului 216 pierderile suferite de trupele alcătuite din cetățeni romani au fost acoperite, iar în următorii cinci ani numărul legiunilor romane din diferite teatre de război a crescut atingând cifre fără precedent, iar în 212 armata romană număra douăzeci și cinci de legiuni.[18] În același timp poporul roman a suportat dublarea impozitelor (*tributum*); familiile cele mai bogate au contribuit cu sclavi la efectivele armatei terestre sau a flotei și au dat bani sau provizii, pe care urmau să le primească înapoi; iar trupele nu au făcut presiuni ca să-și primească restanțele la soldă.[19] Nimeni nu a susținut însă cauza păcii. Printr-o demonstrație exemplară de severitate, bărbații care au luptat departe de câmpul de luptă de la Cannae au fost pedepsiți și obligați să îndeplinească un serviciu militar obligatoriu neîntrerupt de doisprezece ani în Sicilia în condiții umilitoare; ca nu cumva în urma negocierilor pentru eliberarea prizonierilor să se ajungă la propuneri de pace, s-a hotărât ca prizonierii romani să nu mai fie răscumpărați.

Senatul îndeamnă poporul la unitate

Efortul de război al romanilor

CAPITOLUL 20

Tiberius și Gaius Gracchus

1. Tiberius Gracchus. Obiectivele sale politice

După 133 se instaurează treptat dezordinea internă

Perioada relativ calmă pe care a traversat-o politica internă a Romei după ce a luat sfârșit Conflictul ordinelor s-a încheiat în 133 odată cu tribunatul lui Tiberius Gracchus. Secolul ce a urmat a fost o perioadă de aproape permanente tulburări interne, pe parcursul căreia constituția republicană a fost treptat dezmembrată și paralizată.

Primele simptome ale tulburărilor

Furtuna care a izbucnit în 133 a fost precedată de anumite tulburări prevestitoare datorate în parte stării de nemulțumire produse de sistemul sever de recrutări impus de războaiele din Spania. În 151 bărbații care se opuneau recrutării au cerut ajutorul tribunilor, care au mers până la a-i închide temporar pe consulii care au refuzat să accepte anumite excepții de la mobilizarea generală; procedura s-a repetat în 138. Nerespectarea autorității magistraților și senatorilor, precum și acțiunea populară a tribunilor au anunțat marea confruntare care avea să aibă loc în 133. Mai mult, în 139 un tribun pe nume A. Gabinius a încercat să asigure Comițiilor o mai mare independență prin intermediul unei legi care înlocuia votul secret în cadrul adunărilor electorale cu sistemul anterior al votului deschis. În 137 un alt tribun, L. Cassius Longinus, a extins votul deschis și la nivelul adunărilor poporului. Aceste legi nu au avut probabil un efect practic deosebit, pentru că autoritatea aristocrației asupra proletariatului urban era deja îndeajuns de bine instaurată încât niște reforme minore de acest gen nu puteau elibera Comițiile de sub influența acesteia. Cel dintâi atac semnificativ împotriva privilegiilor nobililor i-a aparținut lui Tiberius Gracchus, inițiatorul revoluției romane.

Tiberius Sempronius Gracchus. Antecedente

Tiberius Gracchus, fiu al lui Sempronius Gracchus, nobil influent care a fost censor și de două ori consul, și al Corneliei, fiica lui Scipio Africanus, nu părea omul potrivit să se afle în fruntea unei liste de demagogi romani. El luptase în cel de-al treilea război punic și participase la asediul Cartaginei. La Numantia a condus negocierile prin care armata lui Hostilius Mancinus a fost salvată de la distrugere; dar datorită influenței cumnatului său, Scipio Aemilianus, el nu a fost compromis așa cum s-a întâmplat în cazul lui Mancinus, după capitulare (Cap. 14). Ca descendent al unei astfel de familii și remarcându-se prin astfel de fapte, Tiberius ar fi trebuit să respecte codul de conduită al nobilimii romane și ar fi avut cariera asigurată.[1]

Motivația lui Tiberius pentru înfăptuirea reformei agrare

Motivele care l-au determinat pe Tiberius să inițieze reforma și în cele din urmă s-o realizeze împotriva opoziției propriului ordin nu sunt prezentate în mod clar de izvoarele antice, care sunt în general potrivnice Gracchilor. Tiberius

e prezentat în fel și chip, de la un reformator social altruist până la un pretins tiran. Nici măcar acele izvoare în care este considerat un reformator autentic nu sunt însă de acord în privința motivelor sau obiectivelor sale. Să fi devenit un demagog datorită modului în care a fost tratat ca urmare a cazului Mancinus? Să fi fost un tânăr mânat de ambiție să-și facă o carieră în structura tradițională a politicii de dezbinare? Să fi fost profesorii săi, stoicul Blossius din Cumae și Diophanes, cei care i-au insuflat ideile specifice teoriei politice grecești și punctele de vedere specifice lumii elenistice privind justiția socială? Să fi fost principala sa preocupare, anume reîmproprietărirea micilor fermieri independenți în interesul agriculturii din Italia sau în scopul eliberării Romei de prea mulți oameni fără ocupație sau (preocupat de potențialele pericole militare) acela al sporirii numărului țăranilor proprietari de pământ care să fie disponibili pentru armată? În orice caz este limpede că era nemulțumit de situația economică și a încercat să rezolve unele dintre neajunsurile curente.

Pe drumul spre Numantia a observat sărăcia micii țărănimi din Etruria, un teritoriu presărat cu proprietăți mari lucrate cu sclavi. În Spania a constatat cât de mult s-a deteriorat situația soldaților romani și a considerat că acest lucru se datorează declinului clasei țăranilor liberi italieni. O dovadă extrem de grăitoare a pericolului pe care îl reprezintă munca în agricultură cu sclavi a fost pentru el o recentă revoltă din Sicilia, unde sclavii s-au răsculat *en masse* în 135 împotriva stăpânilor lor greci și romani. Această revoltă a constituit un pericol, nu numai din pricina numărului mare de sclavi înarmați – s-a apreciat că numărul lor a fost de circa 60 000 – ci și datorită sprijinului pe care sclavii l-au primit din partea micilor proprietari și a calităților organizatorice extraordinare de care au dat dovadă conducătorii cestei răscoale, sirianul Eunus și cilicianul Cleon.[2] Armata romană trimisă inițial să pună capăt revoltei s-a dovedit neputincioasă și abia în 133-132, când capitularea Numantiei a eliberat o parte din trupele bine pregătite ale lui Scipio Aemilianus și le-a permis să plece în Sicilia, răscoala a fost înăbușită.[3] Revolta din Sicilia a coincis cu unele evenimente similare din Campania, care au impus numirea a doi consuli cu puteri speciale care să le pună capăt în 133; este posibil ca această revoltă să fi contribuit la declanșarea răscoalei antiromane din Pergam, condusă de Aristonikos (Cap. 16). Pentru a combate astfel de neajunsuri Tiberius a devenit un politician revoluționar și autorul unei reforme agrare.[4]

Răscoala sclavilor din Sicilia

2. Legea agrară a Gracchilor

Ales tribun pentru anul 133, Tiberius a propus o lege pentru crearea de loturi de pământ în cea mai mare parte din *ager publicus* pe care Republica l-a dobândit după al doilea război punic. Legea sa stipula ca nici un cetățean roman (Cap. 9) să nu posede mai mult de 500 de *iugera* (125 ha) și eventual un plus de 75 ha pentru fiecare copil; ceea ce rămânea în urma împărțirii propunea să fie distribuit micilor proprietari în parcele de dimensiuni diferite.[5] El stabilea totodată ca noii deținători de loturi să fie obligați să plătească un mic impozit și să se angajeze să nu înstrăineze terenul o anumită perioadă de timp. Din dorința de a-i despăgubi pe proprietarii dezavantajați, mai ales că unii dintre aceștia aduseseră îmbunătățiri importante terenului ocupat de ei, le-a acordat dreptul de proprietate perpetuă și i-a scutit de impozite pentru terenul care a rămas în proprietatea lor.

Legea agrară a lui Tiberius

Legea agrară a lui Tiberius, dacă ar fi fost concepută ca o contribuție la reforma militară romană, era total inadecvată. Ca modalitate de a pune capăt declinului numeric al țăranilor liberi ea nu putea avea decât un efect trecător. Atâta timp cât țăranii italici puteau fi chemați de pe pământurile lor ca să-și satisfacă serviciul militar timp îndelungat peste hotare sau erau ispitiți să plece la Roma unde existau tot felul de atracții, nimic nu-i putea lega definitiv de zonele rurale. Ca măsură paliativă însă propunerea era extrem de bine concepută. Ea nu încălca nici un drept legitim și îi trata pe ocupanții lui *ager publicus* cu respect, apărându-i împotriva unei eventuale noi pierderi de teritoriu. Mai presus de orice însă, aceasta nu era o măsură revoluționară în sine, ci relua, după o scurtă întrerupere, politica romană tradițională a populării terenurilor. O altă lege, probabil nu prea deosebită de cea a lui Tiberius, fusese propusă

Meritele și deficientele legii agrare

Sprijin din partea membrilor de frunte ai nobilimii

nu cu multă vreme în urmă de prietenul lui Scipio Aemilianus, C. Laelius (c. 145), dar acesta cedase în fața opoziției proprietarilor de pământ de atunci.[6] Și Tiberius a trebuit să înfrunte opoziția acestei categorii; pe de altă parte însă el s-a bucurat de sprijin din partea principalilor reprezentanți ai nobilimii, inclusiv al socrului său, Appius Claudius Pulcher, al lui Princeps Senatus (primul înscris pe lista senatorilor de către censori și primul căruia i se cerea părerea de către consuli în orice *rogatio*), P. Licinius Crassus, cel mai bogat roman din epocă și al lui P. Mucius Scaevola, un jurist renumit, care a fost consul în anul tribunatului lui Tiberius și l-a ajutat probabil să-și redacteze legea. Bucurându-se de un asemenea sprijin, Tiberius nu era nici pe departe un reformator singuratic.

Tiberius omite să consulte Senatul

Dacă Tiberius ar fi respectat practica existentă de a supune legile atenției Senatului înainte de a le prezenta în fața Adunării Populare, nu există nici un dubiu că legea lui agrară ar fi fost respinsă de nobili. După cum nu avem nici o garanție pentru a afirma că Senatul era dintru început împotriva lui; în orice caz, numai acest organism avea competența să dezbată și să modifice acele detalii ale legii care i-au atras atenția ulterior lui Tiberius. Acesta a preferat însă să se folosească de precedentul singular și îndepărtat creat în cazul lui C. Flaminius, a cărui lege agrară a fost adoptată în 232 fără consultarea prealabilă a Senatului (existau anumite domenii ale legislației, ca de pildă cele legate de acordarea cetățeniei, în care legile tribunilor puteau fi aduse înaintea poporului fără consultarea prealabilă a Senatului). Preferând această scurtătură, Tiberius este posibil să nu fi avut în vedere altceva decât să scutească un timp extrem de prețios într-o situație pe care el o considera o urgență: fără îndoială că nu intenționa să instituie o nouă doctrină constituțională. Nerăbdarea sa a contribuit însă la crearea unei crize constituționale. Indiferent ce părere aveau senatorii, fiecare în parte, despre meritele legii sale, Senatul, în calitatea sa de organism legiuitor, era obligat să ia atitudine împotriva disprețului cu care acest tribun îl trata, intenționat sau nu. Prin urmare, Senatul a recurs la procedura obișnuită pentru aducerea la ordine a unui oficial refractar și anume un veto din partea unui alt oficial. Când măsura lui Tiberius tocmai era citită în *Concilium Plebis*, un alt tribun, pe nume M. Octavius, i-a cerut funcționarului să tacă. Dar Tiberius, deloc dispus să accepte acest eșec, a amânat ședința, probabil cu două sau trei săptămâni și s-a pregătit pentru o confruntare de putere cu Senatul.[8] Impasul constituțional cu care Tiberius se confrunta era fără precedent. Este adevărat că la insistențele unor minți mai raționale el a acceptat să discute această situație cu Senatul; dar spiritele erau de acum atât de încinse încât așa-zisele tratative nu au făcut decât să pună gaz pe foc. Tiberius a reconvocat *Concilium*, care pe bună dreptate a votat înlăturarea lui Octavius din funcție pentru că acesta a continuat să-și exercite dreptul de veto constituțional; îndepărtarea lui din sală s-a soldat cu o oarecare violență fizică, dar de proporții reduse. Tiberius, recurgând la această manevră în raport cu un coleg neconformist, a utilizat o metodă fără precedent[9], dar s-a bucurat, cel puțin pe moment, de sprijinul toți cetățenilor avizi de pământ și se putea folosi de voturile acestora pentru a reprima opoziția. Octavius a fost înlocuit, fără ca Senatul să mai protesteze, cu un tribun mai docil, iar proiectul legii agrară a căpătat statut de lege. Pentru a avea garanția că legea va fi aplicată întru totul, a fost înființată o comisie, din care au făcut parte inițial Tiberius însuși, fratele său mai mic Caius și Claudius Pulcher, iar această comisie executivă a fost învestită cu puteri juridice fiind în măsură să decidă în cazul tuturor conflictelor care puteau apărea în urma redistribuirii pământului.[10]

Senatul recurge la vetoul unui tribun

Tiberius obține înlăturarea din funcție a tribunului obstrucționist. Proiectul său de lege este legiferat.

3. Prima reacție a senatorilor

Senatul a încercat apoi să-i dejoace planurile lui Tiberius refuzând să acorde ajutor financiar nominal membrilor comisiei, care solicitau acest ajutor pentru a-i ajuta pe noii coloniști să-și amenajeze loturile. Din fericire, în acest moment s-a primit vestea că Attalos a murit (Cap. 16) și a lăsat tot ce avea poporului roman. Tiberius a introdus imediat un proiect de lege, sau a anunțat că va face acest lucru, pentru ca o parte din averea lui Attalos să revină oamenilor săi și a amenințat că va evita din nou Senatul și va aduce problema rezolvării moștenirii

Testamentul lui Attalos

regatului lui Attalos în fața poporului.[11] Nici măcar prietenii lui Tiberius din Senat nu puteau fi de acord cu această dublă sfidare a autorității recunoscute a Senatului în probleme financiare și externe. Cu toate acestea, Tiberius a obținut fondurile pentru coloniștii săi.

Comisia agrară a început să lucreze și s-a distribuit pământ în diferite regiuni din Italia, dar în special în zonele periferice din centrul și sudul Munților Apenini. Tiberius era însă amenințat de represalii din partea nobilimii. Pentru a nu fi pus sub acuzare și pentru a împiedica anularea legislației sale, el a candidat pentru un al treilea tribunat[12]; procedând astfel a creat însă o nouă problemă constituțională. Alegerea în aceeași magistratură doi ani la rând era interzisă în mod expres de o lege recentă, *lex Villia* din 180 (Cap. 18)[13]; chiar dacă nu se știa precis dacă tribunatul, care nu era tehnic vorbind o magistratură a întregului popor roman, a intrat sub incidența acestei legi, nu putem cita nici o sursă din care să reiasă că a fost deținut în mod repetat de o anumită persoană după Conflictul ordinelor. Mai mult, în această perioadă Tiberius și-a pierdut susținătorii. Ceilalți tribuni și proletariatul urban, care a fost cucerit inițial de prestația acestuia, și-au pierdut în cele din urmă interesul pentru o cauză care nu constituia o problemă de ordin personal, iar alegătorii rurali, care au venit până atunci la Roma să-l sprijine, erau acum ocupați cu munca câmpului. Dacă nobilii ar fi lăsat lucrurile să-și urmeze cursul, ei l-ar fi putut învinge pe Tiberius și și-ar fi redobândit autoritatea prin metode strict legale. Numai că în febra discuțiilor despre legalitatea candidaturii sale a izbucnit o ceartă în timpul întâlnirii adunării electorale de pe Capitoliu, iar unii senatori prea zeloși și-au pierdut capul. Conduși de Scipio Nasica, aceștia au ieșit din templul lui Fides, unde se întrunea Senatul și s-au îndreptat spre Capitoliu. Năpustindu-se asupra lui Tiberius i-au ciomăgit pe el și pe alți 300 de susținători ai săi până când i-au omorât.

Faptul că Tiberius a desconsiderat prerogativele senatorilor și a avut o atitudine necorespunzătoare în calitate de tribun i-a nemulțumit pe mulți senatori și i-a determinat pe unii dintre aceștia să recurgă la vărsarea de sânge într-un conflict civil, cu care Roma nu se mai confruntase în ultimii 400 de ani. Dar dintre toate persoanele care au inițiat o revoluție, Tiberius Gracchus a fost poate cel mai conservator, deși unele dintre acțiunile sale au putut părea unora dintre oponenții săi contemporani mai impulsivi (mult mai aspri decât unii dintre istoricii moderni) îndreptate pe un curs ce putea conduce la dobândirea unei influențe personale sau *regnum*. Legea sa agrară a fost în mare măsură un model de compromis; libertățile pe care și le-a permis în raport cu constituția, odată ce a comis prima abatere, și le-a impus numai din rațiuni de autoprotecție; și oricum au fost un fleac în comparație cu exemplul de asasinat politic comis de Scipio Nasica. Tiberius a fost mai degrabă cel care a marcat, decât cel care a inițiat declanșarea războaielor civile romane.

Lințarea lui Tiberius a fost urmată de măsuri cvasi-legale luate de Senat împotriva principalilor săi susținători. În 132 consulul P. Popilius a fost desemnat să conducă o instanță în care cei acuzați și numai că au vorbit despre violență au fost condamnați la moarte. Pe de altă parte, adevăratul criminal, Scipio Nasica, a fost absolvit să plătească cu viața, fiind „condamnat" în schimb la un exil onorabil, sub forma unei misiuni diplomatice în nou constituita provincie Asia unde a murit după scurt timp. În 131 s-a înregistrat un nou asasinat politic. Tribunul C. Atinius, animat de o ură personală împotriva censorului Metellus Macedonicus, a încercat să îmbunătățească metodele lui Nasica și l-a aruncat pe dușmanul său de pe stânca tarpeiană; colegii săi au intervenit însă și pentru o vreme nu s-au mai produs violențe.

Deși Senatul a luat măsuri extrem de severe împotriva partizanilor lui Tiberius la Roma, nu a întreprins nimic a zădărnici acțiunile comisiei sale care se ocupa de problema agrară. După ce P. Licinius Crassus, socrul lui Gaius Gracchus, l-a înlocuit pe Tiberius, triumvirii și-au continuat activitatea; iar consulul Popillius, președintele tribunalului sângeros, nu numai că a colaborat cu acesta, ci s-a și lăudat în public cu această colaborare.[14] Astfel nobilimea senatorială a clarificat faptul că opoziția sa nu era îndreptată împotriva legii agrare ca atare, ci împotriva metodelor prin care a fost forțată să suporte efectele acestei legi.

Represalii împotriva susținătorilor lui Tiberius

Atribuirea de pământ continuă

Este legalizată realegerea în funcția de tribun

În 131 nobilii au adoptat din nou o atitudine conciliantă atunci când tribunul C. Papirius Carbo a încheiat seria de *leges tabellariae* introducând votul secret în adunările legislative ale poporului. La insistențele lui Scipio Aemilianus, care revenise din Spania și-și reluase funcția de apărător al constituției, nobilii au curmat încercarea lui Carbo de a autoriza realegerea în funcția de tribun; dar după moartea lui Scipio au acceptat probabil ca măsura lui Carbo să fie introdusă de un alt tribun.

4. Prima lege care vizează acordarea de drepturi cetățenești depline populațiilor italice

Scipio Aemilianus și italienii

Mulți dintre aliații Romei erau mâhniți datorită atitudinii acesteia față de ei (184); unii trebuiau să suporte impactul suplimentar al legii agrare a lui Gracchus care-i afecta pe cei care dețineau pământ mai mult decât prevedea limita legală. Ei refuzau să predea surplusul pentru a fi distribuit persoanelor fără ocupație din Roma, în timp ce unele teritorii de la graniță puteau face și ele obiectul unor dispute.[15] Pentru a le susține cauza, aliații i-au cerut ajutorul lui Scipio Aemilianus. În privința problemei generale a reformei agrare el împărtășea probabil atitudinea nepăsătoare, dar totuși nu neprietenoasă a prietenului său Laelius. În privința problemei proprietății constituționale, el nu a fost de acord cu acțiunile lui Tiberius și a constatat că „dacă Tiberius avea de gând să pună stăpânire pe stat, a fost ucis pe bună dreptate", o afirmație de compromis. Mai mult, în calitate de fost comandant militar care a ieșit învingător atât datorită legionarilor romani, cât și trupelor auxiliare latine și italiene, s-a simțit obligat să le apere interesele. Astfel, în 129 a convins Senatul să transfere rezolvarea conflictelor referitoare la pământul deținut de necetățeni de la triumviratul Gracchilor unuia dintre consuli, care ulterior s-ar fi mutat la Illyricum.[16] Acest lucru ar fi detensionat situația italicilor, în timp ce membrii comisiei ar fi continuat să-și dedice activitatea pământului deținut de cetățeni și se pare cu efecte pozitive: rezultatele recensământului din 125 î.Hr. (c. 395 000) erau cu circa 75 000 mai mari decât cele din 131 î.Hr., iar această creștere reflectă în mod aproape cert activitatea de distribuire a pământului.[17] Dar faptul că Scipio îi favoriza pe italici, precum și acela că s-a opus legii lui Carbo referitoare la realegerea în funcția de tribun, i-au sporit lipsa de popularitate în rândul gloatelor de la oraș și într-o dimineață a fost găsit mort. Deși în acel moment, precum și mai târziu, au fost suspectate de asasinat diferite persoane de vază, probabil că totuși nu a fost vorba de o crimă; este posibil să fie vorba și de o sinucidere, dar cel mai probabil pare a fi o moarte din cauze naturale.[18]

Moartea lui Scipio

Fulvius Flaccus și acordarea de drepturi cetățenești depline populațiilor italice

Rămași fără stăpân, mulți dintre aliați s-au dus treptat la Roma pentru a-și declara îngrijorarea față de problema mai generală a acordării de drepturi cetățenești depline populațiilor italice, care trena de multă vreme. Demersul lor a fost însă inutil: un tribun, Iunius Pennus, a propus în 126 o lege, împotriva căreia Caius Gracchus a luat poziție, prin care cei care nu aveau cetățenie erau împiedicați să se instaleze la Roma, iar cei care o făcuseră deja urmau să fie expulzați.[19] Cauza lor a fost însă susținută de unul dintre consulii din 125, M. Fulvius Flaccus, unul dintre membrii comisiei pentru distribuirea pământului. Acesta a propus ca tuturor aliaților care o doresc să li se acorde cetățenie, în timp ce restul să beneficieze de dreptul de a face apel împotriva unei decizii a magistraților romani. Nobilimea romană însă nu era dispusă să asiste la crearea unei mase de alegători în afara *clientelei* lor și care să se dovedească greu de manipulat. De aceea, Senatul l-a forțat pe Flaccus să renunțe la reforma sa trimițându-l în Gallia să-i vină în ajutor lui Massilia împotriva unui atac al saluvilor.

Revolta de la Fregellae

Astfel o lege demnă de un adevărat om de stat, care ar fi salvat probabil Roma de tragedia „războiului aliaților" din 90 î.Hr., a fost contracarată de conservatorismul senatorilor. Prin urmare, una dintre coloniile latine, Fregellae din valea Lirisului, a refuzat să accepte această înfrângere politică și s-a revoltat împotriva Romei. Zilele în care s-a bucurat de independență au fost puține, pentru că nici un alt oraș latin nu i s-a alăturat: orașul a fost asediat și apoi distrus, locuitorii au fost mutați din așezările lor din zona de deal la câmpie unde a fost înființată o nouă colonie la Fabrateria. Senatul a avut noroc să scape atât de ușor. Dar efor-

turile lui Tiberius și Flaccus nu au constituit decât preludiul unui asalt mult mai susținut la care avea să se angajeze Gaius Gracchus în 123-122: în această perioadă autoritatea Senatului a fost pentru prima oară pusă la grea încercare.

5. Reformele sociale ale lui Gaius Gracchus

Caius Gracchus

Cel mai tânăr dintre frații Gracchi nu avea decât douăzeci și unu de ani atunci când Tiberius era deja tribun. El a fost însă membru al comisiei agrare încă de la înființarea acesteia, a fost cvestor în Sardinia în 126 și a susținut reformele lui Carbo și Flaccus cu un talent oratoric demn de un adevărat viitor politician. Presimțind pericolul care-i amenință din partea acestui om, nobilii au încercat să-i curme cariera acuzându-l pe nedrept de tot felul de inepții; a reușit să scape din toate aceste manevre fără prea mare dificultate și s-a întors la Roma în 123 ca tribun.

Calitățile sale de orator

Gaius Gracchus era un om politic mai perspicace și mai profund decât fratele său, iar calitățile sale de orator i-au adus o celebritate aproape egală cu cea a lui Cicero. Încă de la începutul mandatului său de tribun s-a dedicat cu deosebit devotament audiențelor sale publice și a obligat Senatul să se resemneze. A fost reales tribun pentru 122 fără nici o opoziție, astfel încât timp de un și jumătate a rămas regele neîncoronat al Romei. A profitat de acest răstimp pentru a impune un program de legi mult mai amplu decât orice alt tribun până atunci.[20]

Programul său agrar și colonial

În calitate de continuator al idealurilor sociale promovate de fratele său, Gaius a susținut reforma agrară din 133 și a îndepărtat toate piedicile pe care Scipio Aemilianus le pusese în calea activității membrilor comisiei agrare. Pentru a înlesni comercializarea produselor de pe noile loturi de pământ a contribuit la construirea unor noi drumuri secundare în Italia; acestea au asigurat locuri de muncă și au ajutat electoratul de la sate să se deplaseze cu mai multă ușurință. Pentru a-i ajuta pe cultivatorii care preferau să-și lucreze în comun pământurile și în același timp pentru a stimula revigorarea ramurilor industriale, Gaius a impus votarea unei legi suplimentare pentru înființarea coloniilor de la Tarentum, Capua etc. Unii dintre coloniști proveneau din rândul clasei mijlocii, care avea îndeajuns de mult capital pentru a promova meșteșugurile care stagnau în aceste orașe. Inițiativa sa colonială cea mai remarcabilă, care nu a fost dezbătută decât în 122, a fost cea vizând o așezare trasmarină pe teritoriul Cartaginei, care devenise teritoriu roman în 146. Un alt tribun, Rubrius, a propus ca această colonie să se numească Iunonia și să fie populată cu circa 6000 de coloniști care să aibă în proprietate deplină loturi de 200 *iugera* fiecare; printre acești coloniști au fost poate incluși și italici fără cetățenie romană. Colonizarea de peste mare, în esență o idee de originea greacă, constituia o noutate în politica romană.

Legea pentru aprovizionarea cu cereale a Romei

Dar Gaius voia să transforme toată populația nevoiașă din capitală în țărani. Pentru a veni în ajutorul celor care au preferat să rămână la Roma a impus adoptarea unei legi pentru reglementarea aprovizionării cu cereale a orașului. Costul cerealelor la Roma varia foarte mult, anii în care piața era saturată, când Sicilia și Africa trimiteau surplusul de producție la Roma, erau urmați de alții în care prețurile creșteau foarte mult.[21] În capitală nu existau locuri special amenajate pentru depozitare, iar speculanții particulari, care controlau comerțul cu cereale, nu aveau nici un interes să mențină prețurile la un nivel uniform. Pentru a contribui la stabilizarea negoțului cu cereale, Gaius a reglementat achiziționarea de cereale de peste mare angro de către stat și depozitarea lor în magaziile publice din Ostia; a prevăzut de asemenea ca din aceste magazii să fie vândută o cantitate fixă lunar la cerere oricărui cetățean roman la prețul fix de $1^{1/3}$ *asses* un *modius*, care era mai mic decât prețul pieței. Chiar dacă controlul comerțului cu cereale nu era un lucru neobișnuit pentru greci – acesta era practicat la Atena încă din secolul V, iar la Alexandria dinastia Ptolemeilor crease „un serviciu special al prețurilor mici" – experimentul lui Gaius în domeniul unui socialism de stat a fost aspru criticat la Roma. Metoda sa a impus o nouă povară, deși nu una prea grea, vistieriei, iar scopul său trebuie să fi fost acela de a încuraja o nouă deplasare a populației din zonele rurale spre capitală. Deși nu era decât o măsură paliativă, era totuși bine concepută și are un caracter distinct față de

viitoarele legi referitoare la aprovizionarea cu cereale, concepute de imitatori mai puțin pricepuți, al căror obiectiv nu era decât corupția în masă.

Legislația filantropică a lui Gaius a fost încununată de o lege care atenua asprimea serviciului militar obligatoriu interzicând înrolarea recruților înainte de vârsta legală de șaptesprezece ani și oferind haine trupelor.

6. Legislația politică a lui Gaius Gracchus

Legea împotriva uzurpării juridice

Programul de reformă al lui Gaius a depășit însă cu mult obiectivele lui Tiberius. Spre deosebire de fratele său, Gaius era deliberat, nu întâmplător, un reformator politic. Prima dintre măsurile sale a fost un atac împotriva practicii ilegale, dar până atunci neconstestate, prin care Senatul l-a autorizat în 132 pe consulul Popillius să constituie un tribunal special care avea autoritatea să pronunțe condamnarea la moarte. Această uzurpare a drepturilor suverane ale poporului a fost declarată infracțiune, iar prin aplicarea retroactivă a acestei noi legi Popillius a fost pus sub acuzare în fața Adunării tribale și trimis în exil. Această măsură a fost, se pare, suplimentată cu o lege destul de misterioasă „ne quis iudicio circumveniatur", care îi împiedica probabil pe senatori să-și folosească în mod defectuos autoritatea împotriva poporului.[22]

Reforma quaestio de rebus repetundis

Principala lege juridică a lui Gaius era îndreptată împotriva abuzurilor care se petreceau în curtea juraților pentru judecarea guvernatorilor provinciilor acuzați de stoarcere de bani. Toleranța firească pe care membrii juriului ce proveneau aproape în exclusivitate din rândul Senatului o aveau pentru senatorii inculpați se soldase în ultimii ani cu achitarea unor persoane a căror vină era evidentă sau care în general își asumaseră vina. Legea juridică a lui Gaius, schimbată probabil de Acilius în 122, desființa juriile alcătuite din senatori și transfera judecarea *de rebus repetundis* ordinului *Equites*; în același timp regulile de procedură erau astfel întocmite încât să avantajeze acuzarea.[23] În această lege, Gaius a acordat pentru prima oară recunoaștere politică unei clase sociale care a început să dobândească o considerabilă importanță economică din perioada cuceririlor străine (Cap. 19). Chiar dacă nu este cunoscută definiția exactă pe care a dat-o în legea sa juridică *equester ordo*[24], este limpede că în practică jurații (*iudices*) curții *de rebus repetundis* proveneau în cea mai mare măsură din acea secțiune a acestui ordin în care averea era rezultatul impozitelor agrare și al altor acțiuni financiare. Acest grup avea interese în provincii, ceea ce-i putea aduce în stare de conflict cu guvernatorii. În timp ce *publicani*, în calitatea lor de colectori de impozite, erau în mod evident interesați să strângă un venit cât mai mare de la locuitorii provinciilor, datoria guvernatorilor era să-i protejeze pe aceștia împotriva unor impozite ilegale și, chiar dacă destui dintre guvernatori erau exagerat de amabili cu afaceriștii romani, existau și câte unii care refuzau să-i sacrifice pe plătitorii de impozite în favoarea acestora. Transferarea judecării cazurilor de stoarcere de bani de la instanța formată din jurați senatori la instanța formată din jurați din rândul ordinului *Equites* a avut prin urmare ca efect crearea unei instanțe care putea fi predispusă mai degrabă să condamne decât să achite.

Ordo Equester *preia judecarea legii* rebus repetundis

Deficiențele măsurii sale

Această lege juridică a lui Gaius a fost prezentată de el însuși drept un pumnal pe care l-a înfipt în coasta Senatului și ea a demonstrat din plin setea de răzbunare care a viciat zelul lui dezinteresat de reformator. Recunoscând că ordinului *Equites* i se cuvine să beneficieze în mai mare măsură de puterea politică, Gaius a inițiat o reformă care ulterior a dat roade. Dacă în locul măsurii sale juridice ar fi impus o legislație care să permită accesul la magistraturi și pe cel al cavalerilor în Senat, ar fi adus guvernului roman atât de necesara infuzie de sânge proaspăt din rândul celei mai asidue și mai întreprinzătoare clase din cadrul comunității.[25] Efectul real al legii sale juridice a fost acela de a stânjeni Senatul fără însă a-l îmbunătăți și de a da cavalerilor putere, dar nu și responsabilitate.

O lege de mai mică importanță a lui Gaius împotriva abuzurilor comise de senatori era legată de metoda de desemnare a personalului din provincii. Pentru a împiedica Senatul să țină cont de preferințele sale în alegerea anuală a celor două provincii pentru trimiterea magistraților cu rang de consul, el a legiferat ca pe viitor această selecție să fie făcută înainte de alegerea propriu-zisă a celor doi consuli în

Reglementări referitoare la numirile din provincii

cantoanele samniților, pe care Sulla le înfrânsese în timpul războiului din Italia. Celălalt consul, fiul lui Marius, i-a ademenit pe veteranii din armata tatălui său. Trupele lui Marius din 82 erau mult mai bine pregătite de luptă decât recruții adunați cu japca în anul precedent. Fondurile destinate întreținerii armatei lui Carbo au fost obținute prin devalizarea templelor din Roma.

La începutul anului 82 teatrul de război se întindea din Campania până în zona din nordul Adriaticii, iar dispunerea inițială a armatelor rivale semăna cu cea din anul în care începuse războiul din Italia. Dar zona frontului a fost micșorată rapid de o amplă manevră spre nord a lui Sulla, care a pătruns pe linia Via Latina spre Praeneste. Lângă acest oraș mai tânărul Marius a suferit o înfrângere zdrobitoare încât și-a căutat refugiu în spatele zidurilor orașului și a lăsat cale liberă lui Sulla spre Roma. Acesta nu a intrat însă în oraș la timp pentru a împiedica masacrul cumplit în rândul nobililor la care s-au dedat trupele lui Marius în retragere, principală victimă cu această ocazie fiind guvernatorul model al Asiei, Q. Mucius Scaevola. Înainte de a ocupa Roma, Sulla s-a dus în Etruria, unde se afla Carbo cu trupele sale de rezervă. În pofida luptelor date la Clusium, marșul lui Sulla spre nord a decis practic soarta campaniei. După ce a adunat trupele de rezervă ale lui Carbo, restul trupelor lui Marius, rămase fără sprijin, au cedat în fața locotenenților lui Sulla. În timp ce Crassus și Pompei au venit din Picenum în zona bazinului Tibrului, Metellus a pătruns în câmpia din nordul Italiei și au încercuit aripa stângă a armatei lui Marius lângă Faventia. Înconjurat de armatele dușmane din toate părțile și părăsit de proprii susținători, Carbo a cedat și a fugit din Italia. Trupele lui Marius din Etruria s-au predat sau s-au împrăștiat, dar câteva unități le-au tăiat calea și s-au alăturat noii armate ridicate de samniți. Trupele lor reunite, apreciate la circa 70 000 de oameni, au încercat să-l elibereze pe Marius în Praeneste, iar după ce au fost înfrânte de Sulla (care a revenit să conducă operațiunea), s-au năpustit asupra Romei, imitând marșul lui Hannibal de la Capua (Cap. 13), pentru a-i induce în eroare pe asediatori. Împărțindu-și trupele, Sulla pleacă spre Roma cu o coloană de manevră, iar bătălia are loc sub zidurile Romei în afara Porții Collina. Flancul său a fost cât pe ce să fie înfrânt, dar forțele s-au regrupat, în timp ce Crassus a reușit să atace flancul drept. Bătălia pentru Roma s-a încheiat cu distrugerea definitivă a ceea ce mai rămăsese din armata lui Marius; samniții au fost uciși până la ultimul om, iar cei câțiva care s-au predat au fost apoi măcelăriți cu sânge rece din ordinul lui Sulla. Au urmat la scurt timp capitularea orașului Praeneste și moartea tânărului Marius. Câteva orașe au rezistat forțelor asediatoare ale lui Sulla timp de câteva luni, iar Etruria Volatarrae a capitulat abia în 79 din cauza înfometării locuitorilor; dar „bătălia de la Porta Collina" a clarificat rezultatul final al confruntării.

Sulla ocupă Roma și îl reduce la tăcere pe Carbo

Aliații samniți ai lui Carbo se năpustesc asupra Romei

Bătălia de la Porta Collina

Ultimele lupte din cadrul războiului civil s-au dat în provinciile apusene, unde locotenenții lui Sulla i-au înlăturat pe guvernatorii numiți sub influența lui Cinna sau Carbo. În Spania un vechi ofițer al lui Marius, pe nume Q. Sertorius, care s-a remarcat în războiul împotriva cimbrilor și în cel din Italia, a fost cu ușurință alungat din peninsulă de forțele mult mai puternice ale adjunctului lui Sulla, C. Annius. Sicilia a fost rapid eliberată de Pompei, care l-a încolțit pe Carbo pe una dintre insulele învecinate și l-a ucis (81). În Africa, unde coloniile lui Marius constituiau o importantă sursă de recrutare de noi trupe, Cn. Domitius Ahenobarbus, ginerele lui Sulla, a strâns o armată impresionantă și a primit un ajutor substanțial din partea căpeteniei numizilor Iarbas, care l-a înlăturat pe fiul lui Gauda, Hiempsal. Acesta a fost învins rapid în 80 de Pompei, care a venit în fruntea unei armate de 35 000 de oameni. În aceeași campanie, Pompei l-a readus la putere pe Hiempsal, punând astfel bazele unei prietenii durabile cu dinastia din Numidia. La sfârșitul anului 80 partida mariană a fost izgonită din ultimele refugii și întregul stat roman a rămas la dispoziția lui Sulla.

Sulla redobândește provinciile apusene de la guvernatorii numiți de Marius

4. Instalarea lui Sulla la putere. Proscripțiile

Prima modalitate în care Sulla a profitat de victoria sa a fost recurgerea la represaliile împotriva taberei învinse, care au atins asemenea proporții încât au făcut să pălească atrocitățile

CAPITOLUL 5

Roma în perioada regală

1. Regii și tradiția istoriografică latină

În secolul VI Roma își face loc ceva mai mult în lumina istoriei, deși multe detalii rămân încă necunoscute. În acest capitol vom analiza pe scurt care anume considerau romanii de mai târziu că a fost istoria acelui secol și ce anume ne spune tradiția istoriografică, combinată cu arheologia, despre extraordinara dezvoltare a orașului și clădirilor sale. Apoi ne putem referi la instituțiile economice, religioase, sociale și politice ale Romei din epoca timpurie (arhaică) până la sfârșitul secolului VI și în sfârșit vom analiza căderea monarhiei și instaurarea Republicii romane.

Tradiția literară

Romanii, după cum vom vedea în capitolul următor, au început să-și scrie istoria abia în jurul anului 200 î.Hr. Astfel, trăind cu circa trei secole mai târziu decât perioada regală, nici chiar acestor istorici timpurii nu li se va părea ușor să deosebească faptele de ficțiune, deși ei aveau la dispoziție un material pe care se puteau baza (Cap. 6). Mai mult, dat fiind că lucrările lor s-au pierdut, principalele noastre surse sunt doi scriitori, Titus Livius (i-ii. 15) și Dionysios din Halicarnas (i-v), care au scris cu circa două secole mai târziu – adică, la jumătate de mileniu după sfârșitul monarhiei. Deci nu este surprinzător că tradiția literară care a supraviețuit prezintă multe probleme și a stârnit diverse interpretări.

Tarquinii

Cei trei regi pre-etrusci au fost urmați de Lucius Tarquinius Priscus (care a domnit, potrivit tradiției, în 616-579 î.Hr.), Servius Tullius (578-535) și Tarquinius Superbus (534-510). Este limpede că, oricât de mult s-a străduit tradiția romană ulterioară să ascundă acest fapt, Tarquinii erau conducători etrusci: însuși numele lor denotă acest lucru. Deși numele Lucius ar putea reflecta o înțelegere greșită a titlului etrusc de Lucumo (rege), iar Priscus și Superbus sunt adăugiri ulterioare, Tarquin este un nume etrusc (cf. orașul etrusc Tarquinii). Pentru că ambilor regi le sunt atribuite multe acțiuni similare, unii specialiști i-au considerat forme repetate ale aceleiași figuri istorice, dar ținând cont de durata probabilă a perioadei etrusce la Roma, ar putea fi considerați totuși figuri separate ambii Tarquini. Scriitorii romani ulteriori este posibil să fi întâmpinat anumite dificultăți în raport cu tradiția care a supraviețuit referitoare la atribuirea unor acțiuni unuia sau celuilalt dintre cei doi regi: rezultatul a fost de aceea o totală confuzie, pentru că deși au avut la dispoziție același material, nu au ajuns cu toții la aceeași concluzie.

Tarquinius Priscus

Tarquinius Priscus, fiul lui Demaratos (Cap. 3), fie că provenea de la Tarquinii (așa cum e posibil să sugereze un mormânt de familie) fie de la Caere,[1] a ajuns la putere în mod pașnic. Despre el se spune că a introdus jocurile și un sistem de asanare a mlaștinilor Romei: dat fiind că aceste două inițiative sunt tipice pentru preocupările etruscilor, tradiția poate fi acceptată. Tot despre el se spune că a sporit numărul senatorilor cu o sută, așa-numiții *minores gentes*, ceea ce reflectă faptul că a încurajat multe familii de etrusci să se stabilească la Roma, așa

5.1 Pictură murală dintr-un mormânt din orașul etrusc Vulci, care ni-l înfățișează pe Mastarna eliberându-l pe Caeles Vibenna.

cum demonstrează existența mai multor nume de familie etrusce printre denumirile triburilor din vremea succesorului său Servius (de pildă Papiria, Voltinia); acești nou-veniți îi vor consolida puterea.

Servius Tullius

Potrivit tradiției, Servius Tullius era ginerele lui Tarquinius și a obținut tronul prin insistența soției sale Tanaquil. Numele său, care este latin și ulterior a fost folosit numai de plebei, susține realitatea istorică a acestui rege: un rege imaginar ar fi primit un nume de patrician. Exista, totuși, și o tradiție etruscă, cunoscută viitorului împărat roman Claudius, potrivit căreia Servius era în realitate un etrusc pe nume Mastarna. Acest punct de vedere este susținut de o pictură etruscă, datând din c. 300 î.Hr., dar povestea este complicată;[2] dacă vom cântări ambele variante constatăm că, deși ambele popoare au motive întemeiate să-l revendice pe Servius, este mai probabil ca el să fi fost latin. Oricum, chiar dacă a fost un rege latin, a fost precedat și urmat de doi Tarquini etrusci, iar influența etruscă a continuat să se facă simțită la Roma și la jumătatea secolului.

Realizările sale

Lui Servius i se atribuie trei realizări extraordinare. A reorganizat statul pe o bază timocratică creând noi unități militare și clase de proprietate; multe dintre datele consemnate pe tema acestei reforme este posibil să fi fost introduse mai târziu (Cap. 5), dar elementele esențiale îi aparțin probabil lui Servius. Astfel el a acordat cetățenie multor oameni pe care comerțul și meșteșugurile i-au atras la Roma în timpul stăpânirii etrusce și a consolidat monarhia în defavoarea nobililor apelând la clasa mijlocie, care putea furniza legionari hopliți pentru armată; în același timp este posibil să fi împiedicat amplificarea exclusivismului nobilimii. În al doilea rând, se spune că a apărat orașul construind un zid de piatră de jur împrejur: deși această relatare exagerează probabil construcția sa, este limpede că nu a neglijat zidurile de apărare (Cap. 5). În al treilea rând, pe colina Aventin, un cartier plebeu al orașului, a introdus cultul Dianei, convingând câteva orașe latine vecine să permită construirea unui sanctuar federal comun la Roma: această voință reprezintă o încercare de a afirma rolul politic conducător al Romei în Latium, probabil în defavoarea Ariciei, un centru mai vechi al Ligii.[3]

Tarquinius Superbus

Se spune că Servius a fost omorât de un Tarquinius mai tânăr (fiul sau mai probabil nepotul lui Priscus), care a fost instigat de ambițioasa sa soție, Tullia, chiar fiica lui Servius. Izvoarele literare ni-l înfățișează pe cel de-al doilea Tarquinius ca un tiran de tip grec, dar înfăptuirile sale istorice nu trebuie puse la îndoială. La Roma planurile sale de construcții au inclus templul lui Jupiter Capitolinus și *Cloaca Maxima* (pag. 48), care pe lângă faptul că au implicat participarea multor meșteri și artiști din Etruria, au oferit locuri de muncă pentru mulți locuitori ai Romei; peste granițe el a extins influența romană în Latium și a încheiat un tratat cu orașul Gabii (Cap. 5). Despre legenda căderii sale vom vorbi mai târziu (Cap. 5 ff) după ce vom trece în revistă dezvoltarea Romei în timpul perioadei regale, incluzând nu în ultimul rând extraordinara înflorire a clădirilor publice ale orașului în evoluție care le datorează atât de mult Tarquinilor.

5.2 Relief modelat din teracotă datând din Roma regală (prima jumătate a secolului VI?). Războinici, care și cai cu aripi

2. Orașul[4]

Forumul

Etruscii au fost probabil cei care i-au stimulat pe sătenii extrem de dispersați să se unească; tot ei au preluat cu siguranță îndemânarea și priceperea necesare pentru a înălța noile clădiri la Roma. Centrul noului oraș era *Forum*-ul, care a devenit locuibil după ce a fost drenat. După inundațiile dezastruoase din c. 625 î.Hr. albia râului care străbătea Forul a fost dragată (de Tarquinius Priscus?), în timp ce principala drenare a terenului i-a fost atribuită celui de-al doilea Tarquinius și s-a făcut în c. 570. Ambele lucrări au fost lucrări de canalizare deschise, pentru că lucrarea de *cappellacio* (acoperire) a marelui canal colector *Cloaca maxima* datează de după 390 î.Hr. Deasupra vechilor morminte și colibe s-a pus un strat de prundiș în vederea construirii noului centru civic, iar colibele au fost înlocuite la începutul secolului VI de case făcute din cărămidă uscată la soare cu acoperișuri din țigle. Cea mai renumită dintre străzile obișnuite, care erau acum sistematizate, era Via Sacra, care urma un curs de apă și era situată între Regia și templul Vestei; continua spre Capitoliu, în timp ce Vicus Tuscus ducea de la *Forum* spre Piața de vite (*Forum Boarium*) lângă Tibru. Vicus Tuscus

5.3 O altă teracotă înfățișând un Minotaur și două feline

ascendent similar celui pe care natura l-a asigurat Londrei și Parisului. Și în fine, Roma este plasată în centrul Italiei, la o distanță egală de extremitățile sale nordică și sudică. Într-un cuvânt, *Roma era centrul natural de comunicații* al Italiei.

4. Originea Romei. Legenda tradițională

Originea Romei a devenit un subiect propice pentru numeroase speculații chiar înainte ca orașul să dobândească importanța de mai târziu, iar în onoarea sa au fost create o varietate nesfârșită de legende fondatoare.[8] Punctul de început al tradiției originare a fost crearea unui fondator „Romulus" al cărui nume pleacă de la numele orașului. În jurul acestui personaj legendar au fost create numeroase basme populare, menite să-i confere un chip uman și un destin eroic. Romulus a fost înzestrat cu un frate geamăn, Remus[9] și asociat cu Marte, zeul protector al Romei. Se spune că, fiind un copil nedorit și nelegitim, Romulus a fost aruncat în Tibru, dar a fost salvat pentru Roma de providență care a dirijat râul în așa fel încât l-a dus la mal, o lupoaică l-a alăptat[10], iar păstorul Faustulus l-a crescut în apropierea locului unde avea să se înalțe viitorul său oraș. Un alt aspect care trebuie menționat din toate celelalte legende autohtone ar fi faptul că Romulus, ajuns la maturitate, a întemeiat o așezare pe colina Palatin, în timp ce Remus a încercat fără succes să colonizeze colina Aventin și le-a oferit soții coloniștilor săi răpind femeile din comunitatea sabină vecină de pe colina Quirinal (cf. Cap. 4). Legenda lui Romulus în versiunea sa authtonă a apărut în secolul IV î.Hr.; iar faptul că în 296 în Forum a fost amplasată o statuie de bronz reprezentând o lupoaică alăptând doi copii gemeni demonstrează că în acea epocă principalele elemente ale legendei erau deja cunoscute la Roma.[11]

Legenda originară a lui Romulus

Tradiția romană a legendei fondatoare a fost concurată de o mulțime de legende rivale de origine greacă. Calitățile de povestitori ale grecilor au furnizat fondatori mitici tuturor orașelor care nu dispuneau de un document autentic al întemeierii lor și unora a căror geneză era de domeniul istoriei; inventivitatea lor nu s-a oprit la frontierele lumii grecești, ci s-a extins și la nivelul orașelor străine de care s-a întâmplat ca ei să fie interesați. În secolele V și IV Roma atrăsese deja în destul de mare măsură atenția autorilor greci și a devenit subiectul unui întreg repertoriu de legende fondatoare.[12] În aceste versiuni străine eroii legendei grecești, care întemeiaseră deja numeroase orașe, au fost desemnați să fie fondatorii unuia „barbar". Figura oarecum imaginară a conducătorului Arcadiei, Evander, a fost invocată pentru că numele colinei Palatin amintea de locul natal al acestuia, Pallanteon. Creatorii miturilor grecești nu l-au uitat firește pe Ulise (Odysseus), pentru că scena multora dintre aventurile sale a fost localizată de tradiția greacă în Italia.[13] Într-una din aceste legende Romus, fiul lui Odysseus cu Circe (magiciană de pe promontoriul circean), devine fondatorul Romei; într-o alta, un al doilea fiu al lui Odysseus și Circe a întemeiat orașul vecin Tusculum. Dar principala contribuție greacă la legenda fondatoare a Romei a fost introducerea războinicului troian Aeneas.[14] Legenda greacă gravitează în jurul lui Aeneas din secolul VII, când poetul sicilian Stesichoros a trasat pribegiile eroului troian spre vest, probabil spre insula sa natală și chiar spre Italia. La sfârșitul secolului VI legenda lui Aeneas era în orice caz bine cunoscută în Etruria: de la Veii proveneau statuile votive (care presupun existența unui cult) ale lui Aeneas purtându-l pe tatăl său Anchises în timp ce fuge din Troia, pentru că cel puțin șaptesprezece vase pictate (525-470 î.Hr.) redau scena și cam tot atâtea îl prezintă pe Aeneas în luptă. În secolul V un scriitor grec. Hellanicos, a făcut din Aeneas fondatorul Romei,[15] dar timp de un secol sau două după perioada etruscă Aeneas nu pare să fie prea apreciat la Roma, poate pentru că avea legături cu etruscii, care acum erau dușmanii Romei. Curând după anul 300 î.Hr. un istoric pe nume Timaios a creat o nouă problemă stabilind data fondării Romei în anul 814 î.Hr. (pentru a o sincroniza cu cea a Cartaginei) sau cu 370 de ani mai târziu decât renumita dată a căderii Troiei. care era stabilită la anul 1184 de Eratostene în a doua jumătate a secolului III. Dar în această etapă speculatiile grecilor încetează; e rândul scriitorilor romani să îmbine elementele autohtone și străine într-o versiune autorizată. Tradiția

Legenda greacă a lui Enea

armate îndeajuns de puternice staționau în Hispania Ulterior și în Gallia Comata (noua regiune cucerită din Gallia) sub comanda a doi foști ofițeri ai lui Caesar, C. Asinius Pollio și L. Munatius Plancus. Tuturor acestor comandanți Cicero le-a trimis repetate mesaje, cerându-le să lupte în slujba Republicii. Însă fiecare dintre aceștia, atunci când au ajuns față în față cu Antonius, au trecut de partea lui. Lui Lepidus, care era dispus să negocieze, i-a acordat formal un rang egal cu al său; în realitate însă el a devenit comandantul unic al unei armate compozite alcătuite din douăzeci și două de legiuni. Revenind în Italia la sfârșitul verii lui 43, Antonius a ocupat Gallia Cisalpina fără nici o opoziție. Coaliția care l-a alungat din Mutina se risipise, iar D. Brutus, rămas singur, a încercat să fugă în Macedonia (pag. 334). Armata l-a abandonat și a fost ucis de șeful unor tâlhari în Alpii Carnici.

Revine în Italia cu o armată numeroasă

3. Lovitura de stat a lui Octavian și acordul încheiat cu Antonius

Printr-o suită stranie de accidente Hirtius a fost ucis în timpul luptei la Mutina, iar Pansa a murit din pricina rănilor la scurt timp după aceea, astfel încât Octavian a reușit să reunească sub comanda sa întreaga armată de despresurare. Însă Octavian nu-și va reuni forțele cu D. Brutus, asasinul lui Caesar, nu putea să facă acest lucru. La prima sa apariție publică a pretins că este moștenitorul lui Caesar, iar în disputele sale cu Antonius a condamnat indolența acestuia în raport cu asasinii lui Caesar. De aceea el nu a ținut cont de instrucțiunile primite din partea Senatului care-i cereau să-și reunească forțele cu Brutus și să-i predea acestuia comanda trupelor, știind prea bine că dacă

28.1 Marcus Antonius

Octavian era capabil să se stăpânească, nu le putea impune trupelor să respecte acest ordin. Fisura astfel creată a fost adâncită de Senat, care după ce inițial s-a lăsat amăgit de elocvența lui Cicero și s-a aliat cu Octavian împotriva lui Antonius, nu putea să nu realizeze că pe termen lung Octavian se va dovedi cel mai periculos dușman al Republicii. Într-o încercare zadarnică de a-i submina acestuia influența asupra armatei l-a tratat intenționat cu dispreț și nu i-a acordat sumele exorbitante, din tezaurul devalizat, pe care acesta le promisese soldaților la recrutare, ceea ce a avut rezultate dezastruoase. În iulie 43 Octavian a decis să scape din această falsă postură forțând o ruptură cu Senatul. De aceea a solicitat, convins că va fi refuzat, să i se acorde unul dintre posturile vacante de consul. Cicero, care a încercat tot timpul să-și reprime lipsa de încredere în Octavian, a fost îngăduitor cu el chiar și de astă dată[7], dar Senatul i-a respins ultimatumul. Octavian pornește cu trupele spre Roma, pe care o ocupă fără opoziție. Bătălia de la Mutina mai degrabă a precipitat decât a prevenit dictatura militară împotriva căreia Cicero luptase trup și suflet.

Octavian în falsa ipostază de aliat al lui D. Brutus

Octavian rupe relațiile cu Senatul

Ocupă Roma printr-o lovitură militară

Octavian, care nu avea încă douăzeci de ani, era acum în situația de a-i înfrunta pe comandanții de armată rivali. Poziția de forță pe care se afla o datora curajului și în egală măsură virtuților sale politice: făcând apel la plebei și veterani și-a alcătuit o armată personală și a creat o facțiune de prieteni din care făceau parte trei cavaleri, Q. Salvidienus Rufus, M. Vipsanius Agrippa și C. Maecenas, care aveau să-l ajute foarte mult. A încercat să confere legalitate faptului că a preluat puterea și a organizat alegeri consulare, pe care le-a câștigat împreună cu vărul său de-al doilea, Q. Pedius. Pentru ca poziția sa să nu poată fi contestată în nici un fel, adoptarea lui Octavian de către Caesar a fost confirmată printr-o *lex curiata*.[8] Prima sa acțiune în calitate de consul a fost de a supune votului Adunării Populare o lege prin care se revoca amnistia din anul precedent și de a instituí o instanță specială pentru judecarea asasinilor lui Caesar, toți fiind scoși în afara legii. În momentul în care au fost pronunțate aceste sentințe, capii complotului se aflau în fruntea unor puternice armate, astfel încât rupând orice relație cu ei, Octavian a făcut ca un nou război

Revocă amnistia

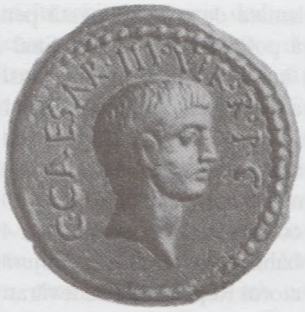

28.2 Octavian

28.3 Lepidus

civil să devină inevitabil. Însă prin următorul său gest a pus capăt războiului civil. Conflictul său cu Antonius nu era o problemă de principiu și nici nu era legat de interese vitale, ci se datora mai degrabă mândriei personale, iar Octavian era oricând dispus să sacrifice acest sentiment în favoarea avantajului politic. De îndată ce relațiile sale cu Senatul au devenit încordate, i-a făcut propuneri în secret rivalului său, iar negocierile dintre cei doi au fost mediate de Lepidus. După ce revine la Roma, Octavian anulează sentința prin care Antonius era scos în afara legii și-și reînnoiește oferta de pace întâlnindu-se cu el și cu Lepidus la Bononia. În cadrul acestei întâlniri care amintește de convorbirile unei alte triade de la Luca (Cap. 26), cei trei comandanți fideli lui Caesar cad de acord asupra unei politici viitoare comune.

Negociază cu Antonius

Revenind la Roma în fruntea unor trupe comune, Antonius, Lepidus și Octavian își legitimează puterea prin intermediul unei legi pe care tribunul P. Titius o supune în grabă aprobării Adunării tribute. Prin această lege cei trei erau numiți *triumviri rei publicae constituendae consulari potestate* pe o durată de cinci ani. Din această titulatură am putea trage concluzia că obiectivul misiunii lor speciale era acela de a instaura o stare de război, după modelul lui Sulla și Caesar. În realitate însă aceasta era menită să le dea mână liberă să ducă războaie oricând voiau și totodată să deposedeze de putere Senatul și magistraturile obișnuite. Deși se organizau alegeri fictive magistrații superiori erau numiți în realitate de cei trei triumviri și acționau sau beneficiau de sinecurele acestora, numai la ordinul lor. Senatul era la rândul său ticsit cu aderenții lor și acționa numai după bunul lor plac. Senatul a validat dinainte toate acțiunile lor publice și i-a reconfirmat la sfârșitul fiecărui an printr-un jurământ de credință. În sprijinul politicii lor arbitrare, triumvirii beneficiau de drepturi nelimitate în privința recrutărilor și au introdus în statul roman impozite tot după bunul lor plac.[9] Deși au evitat să-și asume titlul de „dictator", interzis atunci, în realitate erau o comisie de dictatori militari în adevăratul sens al cuvântului, cu singura deosebire importantă că acțiunile lor nu trebuiau să se încadreze într-un interval limitat de timp.

Constituirea celui de-„al doilea triumvirat". Autocrație militară

Despre data de 27 noiembrie 43, ziua în a fost adoptată *lex Titia*, se poate spune că este cea care a marcat sfârșitul Republicii romane. Procesul de prăbușire a Republicii nu a fost mai puțin dureros decât ar fi fost în cazul în care Caesar ar fi trăit să-și consolideze monarhia. După moartea lui Caesar a existat o slabă speranță legată de reînvierea Republicii atunci când mai degrabă jocul sorții decât intențiile conspiratorilor a făcut posibil un armistițiu de scurtă durată între Senat și Antonius. Dacă am putea vorbi în cazul lui Antonius de un predecesor, acela este mai curând Pompei decât Caesar. Fiind mânat aproape în exclusivitate de ambiții militare, Antonius nu voia să-și asume întreaga moștenire a lui Caesar, care presupunea nenumărate și apăsătoare îndatoriri administrative. Nu se poate spune însă că era total nepotrivit pentru rolul de Lord protector pe care Cicero i-l destinase cândva lui Pompei și dacă nu ar fi renunțat la politica sa inițială de conciliere cu susținătorii Republicii ar fi reușit mai mult ca sigur să-l controleze și pe Octavian. Însă disputa sa cu Cicero a pus capăt *antantei* și în același timp Republicii. Când Senatul, la insistențele lui Cicero, l-a îndepărtat pe Antonius și l-a adoptat pe Octavian, a dat vrabia din

Prăbușirea definitivă a Republicii

Ultima cruciadă a lui Cicero în slujba Republicii

mână pe cioara de pe gard, cum se spune. Deși Octavian trebuia să devină campionul legii împotriva forței, la vârsta de douăzeci de ani încă nu era potrivit pentru această sarcină; el încă se baza pe trupele care-l propulsaseră. Ascensiunea sa la putere a condus la lovitura de stat din iulie 43, care a generat apoi printr-un proces logic triumviratul.

4. Proscripțiile și campania de la Philippi

Reînnoirea proscripțiilor lui Sulla

Prima demonstrație practică a noii dictaturi a fost un adevărat masacru politic. Trei sute de senatori și două mii de *Equites* au fost trecuți pe o listă de suspecți și dați pe mâna vânătorilor de capete. Foarte puține dintre victime au fost în cele din urmă iertate, mulți s-au refugiat în afara Italiei; dar acest măcel, care a atins proporții nebănuite, a amintit de proscripțiile lui Sulla, deși era mult mai puțin întemeiat.[10] Motivația acestui masacru trebuie căutată în parte în iritabilitatea pe care asasinarea lui Caesar a stârnit-o succesorilor săi timp de generații. Dar comandanții celor patruzeci și trei de legiuni nu prea aveau motive să se teamă de reprezentanții cauzei republicane, dezarmați până la unul. Motivul real al acestor proscripții trebuie să fi fost necesitatea de a colecta fără întârziere sume enorme de bani de care și Octavian și Antonius aveau nevoie pentru a-și onora promisiunile făcute trupelor.[11] Numai că averile confiscate de la victimele lor, care constau în special în proprietăți funciare, s-au dovedit imposibil de valorificat, așa încât triumvirii au fost obligați să recurgă la stabilirea de noi impozite. În primă instanță au încercat să pună întreaga povară a noilor impozite pe seama femeilor bogate din Roma; au renunțat însă în urma protestelor unei femei pe nume Hortensia (fiica lui Q. Hortensius, orator celebru, principalul rival al lui Cicero), care a rostit un discurs public de la Rostra (tribună) împotriva impozitelor.[12]

Confiscări și impozite

Moartea lui Cicero

Cea mai importantă victimă a triumvirilor a fost Cicero, care și-a semnat sentința în ziua când a rostit *A doua filipică*. Uciderea oratorului a pus capăt unei cariere care în ultimii ani fusese umbrită de numeroase dezamăgiri. Primele victorii obținute în instanță și la tribună, precum și succesul obținut în *annus consularis*, au fost urmate de o îndelungată perioadă de penumbră politică și de eșecul final al cruciadei sale împotriva lui Antonius. Însă ultimul său eșec a evidențiat profunda sa loialitate față de constituția republicană și l-a așezat pe bună dreptate mai presus de Cato pe lista martirilor Romei antice. Incapacitatea sa de a realiza o reformă constructivă în detaliu l-ar fi împiedicat probabil indiferent de împrejurări să devină salvatorul Republicii în adevăratul sens al cuvântului; dar faptul că a intuit necesitatea ca guvernul roman să aibă un *rector* (conducător), ca unică alternativă a despotismului militar, nu a trecut neobservat, iar această idee a ghidat politica primului împărat roman.[13]

Una dintre celelalte măsuri luate la început de triumviri a fost construirea unui templu și instituirea unui cult de stat în onoarea lui *divus Iulius*. Acest decret apoteotic a fost urmarea unui fenomen natural și anume apariția unei comete în iulie 44, pe care Octavian l-a considerat o manifestare divină a dictatorului ucis. Astfel la 1 ianuarie 42 î.Hr. Octavian a devenit fiul unui zeu (*divi filius*).

Triumvirii își împart provinciile

Triumviratul alcătuit din Antonius, Lepidus și Octavian a fost, în mult mai mare măsură decât precedentul alcătuit din Caesar, Pompei și Crassus, un echilibru instabil al unor elemente aflate în conflict. Cei trei au luat măsuri împotriva unui conflict de interese stabilindu-și sferele de putere pe baza unor criterii geografice. Mențin autoritatea comună asupra Italiei, astfel încât fiecare dintre ei era liber să mobilizeze trupe și să-și staționeze legiunile acolo și împart mâna de lucru și veniturile din provinciile apusene între ei. Inițial Antonius a primit Gallia Comata, Lepidus Gallia Narbonensis și două provincii spaniole, iar lui Octavian i s-au promis Sicilia, Sardinia și Africa. Reconcilierea dintre Antonius și Octavian a fost confirmată prin logodna lui Octavian cu fiica vitregă a lui Antonius, Claudia. Pe moment însă principala garanție a uniunii între cei trei era nevoia de a cuceri provinciile răsăritene de la M. Brutus și Cassius.

M. Brutus strânge o armată în zona Balcanilor

Când Brutus a fugit din Italia, s-a dus în primă instanță în Grecia, unde a adunat în jurul lui supraviețuitorii campaniei de la Pharsalus și a format un corp de ofițeri din rândul tinerilor romani care studiau la Atena. Printre recruții săi se afla și fiul lui Cicero, care prefera o viață

de plăceri în schimbul uneia dedicate studiului, dar care s-a dovedit un ajutor de nădejde pentru Brutus pe câmpul de luptă, și fiul unui libert, pe nume Q. Horatius Flaccus. Cu această armată improvizată l-a înfruntat pe guvernatorul Macedoniei și a ocupat provincia (care îi fusese atribuită în mod legal fratelui lui Antonius, C. Antonius). Printr-o cacealma asemănătoare a învins trupele lui P. Vatinius în Illyricum, care scăpaseră de sub control, în timpul bolii comandantului lor. În iarna lui 44-43 i-a convins pe mulți dintre soldații cu care debarcase de curând C. Antonius în Apollonia și după un scurt asediu a cucerit orașul. În cele din urmă, în februarie 43 a fost numit oficial de Senat proconsul în Macedonia și Illyricum. În urma victoriei repurtate asupra unui trib tracic, besii, trupele l-au proclamat *imperator*. Dacă Brutus și-ar fi continuat succesele și și-ar fi unit forțele cu tizul său în Gallia Cisalpina în vara lui 43 ar fi avut poate șanse să-l dezarmeze pe Octavian și l-ar fi împiedicat pe Antonius să pătrundă în nordul Italiei venind din Gallia Transalpina. Dar în pofida avertismentelor lui Cicero, care a insistat să nu facă acest lucru, a plecat în Asia Mică să-l întâlnească pe Cassius.

Cassius strânge trupele din Orientul Apropiat

Între timp Cassius a revenit în Siria, unde se bucura de o bună reputație datorită faptului că reușise să apere provincia după bătălia de la Carrhae (Cap. 25). Acolo se desfășura un conflict intermitent între unele trupe revoltate ale lui Caesar și mai multe divizii loiale care fuseseră trimise să reinstaureze ordinea, iar Cassius a reușit să pună capăt acestei confruntări convingându-i pe combatanți să se înroleze sub comanda sa. Preluând comanda în Siria, a uzurpat poziția ce-i revenea de drept colaboratorului lui Antonius, Dolabella, care fusese numit în mod legal guvernatorul acestei provincii în 44 și plecase din Roma spre sfârșitul anului 44 pentru a-și lua funcția în primire. În drumul spre Siria, Dolabella l-a atacat prin surprindere pe C. Trebonius, un alt participant la complot, care conducea provincia Asia din 44 și l-a ucis. Pentru faptele sale a fost scos în afara legii de Senat, iar Cassius a fost însărcinat să-i declare război cu armata strânsă în Siria. Soarta confruntării dintre Cassius și Dolabella a fost decisă de dezertările din armata de ocupație din Egipt, pe care Dolabella o chemase în ajutor. Cu ajutorul acestor întăriri Cassius a reușit să-l încercuiască pe adversarul său în portul sirian Laodicea, pe care l-a ocupat după o scurtă înfruntare. Pentru a nu avea aceeași soartă ca Trebonius, Dolabella s-a sinucis (vara lui 43). După căderea orașului Laodicea, Cassius și-a unit forțele cu Brutus și au pus stăpânire pe întreaga Asie Mică. La sfârșitul anului 43 cei doi capi ai complotului controlau toate provinciile răsăritene și toți monarhii dependenți, cu excepția Cleopatrei, le juraseră credință. Ca și Pompei în campania de la Pharsalus, ei dispuneau de o flotă puternică și de o armată aptă de luptă, deși foarte eterogenă, iar datorită rechizițiilor nemiloase aveau importante resurse financiare pentru război.[14]

Subestimând forța pe care o reprezentau Brutus și Cassius, Antonius a vrut inițial să-i înfrunte de unul singur, în timp ce Lepidus apăra Italia, iar Octavian era implicat într-o campanie navală minoră împotriva lui Sextus Pompeius care era unul dintre adversarii triumvirilor. Nereușind însă să treacă Adriatica din cauza flotei inamice, i-a cerut ajutorul lui Octavian.[15]

Antonius și Octavian înaintează în Macedonia

Trupele reunite ale celor doi comandanți loiali lui Caesar au spart blocada și au înaintat fără opoziție până în Macedonia. Aici îi așteptau trupele reunite ale lui Brutus și Cassius, care-și consolidaseră pozițiile la Philippi, iar flota complotiștilor a dat iama în convoaiele cu provizii ale triumvirilor în Adriatica. Într-o situație similară cu cea în care s-a aflat Caesar în fața localității Ilerda (Cap. 27) Antonius i-a forțat pe Brutus și Cassius să iasă din fortificații construind retranșamente între ei în baza lor navală de aprovizionare. În „prima bătălie de la Philippi" el a înfrânt trupele lui Cassius, care și-a luat viața într-un acces prematur de disperare; dar reușita sa a fost zădărnicită de victoria lui Brutus asupra aripii conduse de Octavian. Peste aproximativ trei săptămâni Antonius a încercat să-l înfrunte pe Brutus într-o a doua bătălie, care a fost câștigată în mod clar de triumviri. Brutus s-a sinucis; după capitulare majoritatea ofițerilor superiori au fost executați; trupele au fost încorporate în armatele triumvirilor. Din trupele republicanilor, numai flota a supraviețuit dezastrului de la Philippi.

A doua bătălie de la Philippi

În ce-i privește pe cei doi principali conspiratori, Cassius a fost obsedat de dorința de a fi la înălțimea „onorabilului Brutus"; iar faptul că Brutus a cochetat cu filosofia i-a determinat

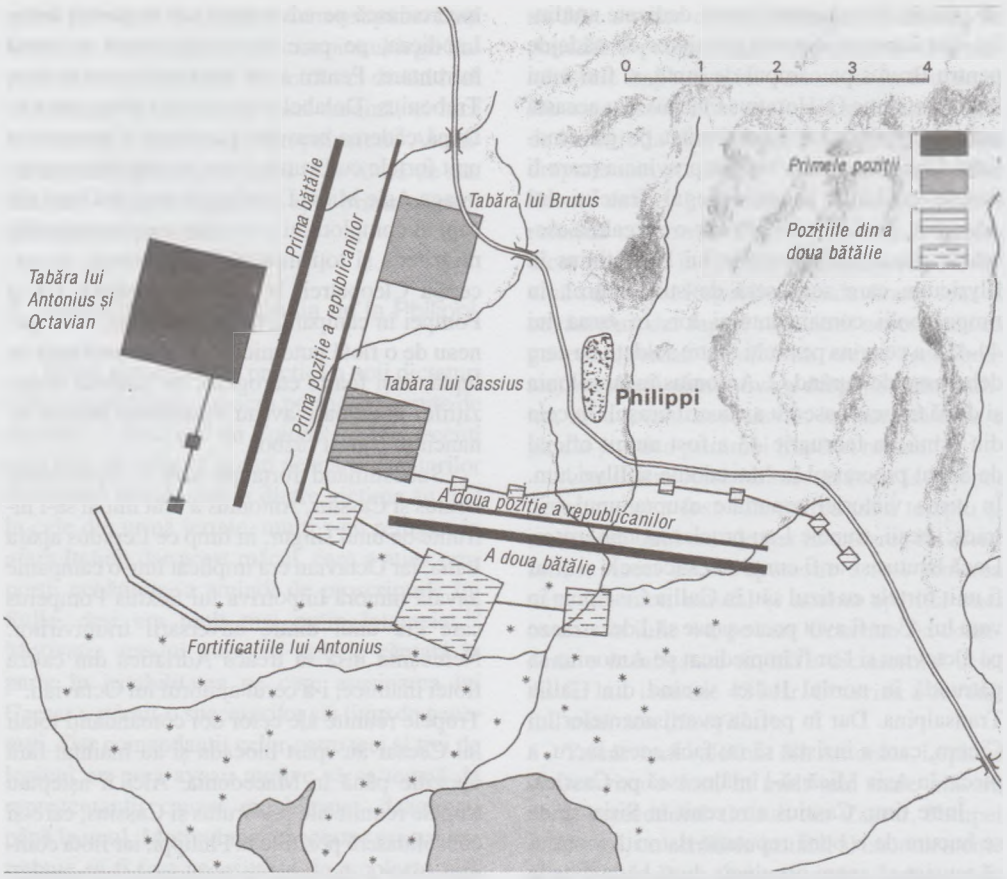

23. BĂTĂLIA DE LA PHILIPPI, 42 î.Hr.

pe contemporani să creadă că era un doctrinar limitat. În rest Brutus era un reprezentant tipic al nobilimii romane desuete a Republicii:[16] faptul că a fost numit „ultimul dintre romani" conține o doză de fals, de vreme ce nici el, nici Cassius n-au putut reinstaura Republica după Idele lui Martie, cu atât mai puțin ar fi reușit acest lucru după proscripții, datorită cărora fosta clasă conducătoare a fost practic eradicată. O victorie a republicanilor la Philippi n-ar fi rezolvat nimic; victoria triumvirilor a creat condițiile unei reconstrucții durabile a statului roman.

5. Bătăliile de la Perusia și Brundisium

După ce campania împotriva lui Brutus și Cassius a luat sfârșit și nu mai era nevoie ca triumvirii să facă front comun, au început neînțelegerile. Cei doi confederați activi, Antonius și Octavian, au făcut primul pas spre instaurarea unei noi monarhii eliminându-l pe partenerul lor impasibil, Lepidus. Sub pretextul că acesta le-ar fi neloial și complotează cu Sextus Pompeius, i-au luat provinciile și l-au înșelat promițându-i că-i vor da Africa, cu condiția ca acuzațiile ce i-au fost aduse să fie neîntemeiate. Octavian a preluat Spania; Antonius și-a însușit Gallia Narbonensis pe lângă Gallia Transalpina, dar a renunțat la Gallia Cisalpina, care a fost considerată de atunci parte integrantă din Italia.

Antonius deține puterea

Deși Octavian a avut cel mai mult de câștigat de pe urma acestei redistribuiri, Antonius era cel care deținea cu adevărat puterea în cadrul triumviratului. Ca învingător la Philippi ar fi putut să-și impună propriile condiții în fața lui Octavian, care nu fusese decât un simplu spectator în acea campanie. Reașezând sferele de activitate în cadrul triumviratului și-a rezervat zona Orientului; l-a eliberat pe Lepidus

de toate îndatoririle active și l-a copleșit pe Octavian cu probleme administrative în Italia.

Sarcina pe care i-a atribuise lui Octavian era de a pensiona circa 100 000 de soldați, de serviciile cărora nu a mai fost nevoie după Philippi. În acest scop triumvirii au alocat teritoriul a optsprezece orașe în diferite regiuni ale Italiei, alese aparent la întâmplare. Confiscările de proprietăți funciare operate de Octavian în 41 au fost mult mai ample decât cele făcute de Sulla și venind imediat după proscripții au intensificat antipatia cu care era privit în Italia la vremea aceea. Ca măsură de precauție a păstrat la dispoziția sa îndeajuns de multe trupe pentru a curma orice posibilă revoltă; a fost însă păcălit de abila soție a lui Antonius, Fulvia, și de fratele acestuia, L. Antonius (consul în 42), care au profitat de situația dificilă în care se afla în avantajul lui Antonius. Prin aceste intrigi ei au urmărit, pe de o parte, să dea de înțeles că împărtășesc indignarea italicilor izgoniți de pe proprietățile lor; iar pe de altă parte au câștigat încrederea soldaților lăsați la vatră promițându-le că vor profita în mult mai mare măsură de prada de război dacă-l vor însoți pe Antonius în Orientul îmbelșugat și au folosit aceeași tactică și în cazul trupelor active ale lui Octavian. Însă efectul ingenioaselor lor manevre a fost pierdut datorită grabei cu care i-au declarat război lui Octavian înainte să fi obținut acordul lui Antonius în acest sens. În toamna anului 41 L. Antonius și-a concentrat trupele în numele fratelui său la Praeneste și s-a năpustit asupra Romei, unde a promis populației că Antonius la întoarcere va reinstaura Republica și a obținut aprobarea Senatului (probabil sub forma unui *Senatus Consultum Ultimum*) de a-i declara război lui Octavian. Însă trupele lui Octavian i-au fost alături în această situație de criză și în timp ce L. Antonius își desfășura „lovitura de teatru" la Roma, adversarul său și-a asigurat prin nordul Italiei mijloacele de comunicare cu Spania, țară unde trimisese recent cea mai mare parte a legiunilor sale sub comanda unui ofițer pe nume Q. Salvidienus. La ordinul lui Octavian, Salvidienus a revenit în Italia și împreună cu un alt prieten și coleg de generație cu Octavian, M. Vipsanius Agrippa, care s-a remarcat în timpul campaniei, l-au încolțit pe L. Antonius în orașul etrusc Perusia. Însă soarta bătăliei de la Perusia, ca și în cazul campaniei de la Mutina, a fost decisă de legiunile din Gallia.[17] Când au început ostilitățile, L. Antonius a făcut apel la adjuncții lui Antonius din Gallia, P. Ventidius și C. Asinius Pollio, să i se alăture cu armatele lor puternice. Cei doi ofițeri au intrat în Italia pe urmele lui Salvidienus și în cele din urmă au ajuns la câțiva kilometri de Perusia; numai că ei nici nu au încercat să-l împiedice pe Salvidienus să înainteze, nici nu s-au străduit să pună capăt asediului orașului. Atâta timp cât nu primiseră nici o acreditare de la Lucius au refuzat să lupte împotriva trupelor lui Octavian până când nu vor fi fost autorizați de Antonius s-o facă; între timp s-au retras spre coasta Adriaticii să aștepte ordinele și l-au lăsat pe L. Antonius să capituleze prin înfometare (iarna 41-40). Octavian și-a distrus și mai mult reputația executându-i pe membrii senatului din Perusia care nu aveau nici o vină; cu L. Antonius a fost însă în mod intenționat generos. Perusia nu a fost singurul dar pe care i l-au făcut Ventidius și Pollio lui Octavian. În timp ce aceștia au continuat să bată pasul pe loc pe coasta Adriaticii, Octavian a trimis o parte din trupele sale victorioase să ocupe Gallia, ale cărei garnizoane epuizate au capitulat fără să opună rezistență în fața emisarilor săi. Prin acest concurs de împrejurări a obținut controlul asupra întregii jumătăți de apus a imperiului Romei din Europa.

Octavian operează noi confiscări de proprietăți funciare

L. Antonius și Fulvia încearcă să-l discrediteze

L. Antonius îl atacă pe Octavian

Dar nu primește întăririle așteptate din Gallia

Asediul Perusiei. L. Antonius capitulează

Lui Octavian nu-i mai rămânea acum decât să-și încheie socotelile cu Antonius. În 41 Antonius nu a răspuns solicitării de ajutor venite din partea adepților săi prea zeloși din Italia. În 40 a revenit cu întârziere în Apus, iar atunci când comandantul lui Octavian de la Brundisium a refuzat să-l primească, și-a debarcat trupele în apropiere și a ordonat blocada orașului. Octavian a răspuns printr-o contra-concentrare de forțe și astfel a început al treilea război civil din Italia de după moartea lui Caesar. Nici soldații și nici ofițerii nu luptau însă cu tragere de inimă. S-au schimbat o serie de mesaje între trupe, iar Antonius, care era mai dispus să recunoască vina soției și fratelui său pentru declanșarea războiului fără să-l fi consultat decât Octavian să li se împotrivească a acceptat protestele acestuia și a recunoscut că a acționat din dorința de autoapărare. În urma

Marcus Antonius revine în Italia. „Războiul de la Brundisium"

28.4 Octavia

„Pacea de la Brundisium"

medierii unora dintre prietenii apropiați, printre care bogatul latifundiar din Etruria C. Cilnius Maecenas, triumvirii au ajuns la o nouă înțelegere. Antonius a păstrat controlul asupra tuturor provinciilor răsăritene, dar a acceptat ca Spania și Gallia să fie controlate de Octavian și i-a cedat acestuia și Illyricum. Lui Lepidus, căruia Octavian îi permisese de curând să plece în Africa, i-a fost confirmată autoritatea asupra acestei provincii. După modelul primului triumvirat, principalii doi parteneri și-au întărit pactul politic printr-o alianță dinastică. Pentru că oricum Fulvia murise la momentul oportun, Antonius s-a căsătorit cu sora lui Octavian, Octavia. Astfel războiul civil a luat sfârșit, iar speranțele legate de viitor sunt reflectate de Vergiliu în *Bucolica* a IV-a, în care poetul cântă vremurile ce vor veni odată cu nașterea unui copil, care va fi semnalul revenirii „vârstei de aur", referindu-se probabil la vlăstarul acestei noi uniuni dinastice.[18]

6. Războiul lui Octavian împotriva lui Sextus Pompeius

Sextus Pompeius obține controlul asupra Siciliei și bazinului occidental al Mediteranei

Înainte să revină în Orient, Antonius a mai făcut o ultimă încercare de a împăca tabăra susținătorilor lui Caesar cu singurul republican rămas în viață, Sextus Pompeius. Fiul lui Pompei, care se afla în Spania cu ceea ce mai rămăsese din armata de la Munda, fusese repus în drepturi după moartea lui Caesar, iar în timpul războiului de la Mutina a fost însărcinat de Senat să preia comanda a ceea ce mai rămăsese din flota lui Caesar în calitate de *Praefectus Classis et Orae Maritimae*. După căderea Republicii a fost trecut pe lista proscripțiilor; între timp însă a ocupat Sicilia cu ajutorul vaselor lui Caesar și s-a răzbunat pe triumviri organizând un excelent serviciu de salvare de-a lungul coastei italice cu ajutorul căruia a recuperat și alți refugiați.[19] În 42 a reușit să respingă cu destulă ușurință un atac pe care Octavian l-a declanșat cu ajutorul unei flote improvizate înainte de campania de la Philippi; apoi a preluat controlul asupra celei mai mari părți din flota republicanilor, iar un an mai târziu i s-au alăturat multe dintre victimele exproprierilor operate de Octavian în Italia. În 40 a făcut presiuni asupra lui Octavian interceptând proviziile de cereale destinate capitalei. Neținând cont de propunerea indirectă făcută de Octavian, care luase de soție o rudă a acestuia pe nume Scribonia, Sextus l-a sprijinit pe Antonius în războiul de la Brundisium, în cursul căruia a adăugat posesiunilor sale și Sardinia. În pofida eforturilor lui Antonius de a-l include la negocierile de la Brundisium, nu a fost acceptat la tratatul de pace; un an mai târziu însă, Roma s-a confruntat din cauza lui cu o asemenea foamete încât Octavian a fost silit să negocieze

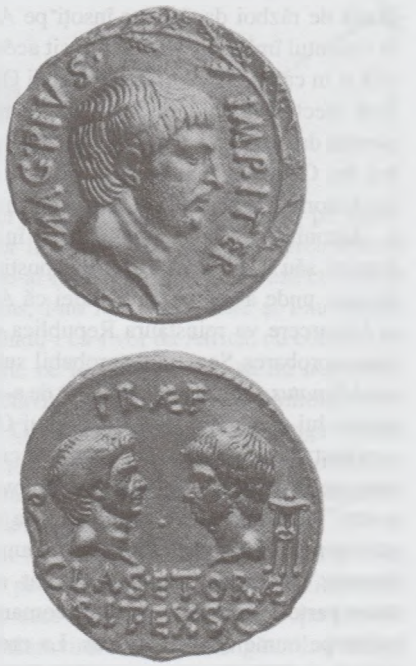

28.5 ***Față.*** Sextus Pompeius. MAG(nus) PIUS IMP(erator) ITER(um). ***Verso.*** Pompei cel Mare și fiul său, Gnaeus Pompeius, față în față. PRAEF(ectus) CLAS(sis) ET ORAE MARIT(imae) EX S(enatus) C(consulto).

Tratatul de la Misenum; imediata sa încălcare

cu el. La întâlnirea de la Misenum, în cadrul căreia Antonius a acționat ca pacificator, Octavian a fost de acord cu repatrierea lui Sextus și a altor refugiați și i-a recunoscut acestuia calitatea de proconsul al Siciliei și Sardiniei (la care Antonius a adăugat și Peloponesul), cu o singură condiție: ridicarea blocadei asupra Romei și reaprovizionarea capitalei. Însă aceste condiții nu au fost respectate întru totul de nici una dintre părțile contractante, iar Octavian a încălcat tratatul de la Misenum primind insula Sardinia de la viceamiralul lui Sextus, care și-a trădat comandantul. În același timp, a divorțat de Scribonia – chiar în ziua în care aceasta i-a dăruit unicul său copil, o fiică pe nume Iulia – și s-a căsătorit cu Livia, care avea deja un fiu (viitorul împărat Tiberius) de la fostul ei soț, Tib. Claudius Nero și aștepta un al doilea (Nero Claudius Drusus).

Lupta pe viață și pe moarte dintre Octavian și Sextus amintea de primul război punic. În 38 Octavian a atacat Sicilia cu două escadroane convergente din porturile etrusce și de la Tarentum, dar și-a calculat greșit mișcările, astfel încât Sextus, acționând pe liniile interne în jurul Strâmtorii Messina, a reușit să înfrângă flota atacantoare. A suferit noi pierderi pentru că și-a expus una dintre escadre în timpul unei furtuni, care i-a izbit vasele de coasta de la Bruttium. Acest eșec dezastruos a fost urmat de noi dezordini la Roma, care s-au extins ulterior în întreaga Italie, iar Octavian a fost silit să-și împartă trupele pentru a patrula în zonele afectate.

Agrippa alcătuiește o flotă

Pentru a-și recupera pierderile, Octavian i-a cerut ajutorul lui Antonius și l-a rechemat pe locotenentul său Agrippa din Gallia. Neținând cont de faptul că Octavian se războiește cu Sextus fără să ia în considerare atenționările sale, Antonius s-a întors din nou din Orient și și-a întâlnit partenerul la Tarentum. Răzgândindu-se brusc, Octavian refuză la început să-l întâlnească pe Antonius, dar în cele din urmă cu ajutorul Octaviei ajung la o nouă înțelegere. În schimbul celor 120 de vase de război pe care Antonius i le pune la dispoziție, Octavian promite să-i ofere circa 20 000 de soldați italici. În același timp triumviratul, care expirase din punct de vedere legal la sfârșitul lui 38, a fost reînnoit până la sfârșitul lui 33.[20] În timp ce întrevederea de la Tarentum trena, Agrippa s-a apucat să pună la punct o nouă flotă și-și instruia răbdător echipajele pe lacul Avernus, pe care-l transformase într-un port maritim („Portus Iulius") tăind un canal între lac și golful Neapolis.[21] Pregătirile lui Octavian în vederea unei noi ofensive s-au întins pe toată durata anului 37; însă Sextus nu a profitat de acest răgaz pentru un contraatac asupra Italiei.

Întâlnirea de la Tarentum. Antonius îi împrumută vase de război lui Octavian

Campania din 36 a început cu un nou eșec pentru Ovtavian, pentru că în încercarea de a executa un atac convergent asupra Siciliei cu trei armate separate a ratat întregul plan de operațiuni datorită grelei înfrângeri suferite de escadra pe care-o comanda personal în largul coastei de est lângă Tauromenium. Însă Agrippa crease un punct de sprijin pe malul de nord și în cele din urmă și-a unit forțele cu Lepidus, care debarcase între timp cu un detașament la Lilybaeum. În timp ce armatele dușmane se apropiau de principala sa bază de la Messana, Sextus a fost obligat să-și încerce norocul într-o bătălie decisivă, care a avut loc la Naulochos, lângă strâmtoare. Această acțiune a fost cea mai impresionantă bătălie navală din Antichitate din apele occidentale. Ambele tabere au aruncat în luptă câte 300 de vase; Sextus avea viteza de partea sa, dar Agrippa, care comanda flota lui Octavian, a redus acest avantaj datorită sistemului perfecționat de „gheare de pisică" pentru acțiunile de abordaj. În cele din urmă toate vasele lui Sextus, cu excepția a numai șaptesprezece dintre ele, au fost capturate sau au eșuat la mal. Sextus a fugit în Asia Mică, unde Antonius probabil l-ar fi primit cu toată prietenia, dacă acesta nu s-ar fi angajat într-o nesăbuită expediție piraterească în Frigia, care a luat sfârșit cu prinderea și executarea sa de către unul din subordonații lui Antonius.

Bătălia de la Naulochos

Atacul lui Octavian împotriva lui Sextus a fost neprovocat și lipsit de strălucire; victoria sa finală a constituit însă un moment de cotitură în cariera sa. Cu 500 până la 600 de vase de război și 45 de legiuni la dispoziție îl depășise cu mult pe Antonius, iar acesta nu mai avea cum să-l ajungă din urmă. Mai mult, el crease acum condițiile pentru instaurarea unui nou regim bazat pe consimțământ și nu pe forță. Războiul împotriva lui Sextus a avut măcar meritul de a contribui la instaurarea unei păci

Superioritatea militară a lui Octavian

durabile în bazinul occidental al Mediteranei, iar stăruința cu care a luptat până la sfârșit Octavian i-a impresionat pe italici, care au început să vadă în el un restaurator, nu al vechilor libertăți republicane, care păreau de acum depășite, ci al unei guvernări bine rânduite;[22] iar Octavian la rândul său părea mult mai dispus acum să plece urechea la glasul opiniei publice. După ce Sextus a capitulat, revolta izbucnită în rândul trupelor sale, care solicitau plăți mai mari sau demobilizarea de urgență, i-a amintit că despotismul militar era în sine o formă de servitute. Pentru a scăpa de ea și-a propus ca de acum înainte să încerce să obțină sprijinul întregii mase de cetățeni. Primul semn al schimbării sale de atitudine s-a făcut simțit după capitularea lui Sextus, când Lepidus a încercat din nou să se afirme solicitând Sicilia, despre care credea că-i revine de drept, dar a fost imediat abandonat de trupe și dezarmat. Octavian, care i-a anulat, firește, lui Lepidus prerogativele de triumvir, i-a cruțat totuși viața și chiar i-a permis să-și păstreze demnitatea de *Pontifex Maximus* (pe care Antonius i-o acordase la scurt timp după moartea lui Caesar). Când a revenit la Roma, Senatul i-a acordat imunitatea unui tribun, un compliment inutil dar sincer, iar Octavian, în același spirit, a promis că va restaura Republica la timpul cuvenit.[23]

Aversiunea față de despotismul militar

Revolta eșuată a lui Lepidus

Octavian, după ce și-a înlăturat toți rivalii romani din bazinul occidental al Mediteranei, și-a folosit trupele într-un război în Balcani, care a fost preludiul celei mai importante dintre cuceririle sale ulterioare în străinătate. În momentul acela, în această zonă nu amenința nici un pericol serios din partea dacilor, al căror extraordinar rege, Burebista, murise între timp; însă coasta dalmatică era încă expusă incursiunilor triburilor din interior, pe care ofițerii lui Caesar nu le îngenuncheaseră definitiv. În 35 și 34 Octavian a atacat în mod sistematic populațiile de pe coasta Adriaticii din Aquileia până la Salona și le-a ocupat principalele fortificații, care se aflau pe culmi abrupte la capătul unor văi împădurite. În 35 a încheiat operațiunile cu un marș transversal de-a lungul coastei până în bazinul râului Sava, unde a cucerit fortăreața de la Siscia și s-a pregătit pentru eventualitatea pătrunderii până la Dunăre. În același timp, flota sa a reușit să alunge corsarii din Adriatica.[24] La începutul lui 33 relațiile sale cu Antonius s-a schimbat din nou și a fost obligat să-și amâne planurile de cucerire a teritoriilor de la Dunăre.

Campaniile lui Octavian în Illyricum

7. Antonius în Răsărit

După bătălia de la Philippi Antonius a făcut un tur al provinciilor din Răsărit, unde a obținut despăgubiri de la nefericiții locuitori care au refuzat să furnizeze sumele solicitate de Brutus și Cassius. Aceste noi rechiziții erau menite să asigure fondurile necesare unui război cu parții pe care se pregătea să-l declanșeze în calitate de moștenitor militar al lui Caesar. Cu intenția de a încasa sumele pe care tezaurul inepuizabil al Ptolemeilor le datora romanilor, a convocat-o pe regina Cleopatra. În momentul morții lui Caesar, Cleopatra i-a făcut o vizită prelungită dictatorului la Roma, probabil cu scopul de a o ajuta să-și consolideze poziția destul de fragilă pe tronul Egiptului. Caesar o considera unul dintre „prietenii poporului roman", a înălțat una dintre statuile acesteia în templul lui Venus Genetrix și a instalat-o împreună cu fiul ei minor într-o casă de pe Ianiculum. După asasinarea lui Caesar, a revenit imediat la Alexandria, unde îl ucide pe fratele și consortul său, Ptolemeu al XIII-lea. În 41 se duce să-l întâlnească pe Antonius în Cilicia și să-l convingă să rămână peste iarnă la Alexandria. În această etapă însă relațiile politice dintre triumvir și regină erau poate mai presus de o simplă relație personală: în schimbul banilor primiți de la Cleopatra, Antonius a prins-o și a executat-o pe sora mai mică și rivala Cleopatrei, Arsinoe. În primăvara lui 40 a părăsit-o și nu a mai văzut-o timp de patru ani nici pe ea nici pe gemenii pe care i-a născut.

Provinciile răsăritene i se supun lui Antonius

Antonius o întâlnește pe Cleopatra

Războiul de la Brundisium și alte crize politice din Apus l-au silit pe Antonius să rămână de mai multe ori pe termen lung în Italia și i-au întârziat pregătirile pentru invadarea Parthiei. Între timp, regele Orodes a atacat preventiv teritoriul roman. El și-a încredințat trupele fiului său Pacorus și unui refugiat roman Q. Labienus, fiul locotenentului lui Caesar, care fusese trimis la curtea parților de Brutus și Cassius pentru a încheia o alianță cu regele acestora sau pentru a-i convinge să păstreze neutra-

Pregătirile pentru războiul din Parthia

28.6 ***Față.*** Q. Labienus. Q. LABIENUS PARTHICUS IMP(erator). ***Verso.*** Cal part; tolbă. Această monedă a fost bătută de Labienus pentru a plăti trupele romane pe care le-a înrolat după ce a invadat Siria cu trupele parților.

litatea. După ce a intrat în Siria în fruntea unei armate străine, Labienus a câștigat de partea sa cea mai mare parte a garnizoanei romane, alcătuită în mare măsură din foștii soldați ai conspiratorilor și a ocupat întreaga provincie cu excepția câtorva orașe de pe coastă (40 î.Hr.). Tot în același an, a cucerit Asia Mică, în timp ce trupele conduse de Pacorus au intrat în Palestina și l-au îndepărtat pe conducătorul acesteia Hyrcanus.[25] La sfârșitul anului 40 Imperiul Roman pierduse cea mai mare parte din posesiunile sale din Asia. În următorii doi ani însă, întăririle trimise de Antonius sub comanda lui Ventidius i-au alungat pe invadatori la fel de repede cum veniseră. Labienus a părăsit Asia Mică fără o confruntare serioasă, iar parții au fost alungați din Siria după două bătălii (cea de-a doua la Muntele Gindaros lângă Antiochia), în care cavaleria grea a luptat împotriva legionarilor în loc să se bazeze pe arcași călări. Aceste victorii nu au fost continuate de Ventidius, care a fost mituit să stea deoparte; în 37 însă generalul lui Antonius, C. Sosius, a reocupat Ierusalimul alungându-i pe partizanii parților. Locul lui Hyrcanus a fost ocupat de un ministru al acestuia, Herodes (Irod), care se dăduse bine pe lângă Antonius și Octavian în timpul unei vizite la Roma în 40 și-i convinsese să-l recunoască rege. În timp ce locotenenții lui Antonius recuperau provinciile pierdute, regatul part a fost afectat de schimbarea suveranilor și de o serie de masacre de precauție ordonate de noul rege, Phraates al IV-lea.

Parții cuceresc Asia Mică și Siria

Parții sunt alungați de locotenenții lui Antonius

Herod devine rege al Iudeei

În 36 Antonius nu reușește însă să-și realizeze visul. Preluând planul lui Caesar, ia cu el un puternic contigent de cavaleri și infanterie ușoară[26] și în loc să atace Babilonia decide să pătrundă pe platoul persan prin Armenia. După un drum ocolit prin valea râului Axares ajunge cu trupele neobosite în vreo luptă în Media Atropatene (Azerbaidjanul de astăzi) și asediază principalul oraș Phraaspa (lângă Tabriz). Însă deși reușește să se opună tuturor tentativelor parților de a despresura orașul, nu a putut să-l ocupe din cauză că îi lipsea convoiul de aprovizionare, pe care îl interceptase o coloană mobilă a parților pe drumul mai expus prin Armenia. În toamna lui 36 Antonius se afla exact în aceeași situație ca și Napoleon după asedierea Moscovei. Neavând nici provizii, nici unde să-și adăpostească trupele pe timpul iernii aspre din nordul Persiei, a renunțat la asediu și s-a retras prin Atropatene și Armenia. A reușit să-și salveze cea mai mare parte din armată, însă a pierdut totuși 22 000 de legionari.[27] Armata sa nu a fost în măsură să reia operațiunile decât în 34, iar în acel an s-a mulțumit să ocupe Armenia și să-l detroneze pe regele Artavasdes, pe care l-a făcut răspunzător de faptul că și-a pierdut convoiul cu mijloacele necesare susținerii asediului în 36. În 33 a înaintat din nou până la granița actualului Azerbaidjan, al cărui rege-vasal se revoltase între timp împotriva lui Phraates; însă înrăutățirea situației din Apus l-a obligat să se întoarcă. Bătălia de la Carrhae era încă nerăzbunată, iar Antonius a ratat ocazia de a-l întrece pe Caesar și de a-l eclipsa pe Octavian.

Antonius invadează Parthia

28.7. ***Față.*** Antonius. ANTONI(us). ARMENIA DEVICTA. ***Verso.*** Cleopatra. CLEOPATRAE REGINAE REGUM FILIORUM REGUM, „Regina regilor și fiii ei care sunt regi". Această monedă, bătută de Antonius, c. 32 î.Hr., recunoaște pretențiile copiilor Cleopatrei de a deține subregate sub suveranitatea mamei lor.

Cleopatra începe să-l influențeze pe Antonius

Anul 36, care a fost un moment de cotitură în cariera ascendentă a lui Octavian, a marcat și prima etapă în căderea lui Antonius. Deși a reușit să scape de urmărirea parților, a fost luat prizonier la întoarcere de Cleopatra. După ce o trimisese pe soția sa Octavia înapoi în Italia în războiul precedent, Cleopatra a venit după el în Antiochia. Până atunci influența reginei asupra lui avusese un caracter vremelnic ca și în cazul relației acesteia cu Caesar. Însă eșecul campaniei din Parthia, care-i secătuise fondurile pentru război și și-l făcuse să-și piardă încrederea în sine, l-a făcut și mai dependent de ajutorul ei financiar și mai sensibil la complimentele cu care-l copleșea. Din acest moment, ea l-a transformat treptat într-un instrument al propriilor interese.

„Donațiile de la Alexandria"

Influența tot mai mare pe care o avea Cleopatra asupra lui Antonius a devenit evidentă la întoarcerea lui la Alexandria (toamna lui 34) când și-a celebrat „triumful" pentru victoria din Armenia și a organizat o procesiune în Gymnasium, unde el și Cleopatra, înveșmântată precum Isis, stăteau pe tronuri de aur, împreună cu cei trei copii ai lor și Caesarion. Antonius a declarat *urbi et orbi* că Caesarion (Ptolemeu Caesar) este fiul legitim al lui Caesar; aceasta a fost o provocare directă la adresa lui Octavian, fiul adoptat și declarat acum uzurpator.[28] Acest băiat de treisprezece ani a fost proclamat rege al regilor, iar mama sa Cleopatra, regina regilor; împreună ei urmau să conducă Egiptul și Ciprul. Cei trei copii ai lui Antonius și ai Cleopatrei urmau să guverneze părți din Răsărit, indiferent că erau teritoriu roman, regate clientelare sau chiar teritoriile unor regi străini. Alexandru Helios (Soarele), în vârstă de șase ani, a primit Armenia, Parthia și Media, sora sa geamănă Cleopatra Selena (Luna) a primit Cyrenaica și Libia, iar Ptolemeu Philadelphus a obținut Siria și Cilicia. Aceste „Donații de la Alexandria" au fost comemorate și anunțate printr-o serie de monede care înfățișau portretul Cleopatrei și erau inscripționate cu cuvintele „regina regilor și fiii ei care sunt regi"; pe verso era portretul lui Antonius și legenda „Armenia devicta". Dacă toate aceste transferuri de teritorii ar fi fost puse în practică, rezultatul ar fi fost crearea unui imperiu în cadrul statului roman și mai mult ca sigur dezintegrarea posesiunilor romane în două state rivale. Complezența lui Antonius față de Cleopatra, dacă nu era într-adevăr perfidă (până la urmă el era cel care dăruise nu cel care primise), ar putea fi foarte lesne interpretată ca atare.[29]

8. Bătălia de la Actium

Influența pe care o avea Cleopatra asupra lui Antonius nu numai că l-a pus într-o lumină falsă în ochii opiniei publice de la Roma, ci i-a adus și dușmănia personală a lui Octavian. Până în 33 echilibrul instabil dintre cei doi confederați s-a menținut prin concesii reciproce. Antonius a cedat tot timpul în fața lui Octavian pe probleme majore; după întrevederea de la Tarentum nu a făcut presiuni pentru cei 20 000 de legionari pe care Octavian îi promisese, dar nu i-a trimis. Octavian, dimpotrivă, l-a obligat pe Antonius în 36 organizând o procesiune triumfală să celebreze o pretinsă victorie asupra parților. Trei ani mai târziu însă, Octavian a pregătit în mod deliberat ruptura de partenerul său. Cauza acestei rupturi este politica dinastică a Cleopatrei, care impunea ca Antonius să fie nu doar iubitul ei, ci soțul ei. Eforturile ei nu au fost încununate imediat de succes pentru că Octavia îi era o bună soție lui Antonius, așa cum și Iulia îi fusese lui Pompei: după moartea lui Antonius ea i-a luat sub protecția sa pe copiii lui făcuți cu Fulvia și Cleopatra. Antonius nu a divorțat oficial de ea decât în 32. Dar după 35 a refuza să o mai vadă pe Octavia, iar în 33, dacă nu chiar în 37, a consimțit să devină prințul consort al Cleopatrei potrivit legii dinastice grecești, deși o astfel de căsătorie nu era legală potrivit legii romane.[30] Această jignire adusă Octaviei poate fi considerată momentul de cotitură în relațiile dinte triumviri. Octavian, care de obicei sacrifica datoria față de familie în favoarea considerentelor politice, i-ar fi trecut poate cu vederea înlocuirea Octaviei cu o altă soție romană; însă respingerea ei în favoarea unei străine i-a jignit mândria de roman.

Octavian se îndepărtează de Antonius

Antonius o jignește pe Octavia

În 33 Octavian inițiază o campanie de acuzații reciproce cu Antonius cu scopul de a-l compromite pe acesta în ochii romanilor. Inițial însă, în acest război al învinuirilor, Antonius a avut câștig de cauză. El a evidențiat lipsa de

Ofensiva diplomatică a lui Octavian împotriva lui Antonius

loialitate de care Octavian a dat dovadă în mai multe rânduri față de el și a promis la rândul său că va face totul pentru reinstaurarea Republicii.

Triumviratul ia sfârșit

La sfârșitul anului 33 însă, a expirat și termenul legal al celui de-al doilea triumvirat. În timp ce Antonius și-a păstrat titulatura și a acționat de parcă era încă în funcție, Octavian a renunțat la titlul de triumvir și la prerogativele pe care acesta i le conferea.[31] La o întâlnire a Senatului din 1 februarie 32, consulii C. Sosius și Cn. Domitius, care erau prietenii lui Antonius, urmau să propună un vot de cenzură împotriva lui Octavian, însă un tribun și-a exprimat dreptul de veto. La următoarea sesiune Octavian a adus argumente în favoarea sa și a reușit să-i alunge pe consuli, împreună cu alți 300 de senatori, din oraș. Însă fuga lui Sosius și Domitius nu s-a datorat neapărat contraargumentelor lui Octavian, cât acțiunii amenințătoare a acestuia care a ordonat ca un corp de armată să încercuiască clădirea Senatului. Senatorii disidenți au părăsit Italia pentru a i se alătura lui Antonius. Octavian era acum stăpân pe situație, dar în absența unei susțineri reale din partea populației nu s-a aventurat să ia alte măsuri împotriva lui Antonius.

Octavian câștigă opinia publică

În vara lui 32 vestea divorțului Octaviei și anunțarea testamentului lui Antonius, despre al cărui conținut și loc de păstrare Octavian a aflat de la doi dezertori din Alexandria, au schimbat mersul evenimentelor. Deși conținutul testamentul nu era o noutate, cu excepția faptului că Antonius își exprima dorința de a fi înmormântat alături de Cleopatra, el reafirma legitimitatea lui Caesarion și a schimbat definitiv orientarea opiniei publice din Italia care a fost șocată o dată în plus de zvonul că Antonius intenționa să facă din Cleopatra regina Romei și să mute reședința puterii de la Roma în Egipt. Municipalitățile din Italia și ulterior din multe provincii occidentale i-au jurat credință (*coniuratio*) lui Octavian personal, proclamându-se astfel *clientelae* unui singur conducător, *dux*. Ulterior Octavian a considerat jurământul lor de credință un mandat personal pentru a acționa împotriva lui Antonius și a pretins, pe bună dreptate într-o oarecare măsură, că gestul municipalităților a fost spontan.[32] Octavian a fost ales consul pentru 31 și a obținut o declarație oficială de război împotriva Cleopatrei,

Testamentul lui Antonius

28.8 ***Față.*** Galeră cu vâslași; stindardele puse la prora. ANT(onius) AVG(ur). IIIVIR R(ei) P(ublicae) C(onstituendae). ***Verso.*** Trei stindarde militare. Una dintr-o serie de monede bătute de Antonius pentru flota și armata sa înainte de bătălia de la Actium.

care se dusese cu Antonius și trupele sale în Grecia. Împotriva lui Antonius nu s-au luat măsuri concrete, cu excepția faptului că nu i s-a mai permis să candideze la funcția de consul pentru 31, dar după expirarea triumviratului a devenit un soi de *condottiere* în slujba unei regine dușmane. Victoria diplomatică a lui Octavian s-a lăsat așteptată, dar a fost totală.

Octavian declară război Cleopatrei

În confruntarea finală dintre Antonius și Octavian acesta din urmă a beneficiat atât de un avantaj material cât și de unul spiritual. În ceea ce privește infanteria, Antonius era oarecum la egalitate cu Octavian pentru că dispunea de treizeci de legiuni recrutate în marea lor majoritate în Italia. Îi era însă net inferior lui Octavian în privința flotei. Deși el avea circa 500 de vase, Octavian avea aproape 600 de un tonaj aproximativ egal, iar comandatul flotei acestuia, Agrippa, era cel mai iscusit tactician naval din istoria romană. Mai mult, prezența Cleopatrei în tabăra lui Antonius – pentru că regina insistase să participe la bătălie – nu era văzută cu ochi buni de mulți dintre ofițerii lui

Avantajul militar al lui Octavian

Antonius și a contribuit în mare măsură la pierderea loialității acestora.

La sfârșitul anului 32 Antonius ajunsese până în Grecia. Zona în care își instalase tabăra, golful Actium, a fost foarte bine aleasă; însă dificultățile legate de aprovizionare l-au împiedicat să-și desfășoare forțele. Trupele lui Octavian s-au concentrat lângă porturile Brundisium și Tarentum. În 31 Agrippa a lansat primul atac cu flota lui Octavian. Nu a reușit însă să ia prin surprindere vasele lui Antonius la Actium, însă de la bazele din Leucas și Corcyra a reușit să intercepteze coloanele inamice de întăriri și de aprovizionare. În același timp, armata lui Octavian și-a consolidat pozițiile în golf și împiedicau comunicarea lui Antonius pe uscat. În această campanie de uzură, trupele lui Antonius au fost afectate de boli și dezertări. Spre sfârșitul verii a încercat să-și salveze forțele rămase printr-o retragere în Asia Mică. La 2 septembrie 31, a ieșit din golf cu o flotă redusă la doar 200 de galere, în speranța că va reuși să scape de dușman. Planul său nu era deloc prost conceput, deoarece (contrar practicii obișnuite a bătăliilor navale) luase la bord velatura vaselor sale și intenționa să plece înainte să se iște vântul rece din Marea Ionică în după-amiezele de vară. Planul lui Antonius a

Acțiunea navală de gherilă a lui Agrippa împotriva lui Antonius

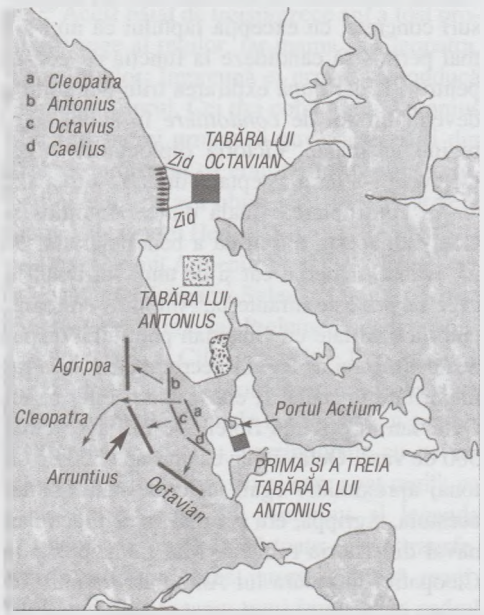

24. BĂTĂLIA DE LA ACTIUM, 31 î.Hr.

fost până la un moment dat reușit, pentru că a evitat tentativele lui Agrippa de a-l atrage în luptă. Însă fie că flota i-a scăpat de sub control în ciocnirea preliminară, fie că, ceea ce pare mai probabil, ofițerii săi au fost tot mai nemulțumiți, ordinul său de a se ridica ancora nu a fost executat. Escadra de șaizeci de vase a Cleopatrei a luat-o înainte, iar Antonius a urmat-o cu alte câteva vase. Restul vaselor din flotă au fost implicate într-o confruntare confuză, dar marea majoritate au revenit în port.[33]

Antonius încearcă să se retragă

Se pare că în confruntarea propriu-zisă nu au avut loc atacuri în masă, iar Agrippa nu a produs pagube masive. Cu toate acestea, bătălia de la Actium a fost hotărâtoare. Faptul că Antonius a urmat-o pe Cleopatra le-a sugerat oamenilor săi, deja extrem de suspicioși, că Antonius are de gând să-i abandoneze în mod deliberat și le-a oferit scuza pe care o așteptau să-l părăsească. Ceea ce mai rămăsese din flota sa la Actium i s-a predat lui Octavian, iar armata a făcut și ea același lucru la scurt timp după aceea. Antonius și Cleopatra au reușit să fugă în Egipt, pentru că Octavian nu i-a mai putut urmări din cauza unei revolte izbucnite în rândul trupelor demobilizate după bătălie, care l-a obligat să revină în Italia. Când a reluat însă urmărirea, detașamentele lui Antonius de pretutindeni s-au predat, iar în vara lui 30 Octavian a trecut frontiera de la Pelusium fără să întâmpine nici o opoziție. După ce retragerea le-a fost împiedicată din toate părțile – regele arabilor nabateei a distrus flota Ptolemeilor din Marea Roșie într-un atac surpriză – Antonius a anticipat execuția, iar Cleopatra a evitat să fie expusă într-o ceremonie triumfală, luându-și amândoi viața.[34] Gestul lor i-a simplificat situația lui Octavian: el nu era de fapt interesat de viețile oponenților săi, ci de comorile Ptolemeilor. Câțiva dintre ofițerii lui Antonius, printre care doi dintre asasinii lui Caesar, au fost uciși; în rest, faptul că ulterior a pretins că a cruțat toate victimele războaielor civile avea un sâmbure de adevăr.[35] Copiilor Cleopatrei făcuți cu Antonius li s-a cruțat viața, dar Caesarion, un posibil pretendent la tronul Ptolemeilor, a fost ucis. Octavian, după ce a pus capăt dinastiei Ptolemeilor, a transformat Egiptul în provincie romană condusă de un prefect care răspundea în fața lui și și-a însușit tezaurul regal, pe care

Dezastrul de la Actium

Antonius este părăsit de toată lumea

Antonius și Cleopatra se sinucid

Victoria lui Octavian

Cleopatra îl îmbogățise în ultima vreme prin confiscări și prin preluarea comorilor templelor rămase neatinse până atunci. Victoria lui Octavian a fost cea mai importantă și mai profitabilă din lunga serie a războaielor civile.

9. Analiza celui de-al doilea triumvirat

Cel mai bun lucru pe care-l putem spune despre al doilea triumvirat este că a fost prea găunos să poată dura. A irosit vieți omenești și bogății și nu s-a bazat decât pe echilibrul precar al unor ambiții în esență antagonice. Eșecul său final era de la sine înțeles, iar singura problemă care se punea era care dintre confederați va supraviețui procesului inevitabil al eliminării?

Unul dintre cei trei asociați, Lepidus, s-a aflat de la bun început pe picior greșit și era predestinat unei dispariții timpurii. În pofida rapidei sale promovări de către Caesar, nu se bucura de autoritate și de prestigiu în rândul trupelor, ceea ce reprezenta un atu esențial într-o epocă a revoluțiilor militare.

Motivele înfrângerii lui Antonius

Antonius, pe de altă parte, era un adevărat talent militar și știa să-și croiască drum spre inima soldaților. În jocul triumviratului el părea a avea cele mai bune cărți și ar fi trebuit să fie câștigătorul, dacă nu ar fi căzut în mrejele războiului împotriva parților și ale Cleopatrei. Faptul că era preocupat de problemele din Răsărit l-a condamnat să piardă legătura cu opinia publică din Italia, ceea ce nici măcar un triumvir nu putea neglija pe termen lung; relația cu Cleopatra l-a făcut să piardă loialitatea trupelor, care era cel mai important și ultimul său argument.

Regina, care l-a îndepărtat pe Antonius din slujba Romei, a fost cel mai periculos oponent al Romei încă din epoca lui Mithridates; ea a împărtășit aceeași soartă ca și Hannibal, așa-zisa propagandă romană a făcut-o să pară mult mai rea decât era în realitate. Fiind o demnă urmașă a Macedonilor, ea avea energia specifică tuturor prințeselor de felul ei; însă la trăsătura comună celorlalte case domnitoare ea adăuga un rafinament diplomatic ce a constituit arma sa secretă. Ambiția ei era aceea de a reface regatul Ptolemeilor și de a-l face să fie ce fusese altădată, precum și de a oferi o serie de avantaje celorlalți membri ai familiei ei. Însă oricât de îndreptățit ar fi fost acest obiectiv în ochii Ptolemeilor, el avea să conducă la un conflict cu Roma. Deși Cleopatra l-a citit pe Antonius ca pe o carte deschisă, ea nu a ținut cont de forța opiniei publice din Italia și de cea a trupelor lui Antonius. În cele din urmă, ea și-a distrus propria dinastie și l-a tras pe Antonius la fund odată cu ea.

Cleopatra. Calitățile și ambițiile ei

Octavian: om cu noroc și înzestrat cu calități

Cel mai tânăr dintre triumviri, Octavian, avea de la bun început avantajul prestigiului pe care numele lui Caesar i-l asigura în rândul trupelor. A încercat mult timp să se identifice cu cea mai importantă nevoie a Italiei, pacea și siguranța: la începutul anului 36 inscripția de pe o statuie de aur ridicată în Forum proclama că ordinea trebuie reinstaurată pe uscat și pe mare. Acest lucru era real în privința Apusului, de unde Octavian îi eliminase pe cei doi colegi și pe toți rivalii săi, dar făcând acest lucru scindase lumea romană în două. Și în timp ce Antonius se înclina tot mai mult în fața tradițiilor orientale, Octavian și-a evidențiat respectul sincer față de tradițiile și gândirea din Italia. Astfel, acest conducător revoluționar și-a putut identifica propria cauză cu cea a țării sale și a trezit simpatia nu numai a ambițioșilor care se afirmau atunci pe scena politică, ci și a vechilor familii aristocratice. Respectul față de valorile Italiei a fost evidențiat și mai pregnant după campaniile din Illiria, când el și prietenii săi au început să construiască clădiri noi, să asigure apă de calitate și hrană ieftină, i-au alungat pe astrologi și au interzis ritualurile din Răsărit și au reparat templele și altarele vechi care aminteau romanilor de vechile lor tradiții. Mai mult, Agrippa a orchestrat victoria în favoarea lui Octavian, iar Antonius a căzut în mâinile lui. Însă dacă succesul său asupra lui Antonius a fost în mare măsură un dar al sorții, calitățile sale personale, răbdarea și stăruința, i-au permis să-și joace cartea la momentul potrivit; iar în partea a doua a vieții i-au permis să-și consolideze victoria așa cum nici Sulla, nici Caesar nu au reușit s-o facă.

pentru scurt timp, asta nu însemna mare lucru, pentru că Pompei nu ar fi ratat cu siguranță ocazia de a reveni în Italia în rolul de salvator al Romei, iar rezultatul confruntării finale dintre el și Catilina nu putea fi decât unul singur: înfrângerea lui Catilina. Vigilența și energia lui Cicero au salvat însă Italia de riscul unei perioade de război civil, sângeros și intransigent, iar titlul suplimentar de *pater patriae*, pe care Catulus a propus Senatului să-i fie acordat nu a făcut decât să reflecte sentimentul autentic și general de gratitudine al societății romane față de faptele sale. Teama pe care a inspirat-o Catilina s-a reflectat și în adoptarea unei noi legi care prevedea distribuirea de cereale la preț mic proletariatului urban cu mult mai multă generozitate decât până atunci. Este semnificativ faptul că această măsură a fost prezentată de Cato, un om de afaceri corect și dușman categoric al practicilor corupte.

Momentul de glorie al lui Cicero

8. *Concordia Ordinum* (Cicero)

În 63 Cicero a reușit în sfârșit să-și realizeze ambițiile personale și devină omul momentului. În următorii ani activitatea lui l-a recomandat drept un politician adevărat.

Cicero încearcă să prevină alte revolte cu sprijinul lui Pompei

După ce a reunit împotriva lui Catilina toate elementele sănătoase din statul roman afectat de tulburările civile, a conceput o „concordie a ordinelor" de durată și a militat în mod special pentru reconcilierea dintre nobilimea senatorială și *Ordo Equester*. În cadrul acestei coaliții și-a rezervat firește rolul de coordonator, dar l-a distribuit pe Pompei în rolul principal. Deși programul lui Cicero era unul de tip conservator, iar idealul său de „viață particulară onorabilă"(*otium cum dignitate*) era profund inadecvat pentru nevoile Republicii, a avut măcar meritul că a oferit o garanție împotriva altor convulsii politice, ceea ce constituia o stringentă necesitate pentru Republică. Mai mult, neînțelegerile acute dintre cele două ordine s-au atenuat considerabil după ce Sulla a inițiat includerea în Senat a unor persoane care nu proveneau din rândul nobilimii, în timp ce senatorii s-au implicat tot mai mult în activitățile financiare, chiar și în contractele publice; știm, de pildă, că în 59 Caesar, urmat ulterior de Vatinius, deținea acțiuni (*partes*, probabil unele neînregistrate) într-o companie publică.[32] Mai mult, ideea de a-l prezenta pe Pompei drept apărător al constituției s-a dovedit a fi destul de inspirată. Când a revenit în Italia la sfârșitul anului 62, Pompei a dezmințit toate pronosticurile sumbre legate de întoarcerea sa prin demobilizarea trupelor de îndată ce a debarcat la Brundisium, iar la prima sa întâlnire cu Senatul comportamentul său a fost ireproșabil. Setea sa de glorie militară era satisfăcută, iar rolul lui Scipio Aemilianus, pe care Cicero i-l atribuise, părea acum adecvat ambițiilor sale.

Pompei se întoarce acasă

Pasul lui Pompei spre reconciliere a fost însă ignorat de cei care nu aveau nimic de câștigat. Senatul a refuzat cu o încăpățânare demnă de o cauză mai bună solicitările rezonabile ale acestuia. Sub conducerea lui Lucullus și Crassus, care au profitat de ocazie pentru a-și plăti polițe mai vechi, și a lui Cato, care nu-și putea permite să uite trecutul de revoltat al lui Pompei, Senatul a amânat de la o sesiune la alta ratificarea măsurilor adoptate în Orientul Apropiat și a tărăgănat în mod intenționat probleme urgente precum înzestrarea cu pământ a soldaților săi, al căror comportament excelent în timpul campaniilor îi îndreptățea să beneficieze de recompensele obișnuite. Când Pompei s-a gândit să recurgă la serviciile unui tribun pentru a propune spre adoptare poporului o lege funciară, nobilii au continuat să-l obstrucționeze în For. Aici, alegătorii de la oraș, uitându-și ca de obicei fostul erou, au fost atât de indiferenți față de propunerile lui Pompei, încât acesta și-a retras legea și s-a decis să mai aștepte. Ar fi putut, desigur, să-și impună punctul de vedere readunându-și trupele și repetând lovitura din 71; dar fie că vârsta îl îndemna să ezite, fie nu mai avea aplombul de altădată, a acceptat acest dublu eșec cu o neașteptată îngăduință.

Senatul îl refuză pe Pompei

Pompei își acceptă înfrângerea

9. Primul triumvirat și primul consulat al lui Caesar

Senatul l-a tratat pe Pompei ca și când ar fi fost un om terminat; a făcut însă greșeala fatală să-i aplice același tratament și lui Caesar. După ce a fost pretor (62) și a petrecut un an în cadrul administrației din provincia Hispania

Campaniile lui Caesar în Hispania Ulterior

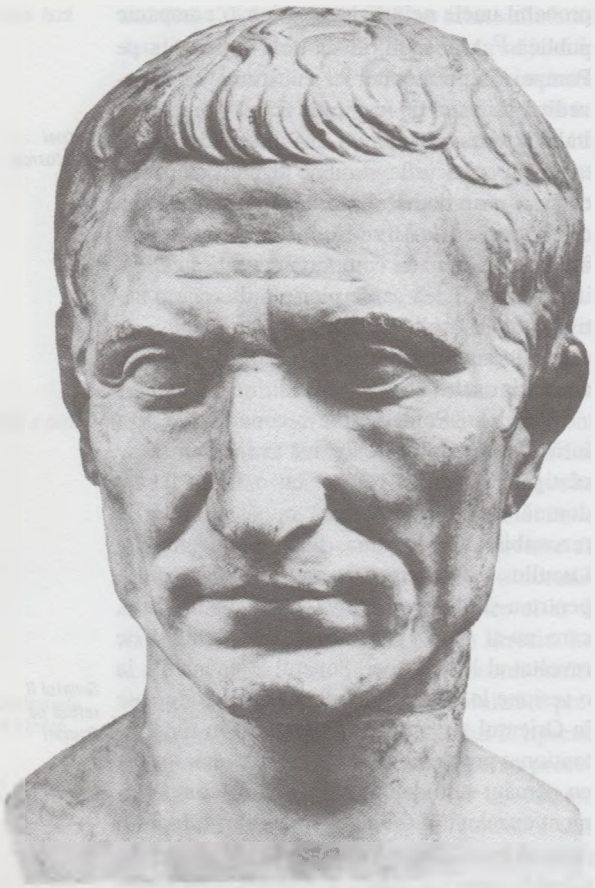

24.3 Bustul lui Iulius Caesar

Ulterior, în 60 Caesar a revenit la Roma să candideze pentru funcția de consul. Cicero, care a recunoscut de îndată în el un om cu o putere extraordinară, a cochetat cu ideea că și Caesar ar putea deveni un apărător al ordinii de drept. Deși Caesar în anii tinereții se revoltase împotriva guvernului Restaurației și despre el nu se poate spune că și-a însușit vreodată cu adevărat *otium cum dignitate*, nu părea să fie totuși animat de ambiții neconstituționale, iar ideea de a-l câștiga de partea cauzei *Concordia Ordinum* era tentantă. Senatul însă nu era prea dornic să-l onoreze, prefera mai degrabă să-i plătească niște polițe mai vechi. Nu i-a aprobat organizarea unei ceremonii triumfale prilejuite de niște victorii minore obținute în nord-vestul Spaniei. Ba mai mult, anticipând alegerea sa în funcția de consul, Senatul a adoptat o ordonanță de urgență prin care consulii din 59, în loc să-și preia însărcinările obișnuite în provincii, urmau să rămână în Italia în calitate de „comisari ai pădurilor și ai deplasării vitelor", o funcție de rutină de gradul trei.[33] Caesar, care își descoperise calitățile militare în Spania și era hotărât să le testeze pe un teatru mai amplu de luptă, a considerat această ultimă decizie o declarație de război. A răspuns imediat cu aceeași monedă și i-a oferit lui Pompei posibilitatea unei alianțe, în vederea unei acțiuni comune împotriva Senatului. Deși Pompei nu avusese până atunci decât relații pasagere cu Caesar[34], a acceptat propunerea și totodată s-a însurat cu fiica acestuia, Iulia. Caesar le-a solicitat sprijinul și fostului său comandant Crassus, și lui Cicero, al cărui talent oratoric l-a considerat un important instrument politic. Crassus a acceptat și el alianța, chiar și numai pentru a-și lua toate măsurile împotriva lui Pompei; Cicero însă, întristat de eșecul *Concordiei* datorat nesăbuinței nobililor, a refuzat să i se alăture lui Caesar într-o acțiune ce amenința să-l ducă pe calea revoluției.

Senatul refuză să-i acorde lui Caesar funcții de comandă militară

Caesar formează Primul triumvirat cu Pompei și Crassus

„Primul triumvirat", denumirea sub care este cunoscută *amicitia* politică dintre Caesar, Pompei și Crassus, a demarat la începutul anului 59, când Caesar și-a preluat primul mandat de consul. El a propus de îndată o lege funciară, prin care i-a înzestrat pe veteranii lui Pompei și a încercat de asemenea să scoată din Roma o parte din populația fără ocupație.[35] După o tentativă zadarnică de a obține dezbaterea acestei legi în Senat, a supus-o atenției Adunării populare, iar atunci când celălalt consul, L. Calpurnius Bibulus, susținut mai mulți tribuni și de Cato, au folosit și au făcut abuz de toate mijloacele constituționale împotriva lui, a adus un detașament de veterani ai lui Pompei, care au înlăturat opoziția prin forță și au asigurat adoptarea legii.[36] Prin această demonstrație de forță, care a fost de ajuns pentru a le demonstra nobililor cât sunt de neajutorați, Caesar a creat terenul favorabil pentru un program mai amplu de legi, care a fost prezentat în parte în numele său și în parte în numele partizanului său, tribunul P. Vatinius. A obținut ratificarea măsurilor adoptate de Pompei în Orient și le-a suplimentat prin vânzarea unor privilegii deocheate regilor dependenți, ca de pildă recunoașterea de către poporul roman a regelui Egiptului Ptolemeu Auletes, în schimbul unei mite enorme

Legile funciare ale lui Caesar

Caesar înlătură opoziția prin forță

încasate de Caesar și Pompei. Caesar a adoptat și două măsuri vizând reforma administrației. A consolidat legea împotriva extorcării provinciilor și a ordonat publicarea oficială a textelor autentice ale tuturor actelor adunărilor populare și ale rezoluțiilor Senatului – un efort oarecum întârziat menit să informeze cetățenii cu evenimentele politice curente.[37] În cele din urmă, Caesar a realizat principalul obiectiv al triumviratului obținând pentru sine, prin intermediul lui Vatinius, funcția de guvernator al provinciilor Gallia Cisalpina și Illyricum pe o perioadă de cinci ani, începând de la 1 martie 59.[38]

Lex Vatinia. Caesar este numit guvernator în Gallia

Ceva mai târziu în același an, a profitat de faptul că funcția de guvernator din provincia Gallia Narbonensis era vacantă și a introdus-o și pe aceasta în târgul încheiat. Senatul a acceptat această ultimă manevră conștient că dacă nu va fi de acord, Caesar va obține oricum ce-și dorea prin intermediul tribunilor. Astfel Caesar și-a respectat promisiunile făcute lui Pompei și a devenit, așa cum își dorea, comandant în provincii.[39] Recurgând însă la folosirea forței în politica internă de la Roma, a creat premisele unui nou război civil.

CAPITOLUL 25

Războaiele lui Lucullus, Pompei și Crassus

1. Campaniile împotriva piraților

Problema pirateriei din Marea Mediterană

La scurt timp după moartea lui Sulla, Senatul a fost silit să încerce să găsească o soluție problemei piraților din Marea Mediterană, ale căror acțiuni luaseră o atât de mare amploare în ultimii ani încât deveniseră o amenințare pentru interesele vitale ale romanilor. Instigați de Mithridates, care îi considera un instrument auxiliar extrem de folositor pe lângă flota sa și de o nouă clasă de refugiați politici pe care revoltele din anii 80 îi determinaseră să plece în Răsărit și în Apus, corsarii au început să construiască nave de luptă mai ușoare în locul celor tăiate în lemn și să-și organizeze în așa fel flotele încât să poată ataca sau amenința orașe întregi. Mai mult, pe măsură ce au devenit tot mai puternici, nu le-a mai păsat că acțiunile lor pot afecta Republica romană. Cereau sume importante pentru răscumpărarea unor cetățeni romani de vază[1]; au pătruns în mările apusene, pe care nu le frecventaseră până atunci și s-au aliat cu Sertorius din Spania.

Prima măsură luată de Senat împotriva piraților a fost reluarea și extinderea ocupării bazelor acestora din Asia Mică (Cap. 21). În 78 fostul consul P. Servilius a lansat un atac metodic terestru și maritim împotriva piraților în Lycia; în 76 i-a alungat din Pamphylia; anul următor a ocupat extremitatea vestică a Ciliciei urmând ca apoi să lanseze un atac combinat împotriva ultimelor fortărețe ale prădătorilor rămase în regiune.[2] Înainte de a putea declanșa asaltul final a fost însă rechemat, iar izbucnirea în 74 a celui de-al treilea război mithridatic a impus redistribuirea trupelor romane în Asia Mică.

Operațiunile romanilor împotriva refugiilor piraților din Asia Mică

Între timp pirații au pătruns în Mediterana în căutarea de noi baze, astfel încât Senatul a fost obligat să ia noi măsuri de apărare. În 74 romanii au ocupat coasta Africii și au creat o garnizoană la Cyrene, care a fost transformată definitiv în provincie romană după douăzeci și doi de ani de autonomie.[3] În același an, Senatul a readus pe tapet ideea unui atac simultan pe mai multe fronturi despre care se vorbise deja (Cap. 21). În acest scop fostul pretor M. Antonius (al cărui tată luptase împotriva piraților din Cilicia în 102, Cap. 21) a fost însărcinat cu o misiune specială, fiind învestit cu puteri nelimitate pentru rechiziționarea de nave și strângere a impozitelor pentru construirea de nave, în orice țară situată pe malul Mediteranei. Acest plan revizuit trebuia să aibă efecte imediate; dar a fost distrus de la bun început datorită nepriceperii lui Antonius, care nu a reușit să organizeze o serie de acțiuni concertate împotriva dușmanilor săi omniprezenți. În 74 și 73 Antonius a reușit să evacueze parțial mările apusene, ajutându-l astfel pe Pompei în campaniile sale împotriva lui Sertorius. Dar înainte să-și încheie misiunea în Apus și-a

O acțiune navală combinată împotriva piraților eșuează

mutat flota în Marea Egee, unde a fost înfrânt în apele Cretei de o escadră a piraților (72) și a murit la scurt timp după aceea. Oamenii săi au fost lăsați la vatră, iar politica vizând atacarea piraților pe un front cât mai mare a fost abandonată deocamdată.

Anii ce au urmat au reprezentat perioada de apogeu a puterii corsarilor. În 69 au devastat portul Delos și l-au distrus definitiv. Însă principalul teatru de operațiuni pentru activitățile lor a fost coasta Italiei, pe care au atacat-o de la Brundisium până la Ostia. Au răpit doi pretori care se ocupau cu paza coastei; au distrus o flotă consulară (probabil în 68, condusă de Marcius Rex) la Ostia; au interceptat proviziile de cereale destinate Romei. Ca răspuns la această amenințare directă, Senatul nu a făcut decât să trimită o expediție de represiune sub comanda fostului consul Q. Metellus împotriva bandiților cretani. După două campanii în care s-au dat lupte grele (68-67), acest comandant a ocupat întreaga insulă, care a fost apoi transformată în provincie romană. Între timp însă spectrul foametei a determinat populația Romei să ia conducerea operațiunilor împotriva piraților de sub autoritatea Senatului. În 67 Adunarea tribută a încredințat lui Pompei *imperium infinitum* de care beneficiase Antonius (Cap. 24).

Pirații fură proviziile destinate Romei

Pompei, având la dispoziție toate resursele din Mediterana, a recrutat o flotă alcătuită din 270 de vase de luptă și 100 000 de legionari infanteriști.[4] Din aceste trupe a alcătuit o escadră mobilă special pentru uz personal; restul le-a împărțit în treisprezece flotile care urmau să acopere în întregime Marea Mediterană și Marea Neagră; iar prin intermediul a două atacuri perfect sincronizate a parcurs cele două mări de la un capăt la altul. Închizând strâmtoarea dintre Sicilia și Africa cu un cordon puternic, a curățat de dușmani mările apusene în patruzeci de zile; peste tot unde inamicul era îndepărtat de pe mare cădea victimă trupelor auxiliare aflate pe coastele învecinate. Printr-o acțiune similară i-a urmărit pe corsarii din Levant până la ultimul lor refugiu în vestul Ciliciei, unde detașamente de infanterie puternice le-au distrus fortărețele cu ajutorul unui corp de asediu. În trei luni, Pompei a reușit să curețe toată zona și chiar dacă ici și colo piraților mai aveau un cuvânt de spus, ei au încetat să reprezinte o amenințare generală până când noile războaie civile le-au permis să-și refacă forțele. Victoria lui Pompei a fost încoronată de blândețea cu care și-a tratat prizonierii. Cei mai mulți au devenit agricultori onești sau negustori în Cilicia sau pe celelalte coaste pe care le depopulaseră înainte. Chiar dacă războiul cu pirații a fost un succes roman, modul în care Senatul a tratat inițial această problemă a fost o nouă dovadă de nehotărâre din partea acestuia; iar acest nou eșec al Senatului a condus la o nouă criză constituțională.

Pompei pune la punct o nouă tactică de luptă

Pompei curăță mările de pirați

2. Cuceririle lui Lucullus în Asia Mică

În timpul războaielor împotriva lui Sertorius și a piraților, romanii au ajuns să lupte indirect și împotriva regelui Mithridates, ale cărui bune relații cu ei au supraviețuit epocii lui Sulla. În 78 Senatul a avut ocazia să ajungă la o înțelegere cu acesta și anume atunci când Mithridates a cerut să fie ratificat tratatul de la Dardanus; Senatul însă nu a ținut cont de solicitarea regelui sub pretext că are probleme mai urgente de rezolvat, ceea ce a creat un climat de suspiciune reciprocă asemănător celui care a precedat cel de-al treilea război macedonean. Anticipând posibilitatea unui nou conflict, Mithridates a angajat niște refugiați mariani să-i instruiască trupele după modelul romanilor, dar s-a abținut de la orice act deschis de ostilitate până în 74, când a invadat brusc teritoriul roman din Asia. Această ofensivă neașteptată urmărea în parte să vină în sprijinul aliaților săi greu încercați din Spania și de pe mări și în parte să anticipeze ocuparea de către romani a Bithyniei, pe care regele Nicomedes IV, care nu avea urmași, o încredințase recent Republicii. Acceptând oferta lui Nicomedes, Senatul nu urmărea probabil decât să sporească veniturile Romei, așa cum se întâmplase și în cazul Pergamului și al Cyrenei. Din punctul de vedere al lui Mithridates însă, transformarea Bithyniei în provincie romană reprezenta o nouă amenințare, pentru că astfel romanii puteau controla în întregime intrarea în Marea Neagră și îi puteau împiedica accesul în Dardanele și Bosfor.[5]

Mithridates se reînarmează

Anexarea Bithyniei de către romani declanșează un nou război

Când a izbucnit cel de-al treilea mithridatic, legiunile romane, ceea ce mai rămăsese din fosta armată a lui Flavius Fimbria, se aflau în

Mithridates ocupă Bithynia

provincia Asia; acestea au fost însă luate prin surprindere, iar regele a reușit să ocupe Bithynia fără opoziție. La Chalcedon, singurul oraș care a putut fi pregătit pentru asediu, a învins flota de 100 de vase adunată în grabă, pe care consulul M. Aurelius Cotta, numit în Bithynia, a adus-o în apărarea orașului și l-a distrus complet. Astfel tot greul războiului a căzut în seama celuilalt consul, L. Licinius Lucullus, care prin intrigi a reușit să obțină numirea în provinciile Asia și Cilicia (74).[6] După victoria de la Chalcedon, Mithridates își trimite flota în apele Mării Egee, pentru a alimenta o nouă revoltă în Grecia; cu forțele sale terestre invadează provincia Asia și asediază Cyzicus, calea de acces spre Marea Marmara. Opoziția locuitorilor orașului i-a permis lui Lucullus să-și adune detașamentele dispersate în Asia și Cilicia și să adune o armată de 30 000 de oameni. Deși Lucullus nu s-a aventurat să atace trupeele pontice, a reușit să reducă în asemenea măsură căile de comunicație ale lui Mithridates încât foamea i-a învins mai repede pe asediatori decât pe asediați. La mijlocul iernii 74-73 regele a încercat să-și retragă trupele detașament cu detașament, dar retragerea le-a fost întârziată de râurile umflate, și cea mai mare parte, cu excepția câtorva preluate de flota pontică, au fost distruse de romani. În primăvara lui 73 Lucullus și-a încununat succesul cu o victorie navală în largul insulei Lemnos, în urma căreia flotila adunată în grabă din orașele grecești din Asia a înfrânt o escadră sub comanda unui ofițer din armata lui Sertorius, M. Marius. Obținând accesul la Marea Marmara, el a pus la punct un plan care viza să taie calea vaselor rămase din flota regală în Golful Nicomedia și să împiedice retragerea regelui. O întârziere datorată viceamiralului lui Lucullus i-a permis lui Mithridates să scape înainte de a fi prins în capcană; dar flota sa n-a apucat să ajungă în Marea Neagră pentru că a fost distrusă de o furtună. Calea era acum deschisă pentru a se invada Pontul.

Lucullus contraatacă. Armata și flota lui Mithridates sunt distruse

Lucullus invadează Pontul

În toamna lui 73, Lucullus a pătruns în valea râului Lykos prin Galatia, în inima regatului lui Mithridates. Această înaintare necugetată l-a costat scump pentru că nu a reușit nici să-l înfrunte pe rege, nici să-i captureze fortăreața. După o nouă iarnă petrecută în corturi, s-a implicat într-o acțiune de gherilă în jurul fortăreței Cabira, în timpul căreia au fost tăiate toate căile de comunicare cu provincia Asia. Cu ajutorul regelui galaților Deiotaros, care a adus în luptă trupe de cavalerie, a reușit în cele din urmă să înfrângă cavaleria pontică. Panica ce a cuprins trupele regelui a transformat retragerea în debandadă, iar Lucullus, prinzându-i din urmă pe fugari la mică distanță de Cabira, i-a măcelărit. Mithridates a reușit din nou să scape de urmăritori, dar a rămas și fără armată și fără regat. Fiul său, Machares, pe care-l desemnase să se ocupe de dominioanele din Europa, s-a ridicat împotriva sa, iar ruda sa, regele Armeniei, la care s-a refugiat, l-a ținut practic prizonier.

Bătălia de la Cabira

Victoria de la Cabira le-a permis romanilor să ocupe după bunul plac orașele fortificate din Pont, sarcină de care s-au achitat în 70. Între timp Lucullus, lăsând cea mai mare parte a operațiunilor de asediere în grija locotenenților săi, a revenit în provincia Asia, unde o puternică criză financiară impunea prezența sa. Condamnate de Sulla la plata sumei de 20 000 de talanți (Cap. 23), orașele din Asia și-au achitat datoriile față de tezaurul roman împrumutând bani de la cămătarii romani cu dobânzi foarte mari. Datorită împrumuturilor total dezavantajoase pe care le-au contractat, datoriile lor au funcționat după principiul bulgărelui de zăpadă care antrenează tot ce întâlnește în cale și astfel au ajuns la uimitoarea sumă de 120 000 de talanți și prin urmare toate orașele au ajuns în pragul falimentului. Lucullus, reducându-le datoria la 40 000 de talanți și stabilind ca plata acestei sume să se facă în rate, a scos orașele din impas și a creat condițiile revenirii la starea de prosperitate de până atunci.[7] Modul în care a rezolvat problema datoriei i-a adus recunoștința orașelor din Asia, care au organizat festivaluri speciale în onoarea lui; el și-a atras însă ura neîmpăcată a cămătarilor romani, care au suferit pierderi inestimabile.

Lucullus reduce datoriile provinciei Asia

3. Campaniile lui Lucullus în Armenia

La sfârșitul anului 70 întreaga Asie Mică era la dispoziția Romei, iar războaiele mithridatice păreau să se fi încheiat. Lucullus însă, judecând pe bună dreptate că nimic nu era sigur atâta timp cât Mithridates era încă în

viață și nu era în mâinile romanilor, s-a decis să-i ceară regelui Armeniei să-l predea, chiar și cu prețul unui alt război.

Agresiunile regelui Tigranes al Armeniei

Armenia, situată pe un platou înalt intersectat de șiruri muntoase și departe de principalele linii de comunicație din Orientul Mijlociu, nu s-a afirmat în istoria lumii până la urcarea pe tron a lui Tigranes. Acest monarh, care a început să domnească în jurul anului 100, a urmat de îndată exemplul socrului său Mithridates și a început să-și atace vecinii. După ce a fost înfrânt de Sulla (Cap. 23), în 78 a ocupat Cappadocia; le-a smuls parților extremitatea vestică a Mesopotamiei și i-a alungat pe ultimii reprezentanți ai monarhiei seleucide din Siria și estul Ciliciei, astfel încât în 83 frontierele sale se întindeau până la Munții Libanului. În afară

25.1 Mithridates din Pont

avertismentelor inițiale ale lui Sulla, atacurile sale împotriva aliaților Romei nu au stârnit un deosebit ecou în Senat. Deși Tigranes s-a abținut să-i acorde ajutor activ lui Mithridates împotriva lui Lucullus, acum se opunea solicitării acestuia de a i-l preda. Dar generalul roman nu era dispus să se mulțumească cu un refuz. În 69 a trecut Eufratul și a invadat Armenia.

Lucullus inițiază războiul împotriva lui Tigranes

Lansându-se în această nouă expediție, Lucullus își asuma un risc dublu. Nu era autorizat de Senat să declanșeze războiul împotriva Armeniei și nu avea la dispoziție decât 16 000 de soldați obosiți și deloc dispuși să lupte împotriva forțelor superioare ale lui Tigranes. Cu toate acestea, a atacat fortăreața de la Tigranocerta, pe care regele o construise ca pe o poartă de acces în Mesopotamia și l-a silit pe dușmanul său să se apere. Deși avea efective net inferioare numeric – se spune că atunci când a văzut armata romană Tigranes ar fi exclamat că erau „prea puțini să fie o armată, prea mulți să fie o delegație" – Lucullus a atacat fără să ezite și a obținut victoria după câteva minute de luptă. Observând că regele și-a plasat greșit cele mai importante efective de luptă, o trupă de cavaleri în zale, într-o poziție neapărată pe flancul drept, s-a repezit asupra lor și i-a împins spre centrul armatei armene. Această manevră amintea mișcarea prin care regele Eumenes a câștigat bătălia de la Magnesia (Cap. 16) și i-a asigurat lui Lucullus o victorie totală și mult mai rapidă, pentru că infanteria armeană nehotărâtă s-a împrăștiat în dezordine și a fost măcelărită de urmăritorii romani.[8] Prin această extraordinară demonstrație de tactică, care l-a consacrat pe Lucullus, imperiul lui Tigranes a fost distrus asemeni unui castel de nisip, iar Tigranocerta a căzut în mâinile romanilor, care și-au așezat acolo taberele de iarnă.

Bătălia de la Tigranocerta

Lucullus mărșăluiește prin Armenia

În 68 Lucullus s-a implicat în dificila sarcină a urmăririi trupelor armene în retragere. Sfătuit de Mithridates, pe care ginerele îl acceptase în sfârșit printre consilierii săi, Tigranes i-a atras pe romani printr-o retragere continuă spre capitala Artaxata, situată în extremitatea nordică în valea râului Araxes. După ce i-a înfrânt pe cei doi regi, Lucullus a pătruns până la o oarecare distanță de Artaxata, de unde a fost împiedicat să mai plece de oamenii săi. Încă de când a preluat comanda, vechii soldați ai lui Fimbria și Sulla, obișnuiți să se bucure de permisii și de prada de război între campanii, au început să protesteze împotriva disciplinei stricte pe care acesta o impusese. În 68 rigorile unui marș prin munții Armeniei, urmat de primele furtuni ale toamnei armene, i-au determinat pe soldați să se revolte: ca și veteranii lui Alexandru în Punjab, trupele lui Lucullus au refuzat să mai înainteze. Această revoltă, este adevărat, mai degrabă i-a înfrânat decât i-a nimicit speranțele lui Lucullus. Evitându-l pe Tigranes printr-o mișcare neașteptată în lateral de-a lungul unui drum spre răsărit (peste lacul Van) generalul roman s-a retras în Mesopotamia și și-a petrecut iarna cu o armată intactă la Nisibis. În timp ce acesta se retrăgea de la Artaxata, Mithridates s-a întors în Pont și a declanșat un atac de gherilă împotriva liniilor de comunicație romane; dar un detașament din provincia Asia i-a ținut piept. Dacă Lucullus ar

fi primit atunci întăririle mult așteptate de la Roma, ar fi reușit poate să-i înfrângă pe ambii regi.

Dar în 67 armata sa s-a dezmembrat. În loc să obțină efective noi, a fost lipsit și de cele pe care le mai avea. La Roma, datorită atacului neautorizat împotriva lui Tigranes a fost aspru criticat, iar modul în care a rezolvat problema datoriilor provinciei Asia i-a stârnit pe cămătari împotriva lui. Senatul i-a ascultat pe criticii lui, astfel încât i s-au ridicat însărcinările legate de provincia Asia (în 69) și Cilicia (68), lăsându-i-se doar Bithynia și comanda trupelor romane. În 67 concentrarea tuturor resurselor militare disponibile ale Imperiului în mâinile lui Pompei a anulat toate sursele de aprovizionare. Și în fine, noul comandant suprem împotriva piraților a pus ochii pe Asia Mică ca viitor teatru de campanii pentru el însuși. Același tribun care i-a obținut lui Pompei misiunea împotriva corsarilor (Cap. 24) a promovat o lege prin care provincia Bithynia și comanda trupelor împotriva lui Mithiradates au fost transferate consulului M'. Acilius Glabrio. Ținând cont de personalitatea ștearsă a lui Glabrio, este limpede că a fost trimis doar pentru a pregăti venirea lui Pompei. Putem detecta cu ușurință intervenția lui Pompei și în cazul unei decizii senatoriale sau, mai degrabă al unei alte legi, prin care veteranii lui Lucullus au primit permisiunea de a se retrage.

Lucullus e atacat pe „frontul de acasă"

Lucullus a primit o nouă lovitură atunci când locotenentul său C. Triarius s-a implicat într-o confruntare cu Mithridates pe un teren deloc favorabil și a suferit o grea înfrângere lângă Zela (67). Pe fondul acestui dezastru general, Lucullus a continuat să lupte vitejește. Grăbindu-se să ajungă de la Nisibis în Pont și-a refăcut calea de comunicații și s-a pregătit să-l atace pe Tigranes în timp ce acesta înainta să-și unească forțele cu Mithridates. Dar în acel moment trupele pe care le mai avea au început să se împrăștie. Veteranii lui Fimbria, aflând că urmează să fie lăsați la vatră, s-au împrăștiat treptat, iar noii guvernatori ai Ciliciei și Bithyniei, cărora Lucullus le ceruse ajutorul, au găsit diferite pretexte pentru a rămâne în provincii. Cu o umbră de armată, a încercat să își înfrunte dușmanul în valea superioară a râului Halys, dar nici unul dintre regi nu s-a aventurat până acolo; nu i-a putut însă împiedica să-și redobândească dominioanele. La sfârșitul anului 67 frontul de luptă din Asia Mică semăna în chip amenințător cu cel din 74.

Lucullus se retrage în Asia Mică

Lucullus e înlocuit cu Pompei

În primăvara anului următor, posibilitatea pe care Lucullus o întrevăzuse încă din 74[9], ca Pompei să-i ia comanda, a devenit realitate. O lege promovată la începutul anului 66 l-a învestit pe Pompei cu comanda generală a acțiunilor împotriva tuturor dușmanilor Romei din Asia și l-a autorizat să rezolve situația din bazinul răsăritean al Mediteranei (Cap. 24). Noul comandant suprem, ale cărui operațiuni finale împotriva piraților l-au adus în mod oportun în Cilicia, a iernat în acea provincie cu cea mai mare parte a armatei sale. Când a fost informat despre noua sa misiune s-a deplasat spre Halys și l-a trimis pe Lucullus acasă.

Motivele insuccesului lui Lucullus

Aparentul eșec al lui Lucullus s-a datorat în foarte mare măsură atât ghinionului cât și greșelilor personale. În calitate de general și-a compensat strategia pripită printr-o extraordinară abilitate tactică. Deși s-a înfruntat din plin din roadele victoriei, a fost extrem de generos și cu soldații săi. Ceea ce-i determina pe soldații să se plângă de el era disciplina mai severă decât cea impusă de Sulla însuși și lipsa de magnetism personal, de care, în schimb, se bucura predecesorul său. Dar principalul motiv al eșecului său final a fost faptul că cei de acasă s-au întors împotriva lui, așa cum se întorseseră și împotriva lui Sulla.[10] De altfel, chiar dacă harta războiului din 67 prezenta puține îmbunătățiri față de cea din 74, totuși Lucullus a fost adevăratul învingător al războaielor pontic și armean. Prin campaniile sale a epuizat în asemenea măsură resursele celor doi regi încât apărarea lor în fața lui Pompei a fost o simplă butaforie.

4. Măsurile luate de Pompei în Orient

În 66 Mithridates a pierdut sprijinul lui Tigranes, care va participa la crearea unui nou front împotriva unei armate invadatoare care venea din Parthia. În inferioritate numerică față de armata bine pusă la punct de 50 000 de oameni a lui Pompei, s-a retras în valea râului Lykos, unde a încercat să-l țină în șah pe generalul roman prin intermediul aceleași strategii de gherilă pe care a folosit-o în această regiune

Pompei îl urmărește pe Mithridates

25.2 Tigranes, rege al Armeniei

împotriva lui Lucullus. Însă Pompei și-a încercuit inamicul cu un lanț de fortificații, iar tentativa regelui de a străpunge acest lanț s-a încheiat cu un dezastru asemănător celui de la Cabira.

Bătălia de la Nicopolis

Pe locul aflat în apropierea viitorului oraș Nicopolis (pe care l-a înființat Pompei ulterior pentru a-și sărbători victoria) romanii i-au ajuns din urmă pe soldații regelui și i-au măcelărit. Mithridates, ca de obicei, a reușit să se strecoare, să treacă de patrulele lui Pompei din Marea Neagră și a fugit în Crimeea, pe care a redobândit-o rapid de la fiul său necredincios Machares. Regele exilat a reușit să strângă o nouă armată din rândul supușilor săi europeni (65-63). Se zvonea că are de gând să treacă Dunărea și să adune popoarele balcanice sub comanda sa, așa cum avea să procedeze și Attila, iar cu ajutorul acestor contingente pestrițe să pătrundă în Italia prin partea de nord-est. Însă duritatea inumană cu care a făcut aceste înrolări și și-a impus voința au provocat o revoltă, condusă de propriul său fiu, Pharnaces. Încolțit în propria citadelă de la Panticapaeum, și-a pus capăt zilelor (63).

Capitularea lui Tigranes

Între timp Pompei, lăsând pe mai târziu urmărirea lui Mithridates, a părăsit câmpul de luptă de la Nicopolis și s-a îndreptat spre Armenia. Aici Tigranes, care-i învinsese pe invadatorii parți, dar nu se mai credea în stare să le țină piept romanilor, i s-a supus pe dată. Prin urmare, Pompei a avut timp să organizeze o campanie împotriva albanilor, un popor nomad inofensiv de lângă Munții Caucaz, unde și-a petrecut de altfel și iarna (66-65). Primăvara următoare a negociat cu Parthia și a pornit-o spre vest pe teritoriul iberilor (Georgia modernă) spre Marea Neagră să-l prindă din urmă pe Mithridates, dar constatând că intrarea în teritoriul actualei Rusii e blocată de lanțurile imposibil de trecut ale Munților Caucaz s-a retras spre Marea Caspică. Nu se știe precis dacă intenția sa a fost să găsească o nouă frontieră de apă pentru Imperiul Roman în Asia sau să exploreze un drum comercial de la Marea Neagră până în Orientul Îndepărtat. Nu și-a încheiat marșul până la Marea Caspică, pentru că trupele sale începuseră să dea semne de epuizare, dar a încheiat o campanie neprofitabilă retrăgându-se în Pont.

Campanii în zona Caucazului

În 64 Pompei s-a ocupat de restabilirea ordinii în Siria, unde conflictele permanente dintre ultimii suverani seleucizi au contribuit la instalarea unui climat general de anarhie. În 63 a început o expediție împotriva regatului nabateenilor din nordul Arabiei, care profitaseră de slăbiciunea seleucizilor, năvăliseră în Siria și ocupaseră Damascul. Dat fiind că teritoriul Nabateii era străbătut de drumurile pe uscat din porturile arabe până în Siria și Palestina, iar capitala sa Petra a fost centrul negoțului cu mirodenii și parfum, ocuparea sa permitea în același timp apărarea Siriei și le oferea romanilor controlul asupra unui traseu profitabil. Dar pe drumul dinspre Antiochia spre Petra, Pompei s-a abătut spre Palestina și a pierdut șansa de a cuceri teritoriul Nabateii.[11]

Pompei pleacă spre Arabia

După încheierea tratatului între Iuda Macabeul și Senat în 161 (Cap. 16) și reînnoirea lui în 134, evreii nu numai că și-au afirmat independența față de monarhia seleucidă, ci și-au extins teritoriul în defavoarea acesteia, până când au ajuns la aproximativ aceleași frontiere din epoca regilor David și Solomon. Dar din 67 a izbucnit un conflict pentru succesiune între doi frați, Ioan Hyrcanus (Hyrkanos) și Aristobul, care a aruncat țara în război civil. În 64 ambii pretendenți i-au cerut ajutorul lui Pompei, care a decis în favoarea fratelui mai vârstnic, dar mai slab, Hyrkanos. După ce a ezitat o vreme, Aristobul, care stăpânea Ierusalimul la vremea aceea, și-a retras pretențiile. Dar susținătorii săi din oraș nu au fost de acord cu capitularea sa și au refuzat să-i primească pe ofițerii lui Pompei. Nemulțumit de acest gest de sfidare, Pompei a revenit din Transiordania și a ocupat Ierusalimul după un asediu care a durat trei luni.[12] După încheierea acestei acțiuni a pus punct cuceririlor sale din Răsărit.

dar se abate în Iudeea. Asediul Ierusalimului

Măsurile luate de Pompei în Orientul Apropiat

În intervalul dintre campanii și în anul următor Pompei s-a ocupat de rezolvarea situației politice din Orientul Apropiat, din proprie inițiativă, nestingherit de comisia senatorială a decemvirilor.[13] L-a tratat cu blândețe pe Tigranes, căruia i-a lăsat Armenia și o parte din cuceririle din vestul Mesopotamiei. I-a acordat lui Pharnaces dominioanele tatălui său din Europa și i-a permis regelui nabateenilor să păstreze Damascul. Pe de altă parte, a alungat dinastia lui Mithridates din Asia Mică; a desprins din Iudeea toate recentele achiziții, excepție făcând Galileea, Idumeea și o fâșie de graniță din Transiordania, l-a lipsit pe Hyrkanos de titlul regal, lăsându-i doar funcția de Mare Preot. În fine, a luat Siria din mâinile principilor seleucizi rămași, din motivul întemeiat că aceștia încetaseră de fapt să guverneze. Din teritoriul preluat astfel de la guvernanții nativi a adăugat partea de est a Pontului dominionului lui Deiotaros din Galatia (care în 52 a obținut titlul de rege din partea Senatului, la solicitarea lui Pompei; partea de vest a Pontului a anexat-o provinciei Bithynia. Teritoriul seleucid, împreună cu regiunile separate de Iudeea, le-a transformat în noua provincie romană Siria. În același timp a mărit provincia Cilicia adăugând teritoriile situate pe coasta Asiei Mici până la Lycia și în interior până la platoul central.

Provincii noi

Astfel bazinul răsăritean al Mediteranei urma să fie apărat de o serie de provincii romane: Bithynia și Pontus, Asia, Cilicia și Siria, soldați în Creta și (în 58) Cipru. Apărarea frontierelor de est era în grija regatelor clientelare native care în calitate de prieteni sau aliați ai Romei beneficiau de pace și de o considerabilă libertate internă în schimbul preluării problemelor de politică externă de către Roma. Astfel, granița răsăriteană a Romei a ajuns acum la Eufrat: dincolo de care se afla Imperiul parților, dar Roma se putea simți în siguranță atâta timp cât avea relații prietenești cu Armenia, iar Commagene (condus de Antiochos I) a continuat să apere trecerile din zona superioară a Eufratului în interesul Romei.

Întemeierea de orașe

În provinciile create sau mărite de el, Pompei a reluat politica regilor din perioada elenistică și a încurajat dezvoltarea orașelor. Se apreciază că în Asia Mică și Siria a întemeiat sau restaurat circa patruzeci de orașe, ai căror locuitori au fost suplimentați cu refugiați din recentele războaie și cu populații mutate cu forța de Tigranes la Tigranocerta. Pe de altă parte, a reluat practica lui Gaius Gracchus prin care a anulat scutirile de taxe ale orașelor privilegiate din Asia Mică, Rhodos și Cyzicus fiind probabil singurele care și-au păstrat independența fiscală. În virtutea achitării unor despăgubiri de război și Iudeea a fost obligată să plătească un mic tribut anual.[14]

Realizările lui Pompei

La întoarcere, Pompei își sărbătorește cu un fast extraordinar triumful la Roma, iar renumele lui pune în umbră faima de cuceritor de care se bucurase Lucullus. El și-a obținut cam prea ușor laurii de comandant militar, pentru că nici unul din războaiele sale, cu excepția campaniei împotriva piraților, nu i-au pus la grea încercare aptitudinile militare. Măsurile sale politice au fost însă de durată. El a consolidat autoritatea Romei în Orient; a umplut tezaurul roman cu o însemnată pradă de război și a sporit venitul anual al republicii de la cincizeci de milioane la optezi și cinci de milioane de dinari. În schimbul acestor contribuții, popoarele din Orientul Apropiat au fost apărate cum nu mai fuseseră din epoca cuceririlor lui Alexandru. Pacificarea Asiei Mici a fost de asemenea îndeplinită; în Siria a fost înlăturată starea de anarhie; iar coastele Levantului, care acum se aflau în mare măsură sub stăpânirea romanilor, au fost apărate împotriva acțiunilor piraților.

5. Campania lui Crassus împotriva parților

Deși Pompei a rezolvat celelalte probleme ale Orientului Apropiat, a ridicat o nouă problemă care avea să tulbure timp de trei secole autoritățile de la Roma, anume relațiile cu Parthia. Această monarhie a fost întemeiată în c. 250 î.Hr., când o grupare de invadatori din teritoriile acoperite de pășuni din Asia Centrală s-a stabilit în extremitatea nordică a platoului persan (regiune care purta numele de Parthia). După bătălia de la Magnesia, conducătorii parților și-au însușit treptat întreaga Persie de la monarhia seleucidă decrepită, iar la sfârșitul

Creșterea regatului part

secolului II și-au extins frontiera vestică până la Eufrat. Cu puțin timp înainte de anul 100 au inițiat relații în regiunea de graniță Ferghana cu imperiul chinez, în cadrul căruia o serie de conducători puternici și-au extins la vremea aceea autoritatea asupra platoului Tarim din Asia Centrală. În prima parte a secolului I, disputele dinastice și noi incursiuni din zonele de stepă au slăbit temporar regatul parților și i-a oferit lui Tigranes din Armenia ocazia să le răpească partea de vest a Mesopotamiei. Dar în jurul anului 70 î.Hr. regele Phraates al III-lea a reinstaurat ordinea în dominioanele sale și s-a pregătit să-și redobândească provinciile pierdute.

Neîncrederea comună în Mithridates și Tigranes au adus Roma și Parthia în relații de prietenie la mijlocul anilor 90, când un rege

25.3 Orodes II, rege al Parthiei.

part i-a propus o alianță lui Sulla, pe atunci guvernator al Ciliciei (Cap. 23). Deși atât regele pontic cât și cel armean au crezut că-l vor înfrânge pe Phraates în 66, regele parților s-a aliat cu Pompei, cu promisiunea că-și va recăpăta teritoriul pierdut din vestul Mesopotamiei. Dar după capitularea lui Tigranes, Pompei nu și-a mai respectat promisiunea și a împărțit teritoriul disputat între cei doi regi rivali. Datorită acestei schimbări nedorite de atitudine, el a creat premisele unui conflict de durată între cele două puteri care erau în esență mai degrabă complementare decât antagonice. Un alt gest supărător l-a deranjat pe următorul rege part, Orodes al II-lea, în 56 când fostul locotenent al lui Pompei, Gabinius, revenind în Orient în calitate de proconsul al Siriei, a susținut un pretendent la tronul Parthiei. Gabinius, este adevărat, nu și-a folosit armata în favoarea pretendentului, care a fost prin urmare înfrânt de Orodes; dar acțiunea lui a furnizat oricăreia dintre puteri scuza necesară pentru a declanșa un război preventiv împotriva celeilalte. Momentul declanșării a fost însă grăbit de ambițiile personale ale veteranului M. Crassus, care în ultimii ani își propusese să culeagă aceeași lauri pe câmpul de luptă ca și Pompei și Caesar și a profitat de ocazia care i s-a oferit de a deveni guvernatorul Siriei și de a avea mână liberă în problema Parthiei (Cap. 26). După mai multe incursiuni în Mesopotamia și o iarnă petrecută făcând rechiziții forțate la templul din Ierusalim și la alte sanctuare din Siria, în 53 a trecut Eufratul, cu gândul de a intra în Seleucia pe Tigru, capitala comercială a Babiloniei în epoca aceea și (credem noi) de a anexa Țara celor două fluvii.[15]

Pompei se află la originea conflictului Romei cu Parția

Crassus forțează războiul cu Parthia

Regii monarhiei din Parthia, cunoscuți sub numele de Arsacizi, lăsaseră provinciile îndepărtate ale regatului în mâinile provinciilor vasale și acordaseră orașelor grecești din Babilonia o oarecare independență. Armata parților era un agregat alcătuit din contingente adunate de rege personal de pe domeniile sale și din înrolări semiprivate ale principalilor săi vasali, care participau uneori la luptă, ca și oștile baronilor din Evul Mediu, ca unități independente. Infanteria, alcătuită din lucrători slab pregătiți de pe domeniile marilor proprietari de pământ, nu conta prea mult, dar trupele cavaleriei erau extrem de puternice. Nobilimea parților furniza un corp de cuirasieri înarmați până-n dinți, ai căror cai de luptă erau pregătiți special pentru a suporta o greutate mare – prototipul cavaleriei medievale în zale; însoțitorii lor erau instruiți să lupte pe cai arabi și aveau o extraordinară îndemânare să tragă cu arcul în timp ce mimau retragerea.[16]

Armata parților

Crassus avea sub comanda sa circa 35 000 de oameni. Dar armata sa era alcătuită aproape în totalitate din legionari infanteriști, și în afară de un mic contingent de cavaleriști pe care fiul său Publius, fost locotenent al lui Caesar (Cap. 26), îi adusese din Gallia, trupele sale de cavalerie erau nesemnificative. Încercase să-l convingă pe succesorul lui Tigranes, Artavasdes, să-l ajute să-și acopere această deficiență, dar nu s-a putut înțelege cu el asupra traseului și nu a mai așteptat să cadă de acord. A luat-o pe o scurtătură prin teritoriile de stepă din vestul Mesopotamiei, a ajuns în vecinătatea localității

Bătălia de la Carrhae

Carrhae, unde a trebuit să înfrunte o armată a parților alcătuită din 10 000 de arcași călări, consolidată cu cuirasieri, dar fără infanteriști. În timpul ce restul trupelor parților au pornit împotriva regelui Armeniei, acest corp de armată redus, dar select, condus de un rege vasal din familia Surena, au plecat în urmărirea legiunilor și le-au ajuns din urmă pe un câmp deschis ideal pentru manevrele luptei cu cavaleriști. Arcașii i-au doborât pe neajutoratii infanteriști romani și și-au întărit rândurile cu un corp special alcătuit din 1000 de cămile arabe organizat de Surena; iar cuirasierii au distrus cavaleria galică și l-au ucis pe conducătorul acestora, P. Crassus (fiul generalului), când cavaleriștii au fost trimiși în ajutorul legiunilor.[17] Supraviețuitorii acestui masacru au fost atât de demoralizați încât, deși parții nu au făcut presiuni asupra lor în retragere, i-au cerut comandantului lor să capituleze. Crassus a fost ucis de un ofițer part în timpul unei încăierări, iar soldații săi au fost luați prizonieri. Circa 10 000 de soldați, împărțiți în detașamente, au revenit la frontiera romană.

La Roma știrea înfrângerii suferite de Crassus a fost primită cu o neobișnuită apatie. Dat fiind că atacul împotriva lui Orodes a fost inițiativa lui Crassus, eșecul lui nu afecta mândria romanilor așa cum a fost cazul înfrângerilor suferite la Cannae și Arausio; iar haosul care domnea atunci în rândul autorităților Republicii a împiedicat trimiterea de urgență a unor întăriri. Din fericire pentru Roma, regele parților a fost mai speriat de victoria sa decât dușmanii săi de înfrângerea lor. Aflând despre o revoltă organizată de Surena – pentru că armata cu care acest general câștigase campania era alcătuită în cea mai mare parte din însoțitorii săi personali – regele a ordonat uciderea acestuia și procedând astfel a rămas fără singurul comandant capabil. Deși armatele parților nu au întâmpinat dificultăți în redobândirea provinciilor pierdute din Mesopotamia de la Artavasdes, nu au mai făcut nici o tentativă de a invada Siria până în 51, când fostul cvestor al lui Crassus, C. Cassius, i-a înfrânt cu ceea ce mai rămăsese din armata învinsă. Orodes nu a profitat de războiul civil în care romanii au fost implicați din 49, dar a ajuns la o înțelegere oficială cu Pompei care i-a permis să înlăture de la frontiera romană fortificațiile rămase. A fost nevoie de treizeci de ani până să se încheie o pace oficială între Roma și Parthia; dar între timp conflictul s-a stins de la sine.[19]

Contraatacul parților este un eșec

CAPITOLUL 26

Cucerirea Galliei de către Caesar și dezmembrarea primului triumvirat

1. Gallia și populația ei

Caesar, alegând să guverneze Gallia Cisalpină a acționat și în virtutea unor interese de ordin politic. Nici o altă provincie nu-i putea oferi posibilitatea de a urmări în paralel evoluția evenimentelor din capitală și de a anticipa manevrele oponenților săi politici. Ori de câte ori putea pleca în siguranță din Gallia Transalpină, își petrecea iernile în provincia sa italică, îndeplinindu-și îndatoririle curente de guvernator și primind vizitele unora dintre reprezentanții săi și dintre asociații săi de la Roma. El profita în egală măsură de ofertele militare ale Galliei Cisalpine. După războiul din Italia această provincie devenise una dintre principalele zone pentru recrutarea soldaților pentru armatele romane, iar granița sa din zona Alpilor oferea o bază amplă pentru noi cuceriri. Faptul că i-a fost atribuită și guvernarea provinciei Illyricum, în calitate de proconsul, și i-au fost puse la dispoziție trupe la începutul lui 58, când trei dintre cele patru legiuni ale sale staționau la Aquileia, ne îndreptățește să credem că planul său inițial de operațiuni este posibil să fi vizat extinderea granițelor romane de nord-vest dincolo de Alpii Carnici, unde putea veni în contact cu statul în expansiune al lui Burebista, regele dacilor, care era situat în România de astăzi. Până la urmă însă, Gallia Transalpină, care i-a fost atribuită mai târziu, a devenit punctul de plecare al campaniilor sale.

Caesar guvernează Gallia Cisalpina

Gallia Transalpină era un ținut cu care natura fusese mult mai darnică decât cu Italia. Diferitele bogății ale solului și extraordinarele căi de comunicație din interior erau dovada certă că ea reprezintă matca unui puternic stat independent. Dar destinul său în Antichitate a fost acela de a deveni anexa unei țări mediteraneene și un teritoriu de trecere între mările din interior și din exterior. Populația sa era alcătuită dintr-un vag substrat de liguri (Cap. 2); din celții care au pătruns în Gallia din sudul și vestul Germaniei în prima jumătate a mileniului I, sub presiunea emigrării populațiilor teutonice din zona țărmului Mării Baltice (Cap. 8); din iberii care au trecut din Spania în Gascogne și Languedoc în secolele V și IV; și din belgi, un amestec de celți și germani care au trecut Rinul și au ocupat regiunile situate la nord de Sena și Marna în c. 200 î.Hr. Elementul predominant în cadrul acestui amalgam de populații care alcătuiau poporul galic era cel celt. Cu excepția Aquitaniei (sud-vestul Galliei), în celelalte regiuni se vorbea limba celtă, iar clasa conducătoare era de origine celtă.

Gallia Transalpină. Țara și populația

Civilizația galilor era mai avansată decât a celorlalte popoare europene de la nord de Marea Mediterană. Cultivarea viței-de-vie nu se extinsese încă dincolo de regiunile de coastă ale Mediteranei, dar agricultura intensivă era practicată în multe zone ale Galliei: îmbunătățirile aduse procesului de cultivare a pământului

Civilizația galilor

care au pătruns în cele din urmă în lumea romană proveneau din Gallia. Meșteșugurile precum ceramica și industria textilă nu cunoscuseră încă o dezvoltare deosebită; dar de la începutul mileniului I popoarele celtice au dobândit extrem de multă experiență în metalurgie, iar săbiile galice nu erau egalate decât de cele din Spania. Din secolul VI, când a fost întemeiată colonia greacă Massilia lângă estuarul Rhône-ului, comerțul a început să fie practicat în văile acestui râu în Gallia; după 300 comerțul cu cositor din Britannia era controlat în mare măsură de venetii din Britannia, care îl transportau de-a lungul Canalului Mânecii și de alte triburi celtice care îl trimiteau la Massilia sau Narbo. Din secolul III monedele grecești și imitațiile locale au fost folosite pe scară largă; după 200 au început să fie folosiți denarii romani și copii ale acestora. În epoca lui Caesar au fost construite și șosele pe lângă căile navigabile, iar centrele comerciale situate de-a lungul lor s-au transformat în orașe permanente. În Gallia populația de rând nu știa să scrie, cu excepția druizilor din colegiile preoțești, care foloseau o scriere greacă secretă. Galii aveau însă baladele, pe care le cântau barzi profesioniști la banchetele nobililor, iar iscusința cu care se exprimau nu era întrecută decât de vitejia cu care luptau.

Organizarea politică

Organizarea politică a stătulețelor galice era în esență aristocratică. Oamenii de rând, care erau în marea majoritate în relații clientelare cu clasa conducătoare, nu aveau o maturitate politică. În rândul belgilor predomina regalitatea, dar în centrul Galliei aceasta a dispărut după 100. Nobilimea conducătoare era împărțită în mai multe categorii. Druizii alcătuiau un grup profesional influent, care concentraseră în mâinile lor o jurisdicție concurentă cu cea a tribunalelor seculare; ei erau cei care puteau exercita dreptul de excomunicare religioasă; ei executau criminalii și prizonierii de război. Dar nu și-au asumat niciodată gestionarea politicii statului. Nobilimea seculară nu asigura numai elita armatelor galice, ci furniza magistrații anuali și consiliile conducătoare. În secolul I galii făcuseră progrese mul mai importante în direcția unității naționale decât vecinii lor spanioli. Existau circa cincizeci de triburi separate, dar dintre acestea cele mai puternice erau

Unificare în stadiu incipient

pe cale să le absoarbă sau reducă la stadiul de vasale pe cele mai mici. Spre sfârșitul secolului II, arvernii din centru Galliei își instauraseră supremația de la Atlantic și Munții Pirinei până la Rin. După ce autoritatea lor a încetat, în urma cuceririi de către romani a Galliei Narbonensis (Cap. 20), suesionii din bazinul Senei și-au extins temporar suveranitatea asupra Britanniei. Un nucleu al unei confederații naționale fusese deja creat de druizi, care aveau instanțe de arbitraj benevol pe câmpia de la Chartres și aplanau dispute între părți litigante din toate zonele țării.

Dar galii nu aveau un grad suficient de stabilitate politică pentru a fi protejați împotriva unor posibile invazii străine. În timp ce mica nobilime se întrunea în consilii și promova legi pentru apărarea ordinii publice, nobilii influenți s-au implicat în „războaie ale rozelor" cu armate private de slujitori. Rivalitatea dintre diferitele triburi lua uneori o asemenea amploare încât unul dintre statele galice ajungea să ceară ajutor străin pentru a-l învinge pe celălalt. Armatele galice erau bine echipate, iar cavaleria lor, care era alcătuită din nobili și slujitorii lor, era superioară celei a italicilor. Infanteria însă, nu era instruită corespunzător, iar disciplina lăsa de dorit printre cavalerii de Crécy și Agincourt. Deficiențele forțelor de luptă galice au fost evidențiate de ușurința cu care romanii le-a smuls teritoriile de coastă din sud și de neputința generală de care au dat dovadă în timpul invaziilor cimbrilor, când numai belgii au reușit să le țină piept acestor musafiri nepoftiți. În secolul I Gallia constituia un tărâm atractiv și promițător pentru orice vecin întreprinzător.

Conflicte inter-tribale

Arma galilor

În perioada numirii lui Caesar ca guvernator al celor Gallii, Gallia Transalpina era amenințată de repetarea invaziei cimbrilor într-o formă mult mai periculoasă. În anul 100 î.Hr. populațiile germanice au început să pătrundă pe teritoriul celților dintre Main (Moenus) și Dunăre, iar în această regiune o confederație a triburilor nomade – suevii (suebii) se pregătea să înainteze în Franța și în vestul Elveției. În timp ce perspectiva acestei invazii amenința Gallia, arvernii și sequanii (din regiune situată între Saône și Rin) i-au chemat pe suebi să lupte împotriva vecinilor lor de pe cursul infe-

Presiuni ale populațiilor germanice asupra galilor

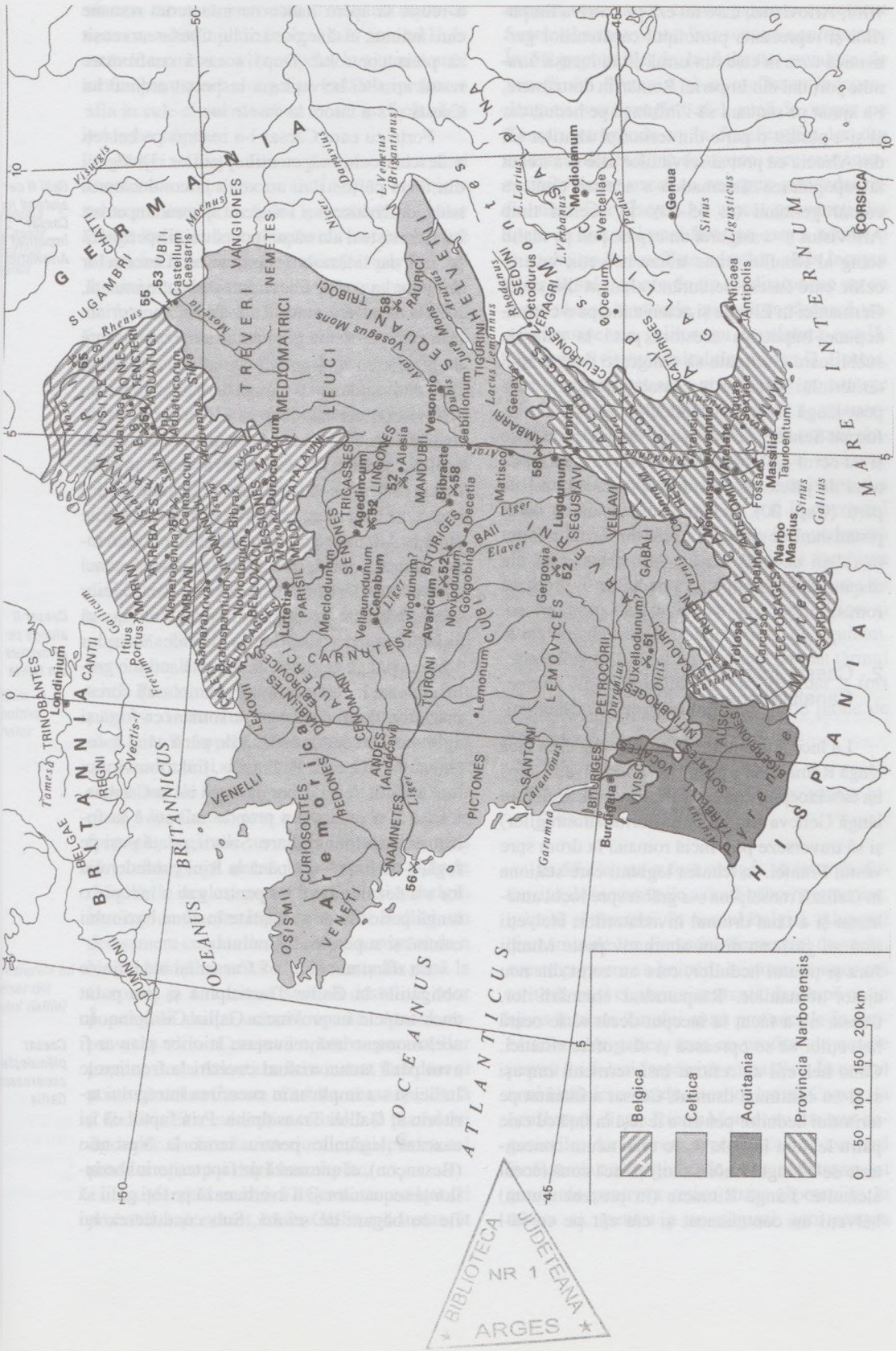

Harta 20. Gallia în epoca lui Caesar

BIBLIOTECA JUDEȚEANA NR 1 ARGEȘ

rior al râului Saône, heduii. Conducătorul suevilor, Ariovistus, care nu era pe potriva timpurilor și reprezenta prototipul căpeteniilor germanice care în cele din urmă și-au însușit anumite porțiuni din Imperiul Roman în destrămare, i-a ajutat pe sequani să-i înfrângă pe hedui; dar el și-a păstrat o parte din teritoriul aliaților săi din Alsacia ca preț al serviciilor sale și a trecut la repopularea sistematică a acestui ținut cu coloni germani (c. 65-60). În același timp Ariovistus și-a asigurat un cap de pod pe malul stâng al Rinului, unde trăiau helveții, un trib celtic care fusese de curând alungat din sudul Germaniei în Elveția și acum anticipa o contraacțiune împotriva acestora pusă la cale de suebi, care erau gata să emigreze de-a lungul teritoriului heduilor în căutarea unui nou adăpost lângă țărmul Atlanticului. Heduii au informat Senatul despre aceste deplasări de forțe și au cerut ajutorul romanilor în virtutea tratatului de prietenie pe care-l semnaseră ambele părți (Cap. 20). Senatul nu le-a oferit decât promisiuni deșarte și în cele din urmă a intrat în relații de *amicitia* cu Ariovistus, care era dispus să lupte împotriva heduilor în favoarea romanilor.

Cuceriri sistematice făcute de Ariovistus

Eduii cer ajutorul romanilor

2. Caesar înaintează spre Rin și Canalul Mânecii

La începutul anului 58 Caesar lâncezea încă lângă Roma când a primit vești că helveții, după un fals început, erau pe cale să treacă Rhône-ul lângă Geneva (un sat in teritoriul allobrogilor) și să traverseze provincia romană în drum spre vestul Franței. În fruntea legiunii care staționa în Gallia Transalpina s-a grăbit spre locul amenințat și a tăiat drumul invadatorilor. Helveții însă au găsit un drum alternativ peste Munții Jura și ținutul heduilor, care au cerut din nou ajutor romanilor. Răspunzând chemării lor, Caesar nu a făcut la început decât să le ceară helveților să se oprească și să-i ofere ostatici. Când helveții au refuzat însă termenii impuși și și-au continuat drumul, Caesar a înaintat pe teritoriul heduilor pentru a le ieși în față cu cele patru legiuni inițiale (care erau acum concentrate de-a lungul Rhône-ului) și încă două recent alcătuite. Lângă Bibracte (în prezent Autun) helveții au contraatacat și era cât pe ce să-l înfrângă din cauza cavaleriei heduilor care nu a reușit să apere flancurile infanteriei romane care înainta; însă legionarii lui Caesar au reușit să preia controlul. După această confruntare restul armatei helveților a respectat ordinul lui Caesar și s-a întors la casele lor.

Caesar îi alungă pe helveți de pe teritoriul heduilor

Forța cu care Caesar i-a respins pe helveți a deschis ochii căpeteniilor galilor. Delegații din toate părțile țării au venit la conducătorul heduilor Divitiacus și i-au cerut ajutorul împotriva lui Ariovistus, ale cărui incursiuni îi speriaseră pe gali, dar îi lăsaseră neputincioși. Cererea lor de ajutor l-a pus pe Caesar într-o situație jenantă, pentru că el era autorul rezoluției senatoriale prin care căpetenia germanilor era recunoscută drept prieten al Romei.[2] De aceea a încercat (în două rânduri) să ajungă la o înțelegere cu Ariovistus, cerând doar să elibereze ostaticii luați din rândul heduilor și să predea un număr egal din semenii săi galilor. Ariovistus nu a acceptat ca Caesar să vorbească în numele galilor și și-a declarat intenția de a-și extinde cuceririle până la Atlantic. Stilul său arogant a impresionat armata romană, care a intrat în panică atunci când i s-a ordonat să înainteze spre Rin. Caesar și-a îmbărbătat însă oamenii și i-a convins să lupte împotriva suevilor la poalele Munților Vosges (lângă Cernay). În această acțiune germanii, care nu erau echipați și amplasați corespunzător, dar îi depășeau pe romani ca forță și agilitate, au condus ostilitățile până când locotenentul lui Caesar, P. Crassus, fiul triumvirului (am amintit deja despre moartea lui la Carrhae, Cap. 25) a recurs din proprie inițiativă la folosirea trupelor auxiliare. Suevii, odată puși pe fugă, s-au împrăștiat până la Rin; confederația lor s-a dezmembrat, iar pentru gali a început o lungă perioadă de securitate în zona bazinului central și superior al Rinului.

Galii îi cer ajutorul lui Caesar împotriva lui Ariovistus

Caesar îl alungă pe Ariovistus din Gallia

La sfârșitul anului 58 Caesar își îndeplinise obligațiile în Gallia Transalpina și și-a putut duce trupele în provincia Gallia Cisalpina. În acel moment însă renunțase la orice plan ar fi avut până atunci vizând cuceriri la frontierele Italiei și s-a implicat în cucerirea întregului teritoriu al Galliei Transalpina. Prin faptul că își cazează legiunile pentru iarnă la Vesontio (Besançon), el anexează de fapt teritoriul heduilor și sequanilor și îi avertizează pe toți galii să fie cu băgare de seamă. Sub conducerea lui

Caesar plănuiește să cucerească Gallia

Caesar evenimentele din Gallia au evoluat rapid, situația din acea provincie semănând acum cu ceea ce se întâmplase în Spania în secolul II; în ambele cazuri nativii au apelat la ajutorul unui străin pentru a-l alunga pe celălalt, pentru a afla în cele din urmă că nu au făcut decât să-și schimbe stăpânul.

Campania lui Caesar împotriva belgilor

Belgii au fost primii care au reacționat când Caesar a anunțat anexarea. În 57 o coaliție a tuturor triburilor belgilor cu excepția remilor (lângă Reims) a luptat împotriva lui Caesar, care a înaintat cu o armată cu efective sporite până la Aisne. „Bătălia de la Aisne", care nu a avut de fapt niciodată loc, a fost câștigată în mod genial de Caesar care, asigurându-se că armata galilor este prea numeroasă pentru sistemul prost pus la punct de aprovizionare, nu a făcut decât să aștepte ca aceasta să se împrăștie de la sine din cauza lipsei de provizii. După ce galii s-au retras, Caesar i-a urmărit în toate părțile și prin intermediul unei campanii fulger a ocupat cea mai mare parte din ceea ce este în prezent nordul Franței. Operațiunile sale au fost susținute de un dispozitiv de asediu, prin intermediul căruia a reușit să cucerească prin teamă și nu prin lupte orașele galice. În extremitatea nordică a Galliei o coaliție minoră condusă de nervi (din Hainault) a opus o oarecare rezistență. Pe malurile râului Sambre, Caesar a fost surprins de armata lor tribală și era cât pe ce să-și piardă trupele într-o confruntare corp la corp confuză și disperată. Datorită disciplinei superioare de luptă și prezenței de spirit exemplare a lui Caesar care a reușit să le repună în formație, legiunile au reușit în cele din urmă să-i înfrângă pe nervi. După această victorie dificilă, în același an au fost învinși și belgii. În timp ce Caesar lupta în nordul Galliei, un detașament condus de P. Crassus a avansat de-a lungul țărmului vestic din Normandia până la Garonne și a reușit să supună destul de ușor populațiile de pe această coastă. Atacul neprovocat al lui Crassus împotriva populațiilor pașnice de la Atlantic a demonstrat fără doar și poate că acum Caesar urmărea anexarea totală a Galliei. El a evidențiat totodată și planul lui de luptă: încercuia interiorul țării pentru a-l putea ocupa apoi după bunul plac.

Bătălia împotriva nervilor

Agresiunile lui Caesar din vestul Galliei

La sfârșitul anului 57 Caesar a anunțat, și probabil a și crezut, că în Gallia s-a instaurat pacea. Dar după șocul provocat inițial de această veste, multe triburi galice și-au refăcut forțele și s-au avântat într-o nouă confruntare. În 56 populațiile de la Atlantic, conduse de veneții din Bretania, și-au reafirmat independența și s-au pregătit să-l pună în impas pe Caesar retrăgându-se în fortificațiile lor din estuarele dependente de maree, care erau inaccesibile de pe uscat cu excepția perioadei refluxului. Dar Caesar i-a atacat pe veneți din spate cu ajutorul unei flote pe care a adunat-o în grabă pe Loara. Este adevărat că la început galerele sale ușoare de tip mediteranean nu au putut nici să scufunde, nici să depășească vasele masive ale galilor, cu o velatură amplă. Dar inventivitatea amiralului roman D. Brutus, care a improvizat niște coase fixate pe catarge ca să taie velatura vaselor dușmane – ceva asemănător cu „corbii" lui Duillius din primul război punic – și calmul providențial al apei care a făcut ca vasele galilor să stea nemișcate, i-a adus pe veneți în situația de a fi la cheremul romanilor. Revolta veneților a fost pedepsită de Caesar prin execuții în masă și înrobirea multora. Cam în aceeași perioadă Crassus și-a continuat marșul de la Garonne spre Pirinei și a cucerit fără efort micile triburi de aquitani. Spre sfârșitul anului 56 Caesar a ocupat țărmul nordic dintre Bretania și Flandra, dar a fost împiedicat să-și continue drumul de ploile de toamnă.

Bătălia navală împotriva veneților

3. Incursiunile lui Caesar în Germania și Britannia

În 55 Caesar a fost obligat să intre în defensivă de incursiunile a două triburi germanice, usipeții și tencterii, în nordul Belgiei. Alungați din căminele lor din sudul Germaniei de suebi, aceste popoare au hoinărit în căutarea unor noi teritorii ca și cimbrii și teutonii, dar după ce au ajuns în zona Rinului și-au pus armele în slujba triburilor galice, care au profitat de ocazie pentru a-i folosi împotriva romanilor. În cadrul unei întâlniri a conducătorilor lor cu Caesar, la confluența dintre Rin și Meuse, au început negocierile; dar Caesar a profitat de o așa-zisă încălcare a armistițiului de către un detașament germanic pentru a reține toate căpeteniile în tabăra sa, pentru a se năpusti apoi asupra

Caesar masacrează două triburi germanice

susținătorilor acestora care nu bănuiau nimic și a ucide până la unul întreaga hoardă. După acest masacru a pătruns în Germania. Podul de estacade pe care soldații săi l-au construit peste Rin (zona îngustă și repede de lângă stânca Lorelei) în zece zile părea să prevestească o ocupație permanentă a malului drept. După o scurtă incursiune, în care nu a reușit să-i provoace pe suevi sau vreun alt trib mai mic sau să obțină o pradă însemnată, Caesar s-a retras și a distrus podul. E limpede că încetase de acum să se mai gândească la posibilitatea de a proteja Gallia prin cucerirea Germaniei și e limpede că stabilise deja în mod clar Rinul ca nouă frontieră romană.

Caesar pleacă în recunoaștere dincolo de Rin

În a doua jumătate a anului 55, și din nou în 54, Caesar a întreprins expediții similare de recunoaștere dincolo de Canalul Mânecii.[3] Pretextul acestei invazii i-a fost oferit de intervenția unor triburi britone în recenta revoltă a veneților; dar interesul romanilor în Britannia era în mare măsură de ordin economic, pentru că insula era renumită pentru bogăția de perle și metale prețioase. În epoca lui Caesar emigrația celților în Britannia, care luase proporții în ultimii 500 de ani, contribuise la o dezvoltare a civilizației europene. În regiunile din partea inferioară a Britanniei au devenit curente folosirea fierului, practicarea agriculturii, industria textilă și construirea unor locuințe din lemn. În regiunile din sud-est, unde se stabiliseră triburile belgilor încă înainte de sosirea lui Caesar, bucățile de fier care fuseseră folosite până atunci ca monede de schimb au fost înlocuite cu monede de tip galic. Dar Britannia nu și-a câștigat renumele de țară bogată numai datorită acestei dezvoltări trainice, dar lente. Aceasta s-a datorat în parte îndelungatului comerț cu cositor (de Cornwall), care timp de secole a fost transportat pe mare spre Gades (azi Cadiz) și în anii din urmă spre Narbo sau Massilia (pag. 300 f.), iar în parte se baza pe depărtarea față de continent, pentru că aventurierii din Antichitate, ca și cei de la începuturile epocii moderne, căutau de obicei Eldorado în imediata apropiere a granițelor lumii cunoscute.

Britannia. Dezvoltarea încurajată de emigrația celților

Renumele de țară bogată

În campania din 55 Caesar nu a luat cu el decât o mică parte din legiuni și abia a reușit să debarce pe coasta de est a Kentului; în realitate a fost chiar în pericol o vreme până când a reușit să-și refacă flota, care a fost spulberată de furtună pe coasta de sud. Dar în 54 s-a întors cu cinci legiuni și a rămas timp de două-trei luni, iar în această perioadă s-a implicat în lupte grele. Principalul său inamic era căpetenia pe nume Cassivellaunus, care conducea un principat în Middlesex și care prefigurase de curând zorii imperialismului britanic cucerind tribul vecin al trinobanților din Essex. Deși i-a învins cu ușurință pe britanni în luptă și a ocupat fortăreața lui Cassivellaunus (probabil la Wheathampstead, în valea cursului superior al râului Lea),[4] nu a putut pune capăt activității de gherilă a acestora, iar flota sa a suferit din nou pierderi grave datorită mareelor și vântului. Mai mult, nu a reușit să obțină ca pradă de război decât vite. Campania a luat sfârșit după ce Cassivellaunus a capitulat; e greu de crezut însă că a reușit vreodată să obțină ostaticii și tributul cuvenit.

Eșecul invaziilor lui Caesar în Britannia

4. Cucerirea întregii Galliei

Deși în Gallia a fost liniște în 55 și 54, populația era tot mai nemulțumită din cauza rechizițiilor și jafurilor la care se dedau soldații romani și datorită recrutărilor forțate de trupe auxiliare pe care Caesar le impusese în ultima vreme căpeteniilor. În iarna următoare Ambiorix, regele eburonilor (în Ardeni), a atras o legiune și jumătate din tabăra de iarnă de lângă Liège într-un defileu precum Furcile caudine și acolo i-a măcelărit pe soldați. Dezastrul suferit de romani a încurajat revolte sporadice în nordul Galliei, iar o altă legiune condusă de Q. Cicero (fratele oratorului) a fost asediată în tabăra ei de către nervi. Caesar l-a eliberat pe Cicero printr-un marș forțat pornit de la tabăra sa de la Samarobriva (Amiens), iar în vara anului 53 i-a înfrânt pe insurgenți unul câte unul.

Revolte în nordul Galliei

Adevărata confruntare de puteri abia avea însă să urmeze. După o iarnă petrecută în Gallia Cisalpina (53-52), Caesar a fost chemat dincolo de Alpi să înfrunte un inamic cu forțe egale. Cruzimea cu care a reprimat revoltele din anul precedent mai degrabă a încurajat decât a distrus voința de a rezista a galilor, iar triburile din centrul Franței, care stătuseră deoparte până atunci, au ajuns acum în fruntea unei revolte

Gallia centrală e unită și organizată de Vercingetorix

decât dacă cultura romană mai evoluată ar fi pătruns în Gallia în mod pașnic, contactul forțat dintre gali și romani care a urmat după cuceririle lui Caesar a fost fără îndoială benefic pentru ambele popoare.[7] Pentru Caesar, mandatul în Gallia a reprezentat momentul de cotitură în cariera personală. Prada de război pe care și-a însușit-o nu numai că i-a ajuns să-și plătească enormele datorii personale, ci i-a permis să cumpere servicii politice la Roma, comparabile cu cele pe care și le permisese Crassus. Avea la dispoziție o armată invincibilă gata să îl urmeze oriunde. Dar mai presus de orice, cât a fost proconsul în Gallia „s-a descoperit pe sine" și și-a folosit forțele latente de militar și administrator. Din acest moment acțiunile lui Caesar anunță un conducător conștient de înzestrările sale deosebite, care se consideră un om al destinului.

Efectele cuceririi Galliei

5. Prima criză a triumviratului

În timpul absenței lui Caesar (aflat în Gallia), istoria Romei s-a redus în mare măsură la cea a triumviratului.[8] Este adevărat că nobilimea senatorială a continuat să dețină majoritatea magistraturilor importante prin candidații săi și-și putea ataca în continuare oponenții în tribunale. Dar decizia finală în toate problemele importante revenea unuia dintre cei trei *principes*. Utilitatea unui astfel de control generalizat asupra administrației nesocotite și șovăitoare a Senatului era acum mai mult decât evidentă: la sfârșitul anilor 50 chiar și Cicero a recunoscut nevoia unui „rector" care să fie la cârma statului.[9] Triumviratul nu era însă adaptat exercitării unei astfel de funcții: fiind bazat doar pe o comunitate de interese temporară și trecătoare, a fost amenințat în permanență de suspiciunile reciproce dintre cei trei parteneri și de pericolul de a se destrăma.

Precaritatea primului triumvirat

Conștient fiind că nu poate avea încredere în Pompei și Crassus pentru a scăpa de resentimentele nobilimii, Caesar s-a asigurat de serviciile unui anume P. Clodius, care se bucura de o reputație proastă, dar avea numeroase calități și care a devenit timp de un an și jumătate regele neîncoronat al Romei. Numit tribun pentru 58,[10] Clodius a câștigat încrederea proletariatului urban cu ajutorul unei legi prin care vânzările de mai înainte la preț scăzut se înlocuiau cu repartizări gratuite de cereale din avuția statului. Dar principalul instrument autocratic era o armată permanentă de bătăuși bine instruiți, care au căpătat o oarecare notă de legalitate prin includerea în aparent inofensivele *collegia* sau breslele de meșteșugari. Clodius a purtat prin urmare răspunderea a două evoluții nesănătoase din viața publică: introducerea repartizărilor de cereale a grăbit demoralizarea populației, iar organizarea bătăușilor a condus la conflicte între diferite bande și dominația gloatei. După ce și-a consolidat autoritatea pe baze mai sigure decât Gaius Gracchus sau Saturninus, a introdus fără nici o opoziție un program suplimentar legislației lui Caesar și Vatinius. Ca o precauție împotriva folosirii abuzive a semnelor de rău augur de către magistrați – practică introdusă recent *ad absurdum* de colegul lui Caesar, Bibulus – a anulat legile lui Aelius și Fufius (Cap. 178) și a limitat dreptul de obstrucționare religioasă la nivelul augurilor și tribunilor.[11] Urmărind în egală măsură să plătească o poliță mai veche și să lipsească nobilimea de cel mai iscusit orator, l-a alungat pe Cicero din Roma prin intermediul unei legi de o legalitate îndoielnică dar extrem de eficientă, care „lipsea de foc și de apă orice persoană care s-a făcut vinovată de omorârea unui cetățean fără judecată" – o aluzie clară la procedurile extrem de sumare ale fostului consul împotriva complicilor lui Catilina.[12] Printr-o a treia lege a reușit din nou să împuște doi iepuri prin înlăturarea regelui Ciprului (un frate mai mic al lui Ptolemeu Auletes, care a ezitat să urmeze bunul exemplu al regelui Egiptului de a-și cumpăra recunoașterea de la triumviri) și prin trimiterea lui Cato departe de Roma cu însărcinarea de a prelua tezaurul fostului monarh. Ptolemeu s-a sinucis. Printr-un act de pură agresiune, Ciprul a fost anexat la provincia Cilicia, iar proprietatea regelui a îmbogățit vistieria Romei cu 7000 de talanți, astfel încât Clodius a obținut fonduri să-și finanțeze distribuirea de cereale – dar dacă și-a închipuit că trimisul său, Cato, și-ar putea umple și el buzunarele și s-ar expune astfel la întoarcere judecății, Clodius avea să fie dezamăgit.[13]

Legislația lui Clodius în favoarea lui Caesar

Alungarea lui Cicero

Până atunci, Clodius i-a fost de folos lui Caesar. Dar după ce a devenit atotputernic și-a

Pompei și Crassus obțin funcții de comandă militară

și-a exercitat autoritatea de proconsul prin legați, pentru a putea rămâne la Roma. Readucerea la putere a Ptolemeilor a fost realizată în același an de A. Gabinius, care pe atunci era guvernator al Siriei, tot în urma recomandărilor celor trei triumviri. Principalul rezultat al întrevederii de la Luca a fost faptul că lui Caesar i s-a acordat timpul necesar pentru a cuceri întreaga Gallie, dar a acceptat ca partenerii săi să dețină funcții de comandă egale, iar Pompei a devenit singurul în măsură să gestioneze problemele capitalei.

În 54 și 53 Republica se afla în pragul anarhiei. După ce Pompei și-a transferat însărcinările lui Caesar, a lăsat evenimentele să-și urmeze cursul. El a continuat însă să fie o amenințare pentru Senat, care nu îndrăznea să-și îndeplinească îndatoririle în voie atâta timp cât Pompei era la Roma. În absența unor probleme politice serioase, membrii Senatului erau preocupați de dobândirea unor funcții înalte. Mita luase o asemenea amploare încât împrumuturile de bani nu mai puteau fi obținute decât cu o dobândă de două ori mai mare, iar dreptul de veto al tribunilor era folosit în mod special pentru obstrucționarea alegerilor astfel încât anii 53 și 52 au început cu un interregnum. Pentru a tempera ardoarea candidaților Senatul a votat o rezoluție prin care se stabilea că pe viitor foștii magistrați nu vor pleca în provinciile lor decât după cinci ani de la încheierea mandatului; acest paliativ a fost însă un remediu absolut inadecvat pentru starea de confuzie care domnea în capitală.

Tulburările din Roma iau amploare

Tulburările de la Roma cu culminat la începutul lui 52 printr-o încăierare între însoțitorii lui Milo și Clodius, în care acesta din urmă a fost ucis și printr-o amploare fără precedent a luptelor de stradă, în cursul cărora oamenii lui Clodius, cu ajutorul unor elemente turbulente din capitală, au dat foc Senatului și altor clădiri din Forum. În această situație intolerabilă, Senatul a decretat starea de urgență, iar Pompei a fost însărcinat cu restabilirea ordinii. Trupele adunate în grabă în Italia și câteva acte de represalii au fost de ajuns pentru a calma lucrurile. Era însă evident pentru toată lumea că era nevoie de o legislație care să împiedice recurența recentelor tulburări. Prin urmare, Senatul a recomandat ca Pompei să fie ales *consul sine collega*, iar în această calitate poporul l-a învestit cu puteri dictatoriale, de care beneficiase și Sulla, *rei publicae constituendae*. Înarmat cu aceste prerogative excepționale, Pompei a promovat legi împotriva mitei și tulburării ordinii, pe care le-a aplicat retrospectiv împotriva lui Milo și a altor agitatori.[18] Aceste măsuri au fost suficiente pentru a păstra ordinea la Roma până la următorul război civil.

Tulburări de stradă după moartea lui Clodius

În același an, Pompei a confirmat prin lege rezoluția Senatului stabilind un interval de cinci ani între o magistratură și o promagistratură. Dar ținând cont de faptul că el avea putere la Roma, Pompei a fost obligat să aibă în vedere și reacția lui Caesar, care aștepta un al doilea mandat de consul în 48 (însoțit de o nouă funcție de comandă militară). Prin urmare, Pompei a aranjat ca cei zece tribuni că promoveze o măsură comună prin care Caesar să-și poată continua, la nevoie, activitatea în Gallia până la începutul celui de-al doilea mandat de consul. Pentru a descuraja alți candidați să solicite aceleași favoruri, a obținut de la Adunarea poporului o reafirmare a statului general care impunea prezența în persoană a candidaților la tribună; dar pentru ca această lege suplimentară să nu fie aplicată în defavoarea candidaturii lui Caesar, a adăugat un post scriptum scris de mâna sa în care menționa că această lege nu anulează legea celor zece tribuni. Aceste favoruri făcute lui Caesar au fost contrabalansate însă de o rezoluție a Senatului care prelungea mandatul lui Pompei în Spania cu un al doilea termen de cinci ani (calculat probabil din 52). Pe parcursul verii Pompei l-a desemnat consul pe Metellus Scipio, noul său socru.

Pompei este însărcinat să reinstaureze ordinea la Roma

Legislația lui Pompei

7. A doua criză a triumviratului

În 54 moartea prematură a fiicei lui Caesar, Iulia, la care Pompei ținea foarte mult, a înlăturat singura barieră sentimentală dintre Pompei și partenerul său; iar în anul următor moartea lui Crassus la Carrhae a înlăturat o posibilă contragreutate pentru Pompei în cadrul triumviratului. Deocamdată însă, Pompei nu a părut a-i fi neloial lui Caesar. În 53 i-a împrumutat acestuia una din legiunile sale din Spania; în 52 a ținut cont de interesele acestuia atunci când și-a pro-

Încercări menite să-l despartă pe Pompei de Caesar

iar comandantul lor le-a folosit la maximum cunoștințele tactice și rezistența supraomenească când era vorba de marșuri și de săparea de tranșee. În nici un alt război din Antichitate, care s-a dat între două armate echipate aproximativ egal, învingătorii nu și-au distrus adversarii în asemenea măsură și cu pierderi atât de mici.

5. Măsurile de reconstrucție luate de Caesar

Caesar reia sarcina de reconstrucție inițiată de Sulla

Victoria lui Caesar în războiul civil i-a impus o dificilă sarcină în privința reconstrucției, asemănătoare cu cea la care se angajase Sulla, dar nu a reușit să o ducă la bun sfârșit. Prima problemă a fost aceea de a-și impune condițiile partidei învinse. În acest sens Caesar s-a orientat după experiența sa anterioară. La începutul carierei sale la Roma nu a pierdut nici o ocazie să condamne represaliile la care a recurs Sulla împotriva partizanilor lui Marius, adversarii săi. Încă din perioada în care a revenit în Italia cu legiunile sale de invazie, s-a străduit să dea de înțeles că nu are de gând să recurgă la metodele folosite de Sulla. Cele câteva săptămâni ale campaniei sale din 49 au demonstrat agricultorilor italici că nu trebuie să se teamă de confiscări sau prădăciuni. În acel an și în următorul trupele inamice luate în prizonierat fie au fost lăsate nevătămate la vatră, fie au fost înrolate în noile legiuni ale lui Caesar. După bătălia de la Pharsalus toți partizanii lui Pompei care s-au predat lui Caesar au fost grațiați imediat cu generozitate și mulți dintre ei au fost ajutați de acesta să promoveze în cariera politică. M. Brutus, care a luptat la Pharsalus, și C. Cassius, unul dintre cei mai buni amirali ai lui Pompei, au fost făcuți în 44 pretori. Cicero, care în primul an al războiului a păstrat o neutralitate stânjenitoare, dar în 48 a trecut de partea lui Pompei dintr-un impuls subit de loialitate deplasată, a fost și el iertat fără condiții.[12] Este adevărat că după bătălia de la Thapsus, încăpățânarea partizanilor lui Pompei a fost pedepsită prin proscrierea acestora și confiscarea averii. Dar persoanele trimise în exil pentru care s-a intervenit au fost repuse în drepturi și a fost iertat chiar și un dușman atât de îndârjit al lui Caesar precum M. Marcellus, consulul din 51. Politica de indulgență a lui Caesar a fost deplin justificată de rezultatele ei. A fost cu atât mai aplaudată cu cât a fost neașteptată și a lăsat urme la fel de profunde precum politica de atrocități, diametral opusă, adoptată de Sulla. Construirea unui templu închinat „Clemenței lui Caesar" a fost cel mai frumos și mai sincer gest de recunoștință din partea Senatului și a poporului.

Indulgența față de partizanii lui Pompei

O sarcină la fel de urgentă, dar mult mai dificilă era aceea de a repune pe picioare aparatul guvernamental, care fusese dezorganizat de un secol de conducere defectuoasă și de numeroase intruziuni ale guvernanților. După ce bătălia de la Thapsus a pus capăt războiului civil, Caesar a fost ales pentru a treia oară dictator *rei publicae constituendae causa*, potrivit precedentului creat de Sulla, dar pentru o durată fixă de zece ani. În scurtele intervale dintre campaniile sale, Caesar s-a implicat în activitatea de reconstrucție, iar numeroasele și diferitele sale măsuri, adoptate sau proiectate, le-au depășit cu mult pe cele ale lui Gaius Gracchus și Sulla. Nu a existat nici un domeniu în cadrul administrației asupra căruia Caesar să nu-și fi pus amprenta.

Caesar ca reformator

În epoca lui Caesar, Roma avea o populație ce se apropia de un milion de locuitori.[13] Rapiditatea cu care a sporit populația a creat o situație gravă de suprapopulare a cartierelor centrale; iar dificultatea cu care se menținea ordinea la nivelul proletariatului urban s-a dovedit o sarcină peste puterile conducerii senatoriale. Contribuția lui Caesar la istoria arhitecturii Romei vor fi analizate într-un alt capitol (Cap. 29); aici vom menționa doar faptul că planul pentru decongestionarea și reconstrucția centrului orașului, pe care l-au înfăptuit împărații ce au urmat timp de două secole, a fost opera lui. Caesar s-a ocupat foarte puțin de problema siguranței publice în capitală. Singura sa contribuție în acest sens a fost interzicerea cluburilor private, cu excepția asociațiilor *bona fide* ale meșteșugarilor și comercianților și a edificiilor religioase precum sinagogile evreiești. Pe de altă parte, a fost cel dintâi și singurul politician roman care a fost preocupat și s-a ocupat efectiv de problema proletariatului fără ocupație. A redus numărul celor care primeau cereale gratuit de la 320 000 la 150 000; în ca-

Probleme legate de administrarea Romei

Reducerea distribuțiilor de cereale

cetățeni romani. În Spania principalele sale colonii au fost Hispalis (Sevilla de astăzi) și Tarraco (Tarragona); în Gallia, Arelate (Arles), care a primit o bucată considerabilă din teritoriul confiscat din Massilia, și Lugdunum; în Africa, Cartagina, unde Caesar a înființat o așezare impresionantă pentru proletariatul de la Roma în porțiunea blestemată de Scipio Aemilianus. Deși cea mai mare parte a coloniilor erau situate în bazinul apusean al Mediteranei, s-au înființat și unele așezări experimentale în provinciile răsăritene; dintre acestea însă numai Corintul, care ca și Cartagina era o colonie a proletarilor, a dobândit o oarecare importanță.

Romanizarea provinciilor

Principalul obiectiv al lui Caesar atunci când a creat aceste colonii în afara Italiei a fost de ordin financiar – pământul din provincii îl costa mai puțin decât cel din Italia. Putem însă presupune că a avut în vedere și contribuția coloniștilor italici la romanizarea teritoriilor de peste mări locuite de aceștia și a încurajat în mod activ această tendință. De asemenea a pregătit terenul acordând cetățenia romană locuitorilor din provincii care au câștigat acest privilegiu prin serviciile făcute Republicii sau acceptând în mod voluntar cultura romană. Încă din epoca lui Marius generalii romani au acordat ocazional cetățenia romană trupelor auxiliare, iar Senatul a recunoscut *de facto* această practică; numărul lor a fost însă redus. Pe de altă parte, Caesar a profitat din plin de dreptul de a recompensa serviciile militare cu acordarea cetățeniei, pentru că a acordat cetățenia *en masse* unei întregi legiuni (*Legio Alaudae*, numită astfel datorită crestelor ca de ciocârlie pe care le aveau pe căști), pe care o recrutase în Gallia Narbonensis. Nu s-a mulțumit însă să acorde cetățenia romană numai pe ușa din dos. El a prevăzut prin lege acordarea cetățeniei romane tuturor celor care practicau medicina și profesorilor din școlile superioare care-și aveau domiciliul la Roma și a conferit statut roman sau latin cetățenilor mai multor municipii din provincii. Primele orașe care au primit cetățenia romană au fost Gades și Olisipo (Lisabona de astăzi) din Hispania. Mai multe orașe din Gallia și din Spania, inclusiv Tolosa (Toulouse), Vienna (Vienne) și Avenio (Avignon) au obținut *ius Latii*, iar toate orașele din Sicilia au fost ridicate la statut latin. Pe lângă faptul că a inclus în Senat mulți *novi homines* din cadrul municipalităților din Italia, Caesar a admis în Senat și unele notabilități din Gallia Cisalpina și Narbonensis. Politica lui Caesar care viza înlăturarea treptată a deosebirilor dintre italici și locuitorii provinciilor, precum și transformarea statului roman dintr-un dominion militar într-o comunitate, a fost cea mai importantă contribuție la politica romană pe care succesorii săi au fost obligați să o recunoască.[20]

6. Politica externă a lui Caesar. Reformele

Deși nu se știe ca Caesar să fi formulat o politică externă definită cu privire la frontierele romane, a făcut planuri pentru extinderea în mai multe sectoare. Prima zonă de potențial pericol care i-a atras atenția se afla în Balcani. În jumătatea de secol precedentă Balcanii au fost teatrul mai multor atacuri și contraatacuri sângeroase. În 75-73 C. Scribonius Curio (tatăl asociatului lui Caesar) a pătruns prin valea Vardarului în Serbia și a înaintat cu trupele romane până la Dunăre. În 72-71 M. Lucullus a susținut campania fratelui său în Asia Mică devastând Tracia și coastele Mării Negre. Însă politica „măcelărește și retrage-te" nu era un substitut potrivit pentru rectificarea granițelor întâmplătoare și extrem de vulnerabile ale Macedoniei și ale Illiriei. Caesar, care anticipase necesitatea extinderii frontierelor romane în regiunea Dunării încă de la începutul anului 58 (Cap. 26) și-a trimis o parte din trupe după bătălia de la Pharsalus să pună capăt incursiunilor dalmaților (din Bosnia) pe coastele Mării Adriatice. O expediție pe care A. Gabinius (fostul locotenent al lui Pompei, pe care Caesar îl rechemase, împreună cu alți exilați politici) a condus-o împotriva acestora în 48-47 s-a încheiat printr-un dezastru; succesorul său, P. Vatinius (tribunul din 59), i-a ținut în șah pe dalmați, dar atât și nimic mai mult.

Atacuri și contraatacuri în Balcani

Un dușman mult mai periculos decât năvălitorii dalmați a apărut însă în regiunea Dunării inferioare. Aici o căpetenie pe nume Burebista instaurase o autocrație militară asupra dacilor, un popor de origine tracă care locuia pe teritoriul României de astăzi și înființase un imperiu

CAPITOLUL 32

Împărații Iulio-Claudieni. Situația internă

1. Tiberius (14-37 d.Hr.)

Succesiunea dinastică după moartea lui Augustus

Primii cincizeci de ani de după moartea lui Augustus au fost o perioadă de tranziție, pe parcursul căreia sistemul său de guvernare a devenit treptat perimat. Cei patru împărați care au domnit în această perioadă au format o dinastie (așa-numita dinastie a Iulio-Claudienilor), pentru că toți erau rude de sânge cu Augustus sau cu cea de-a treia sa soție, Livia (vezi arborele genealogic, pag. 654). Acest transfer ereditar de putere s-a datorat influenței personale dominante a celui dintâi împărat, precum și loialității

32.1 Tiberius

pe care armata romană o avea față de această familie. După încheierea acestei linii dinastice s-a reafirmat caracterul electiv al monarhiei romane și nici o altă dinastie de împărați nu a mai durat mai mult de două generații.

Personalitatea lui Tiberius

Tiberius Claudius Nero sau Tiberius Caesar Augustus, cum s-a autointitulat după ce i-a succedat lui Augustus, era fiul Liviei din prima căsătorie, născut în 42 î.Hr. și fiul adoptiv al lui Augustus.[1] Tiberius a fost un exemplu clasic de personaj tragic, după modelul lui Aristotel: un om cu multe părți bune și un singur păcat care, datorită împrejurărilor, i-a afectat întreaga viață. Ca împărat a avut un acut simț al datoriei, mottoul său era „N-au decât să mă urască, dar să fie de acord cu ceea ce fac" (*oderint dum probent*), iar ca soldat și administrator a fost un campion absolut. A fost copleșit însă de înnăscuta sa neîncredere în sine, care l-a făcut să fie rece și rezervat, și cu o permanentă suspiciune în privința celorlalți. Această neîncredere congenitală a fost accentuată de politica dinastică inconsecventă a lui Augustus, în cadrul căreia el părea să fie un simplu pion și de faptul că a fost conștient că a devenit moștenitorul lui Augustus din necesitate. Prin urmare a acceptat prerogativele imperiale ca pe o povară, dar a sfârșit prin a pune suflet în această ingrată sarcină.[2] În cel mai bun caz, moștenirea lui Augustus părea să fie inițial o povară. Odată cu trecerea timpului însă, Tiberius a început să prindă gustul noii sale poziții. Situația sa a fost însă îngreunată de permanentele neînțelegeri cu cei din jur. Senatul i-a arătat un respect rece, iar Tiberius a realizat că o colaborare reală așa cum își dorea era greu de imaginat.[3] Mai mult,

Neîncrederea sa

unii senatori au început să comploteze împotriva lui, sau măcar au cochetat cu ideea de conspirație, precum Scribonius Libo Drusus în 16 și C. Silius în 24.[4] Principala cauză a amărăciunii sale era însă propria sa familie, cu care a avut în permanență conflicte, precum și falsul său confident și geniu rău, L. Aelius Seianus.

Adoptându-l pe Tiberius și atribuindu-i succesiunea, Augustus a stipulat ca viitorul împărat să-l adopte la rândul său pe nepotul său Germanicus și să-i asigure acestuia succesiunea. Deși Tiberius avea un fiu din prima căsătorie, Drusus II, a acceptat această condiție, iar

32.2 Germanicus, GERMANICUS CAESAR TI(berii) AUG(usti) F(ilius) DIVI AUG(usti) N(epos)

Conflicte de familie

după moartea lui Augustus nu a dat semne că ar avea de gând să revină asupra hotărârii. Drusus II era o figură populară la Roma, dar nu avea experiența de luptă a lui Germanicus și nu era atât de apreciat în rândul trupelor precum vărul și cumnatul său. La începutul principatului lui

Germanicus și Agrippina

Tiberius au izbucnit revolte în rândul trupelor de la Dunăre și Rin, mai puțin din motive politice, cât datorită nemulțumirilor legate de durata serviciului militar. În timp ce Drusus le-a rezolvat pe cele din Pannonia, Germanicus s-a ocupat de armatele de pe Rin. Exista riscul ca soldații să-l sprijine pe Germanicus în încercarea de a-l înlătura pe Tiberius, dar Germanicus a rămas loial, a reinstaurat ordinea la nivelul trupelor și apoi a inițiat o campanie în vestul Germaniei care avea să dureze trei ani (14-16; vezi Cap. 33). Dacă spera să reia planul lui Augustus de a crea o frontieră pe Elba, a fost dezamăgit când Tiberius, credincios politicii lui Augustus (*concilium*) de a nu mai extinde frontierele Imperiului, l-a rechemat, considerând pe bună dreptate că s-a făcut destul pentru apărarea frontierei de pe Rin. Oricât de nemulțumit ar fi fost, Germanicus n-a avut de ce se plânge pentru că Tiberius i-a permis o impunătoare ceremonie triumfală în 17, i-a acordat *maius imperium* asupra tuturor provinciilor răsăritene, iar în 18 au fost consuli împreună. Cu toate acestea, a considerat că este înțelept să nu-l piardă din ochi pe acest tânăr trufaș și l-a numit pe Cn. Calpurnius Piso, care fusese consul împreună cu el în 7 î.Hr., guvernator al Siriei, de unde îl putea supraveghea pe Germanicus. După ce a instalat un nou rege în Armenia (Cap. 33), Germanicus a plecat în Egipt, în mod ilegal pentru că nici un senator nu putea intra în Egipt fără permisiunea împăratului; aici a fost întâmpinat cu entuziasm pentru că a pus capăt unei crize de cereale. La scurt timp după ce s-a întors în Siria a murit, convins că a fost otrăvit de Piso (19 d.Hr.).[5]

32.3 Agrippina cea Bătrână. AGRIPPINA M(arci) (SC. Agrippae) F(ilia) MAT(er) C(aii) Caesaris Augusti. Fiica lui Agrippa și mama lui Caligula. Monedă bătută în epoca lui Caligula.

Acest scandal a provocat o criză în familia imperială. Deși nu existau dovezi concludente, văduva lui Germanicus, Agrippina (fiica lui Agrippa și a Iuliei, fiica lui Augustus) era convinsă că Tiberius i-a otrăvit soțul și a declanșat o nemiloasă războinare împotriva împăratului.[6]

La început, Tiberius nu a arătat nici un fel de resentimente. Era adevărat că moartea lui Germanicus deschisese calea spre principat fiului său Drusus, care fusese consul împreună cu el în 21, iar anul următor fusese învestit cu puteri de tribun. În plus, succesiunea părea asigurată pentru încă o generație, pentru că soția lui Drusus, Livilla, născuse doi gemeni. A urmat

apoi o grea lovitură în 23 d.Hr.: fiul lui Tiberius, Drusus, a murit de moarte naturală, după cum s-a susținut la vremea aceea. Atunci, Tiberius i-a recunoscut pe copiii Agrippinei, Nero și Drusus III, moștenitori reali. Conflictul a fost menținut însă de *praefectus praetorio*, L. Aelius Seianus. Fiul unui administrator de profesie care a deținut prefectura pretoriană la începutul domniei, Seianus a fost promovat rapid în funcția tatălui său, iar în cea de aghiotant general al împăratului a reușit să-i devină atât de necesar încât Tiberius, pentru a compensa neîncrederea față de ceilalți, i-a acordat o încredere aproape oarbă. Pentru a-și realiza interesele, Seianus a trezit suspiciunea împăratului față de familia Agrippinei și față de alți senatori de frunte care o sprijineau. Nu se știe dacă Agrippina a încercat într-adevăr să grăbească sfârșitul lui Tiberius pentru a asigura succesiunea unuia dintre fiii săi sau a plănuit să devină ea însăși împărătească căsătorindu-se a doua oară cu un senator uzurpator. Însă ținând cont de influența pe care văduva lui Germanicus o putea exercita asupra trupelor, atitudinea sa ostilă față de împărat a determinat cu siguranță lansarea de acuzații de conspirație. După moartea mamei sale Livia, care împiedicase până atunci să se producă o ruptură definitivă, Tiberius a recurs la autoapărare. În 29 a obținut din partea Senatului o sentință de exilare împotriva Agrippinei și a fiului ei Nero; anul următor i-a urmat și celălalt fiu, Drusus.[7]

Intrigile lui Seianus împotriva familiei Agrippinei

Obiectivul pe care-l urmărea Seianus înlăturând familia Agrippinei era de a-și netezi calea ca succesor al lui Tiberius. Deși făcea parte doar din Ordinul Ecvestru, era legat prin căsătorie de vechea nobilime romană, iar influența pe care a reușit să o aibă asupra împăratului i-a stimulat ambițiile. În 23 a devenit stăpânul virtual al Romei concentrând toate cohortele pretoriene (dispersate până atunci în cantonamente) într-o tabără impresionantă în partea de est a orașului. În 26 l-a convins pe Tiberius să-și prelungească șederea pe insula Capri, ca să-l țină departe de evenimentele din capitală. Pentru că posturile de comandă de la frontiere erau vacante, a reușit să le ocupe cu protejații săi. Speranțele sale au sporit atunci când a fost învestit cu *imperium* proconsular și numit consul împreună cu Tiberius în 31. Însă Tiberius nu i-a promis lui Seianus succesiunea,

Influența lui Seianus

iar în 31 un mesaj din partea Antoniei, văduva fratelui împăratului, Drusus, care îi dezvăluia intrigile lui Seianus împotriva Agrippinei și a familiei acesteia, i-a deschis ochii asupra intențiilor acestuia.[8] Conștient de pericolul în care se afla, Tiberius a pus la punct o contra-conspirație, care a fost socotită mult timp un exemplu clasic de ceea ce-nseamnă „a-și găsi nașul". În timp ce l-a amăgit pe Seianus cu false promisiuni de noi onoruri ce-i vor fi acordate, împăratul i-a dat ordin în secret lui Sutorius Macro, *praefectus vigilum*, să preia comanda cohortelor pretoriene și să-l înlăture de la conducerea lor pe Seianus promițându-i o gratificație specială; el putea conta de asemenea pe sprijinul *vigiles*. În cadrul unei întâlniri a Senatului din 18 octombrie, consulul care conducea ședința, Memmius Regulus, a citit o scrisoare neobișnuit de lungă de la Capri care i-a dat de înțeles lui Seianus și l-a îndemnat să spere că a fost învestit cu puteri de tribun, până în momentul în care s-a ajuns la ultimul paragraf în care era calificat drept trădător. Nimeni nu a sărit în ajutorul acuzatului, pentru că *vigiles* patrulau pe străzi, iar gărzile pretoriene așteptau pregătite în tabăra lor. În aceeași zi, Senatul a adoptat o sentință oficială, iar fostul favorit a fost executat. În căderea lui a antrenat și mulți aderenți, care au fost acuzați de complicitate într-o sesiune nemiloasă după moartea instigatorului. Dezvăluirile făcute de văduva lui Seianus, care susținea că soțul ei l-a otrăvit pe fiul lui Tiberius,[9] au sporit dezamăgirea împăratului. Incapabil să-și depășească neîncrederea în Agrippina și fiii acesteia, Tiberius i-a omorât sau i-a împins la sinucidere. Cel de-al treilea fiu al Agrippinei, Gaius, care a fost considerat prea tânăr pentru a reprezenta un pericol, a fost cruțat, dar a fost ținut prizonier în reședința împăratului de la Capri.

Seianus intră în dizgrație și este executat

Neîncrederea lui Tiberius sporește

Neîncrederea morbidă a lui Tiberius nu numai că a făcut ravagii în viața sa de familie, ci a fost o piedică și în cadrul administrației. Deși era capabil să acționeze prompt și să gândească limpede, împăratul ezita adesea. În astfel de cazuri fie lua problema în responsabilitatea sa, fie lăsa decizia la latitudinea Senatului. Acest lucru ar putea fi interpretat fie ca o pasare a responsabilității Senatului, fie ca o dorință reală de a determina Senatul să-și asume întreaga res-

Ezitările lui Tiberius în administrație

ponsabilitate, dar rezultatul a fost că acesta a fost pus adesea în încurcătură de ambiguitatea instrucțiunilor lui Tiberius, ceea ce a împiedicat Camera să realizeze exact care sunt intențiile împăratului. Tergiversările sale i-au adus reputația nemeritată de persoană ipocrită, dar nu e deloc de mirare.[10]

Tiberius a fost profund afectat de faptul că așa-zisul său prieten complota împotriva sa și chiar îi omorâse fiul cu câțiva ani înainte. După acest incident a abordat cu mult mai multă seriozitate acuzațiile de trădare, pe care le tratase cu ușurință la începutul domniei.[11] Chiar și atunci erau în creștere, în parte pentru că infracțiunea de *maiestas* era prost definită, în parte pentru că nu exista un acuzator public la Roma și astfel situația era favorabilă succeselor personale sau vendetelor personale. Profitând de suspiciunile împăratului, politicienii în căutare de câștiguri personale sau vânătorii de avere care plăteau remunerația obișnuită pentru o informație prețioasă (o pătrime din averea persoanei condamnate) au început să lanseze acuzații de trădare. Acest periculos val de acuzații, de care se făcuse uz în procesele politice din epoca târzie a Republicii, a fost reînviat în epoca lui Tiberius, pentru a grăbi ruina unor persoane care în cel mai rău caz fuseseră indiscrete sau nerespectuoase cu împăratul. Este adevărat că în aceste procese, care aveau loc de obicei în sesiuni publice ale Senatului, persoanele acuzate aveau ocazia să se apere; că Tiberius a permis Senatului să achite anumite persoane și chiar să ia măsuri împotriva unui procuror vădit rău intenționat; că uneori a vorbit în favoarea acuzaților sau a oprit procesul cu dreptul său de veto tribunician; și că mulți prizonieri și-au pierdut viața prematur sinucigându-se. Este adevărat că, imediat după căderea lui Seianus, șapte persoane acuzate au fost achitate în 32, în timp ce din cele nouă despre care se știe că au pierit Tacitus afirmă că numai două erau nevinovate. Totuși, chiar dacă domnia lui Tiberius nu s-a încheiat printr-un sălbatic și necontrolat regim de teroare, nu încape nici o îndoială că au fost condamnate la moarte și persoane nevinovate și chiar dacă Tiberius nu merită reputația de persoană răzbunătoare pe care i-au adus-o aceste procese, el nu poate fi dezvinovățit totuși în totalitate, pentru că dacă ar fi vrut ar fi putut pune capăt odată pentru totdeauna acuzațiilor neîntemeiate.

Procese pentru maiestas în Senat

În ultimii zece ani ai domniei Tiberius a stat departe de capitală; după ce s-a retras la Capri, o cădere nervoasă l-a ținut prizonier acolo până la sfârșitul vieții. Îndelungata sa recluziune pe acea insulă singuratică a dat naștere la numeroase anecdote care-l înfățișau pe împăratul septuagenar cufundat într-o stare de desfrâu, însă nu merită să dăm crezare unor astfel de bârfe, pentru că nu sunt susținute de nici o dovadă datând din secolul I și nici nu par mai credibile datorită faptului că Tiberius a ajuns la 77 de ani și s-a bucurat de compania unor învățați, juriști și oameni de litere, precum și astrologi. Un aspect serios al absenței sale a fost dependența sporită a Senatului de împărat, pentru că acesta ezita adesea să acționeze înainte de a ști care este voința lui Tiberius. Deși continua să gestioneze administrația prin intermediul unor epistole ocazionale, a amânat numirea de noi oficiali și a neglijat trupele. În cele din urmă, în 37, la moartea împăratului, nu fusese desemnat în mod clar un succesor. Datorită morții lui Drusus II și a celor doi fii mai mari ai lui Germanicus, alegerea trebuia făcută între fiul cel mic al lui Germanicus, Gaius, și nepotul împăratului, Tiberius Gemellus. Tiberius a evitat să-l desemneze pe unul dintre acești doi candidați și i-a numit moștenitori cu drepturi egale, însă reținându-l pe Gaius la Capri l-a împiedicat să capete experiență în îndeplinirea îndatoririlor de împărat.

Tiberius se retrage la Capri

Numeroase aspecte ale politicii lui Tiberius vor fi abordate în continuare, dar poate ar fi potrivit să facem acum o analiză de ansamblu. Administrația civilă până în 23 sau 26 a fost excelentă, ceea ce recunoaște până și Tacitus care nu era un admirator al lui Tiberius. El a susținut și chiar sporit funcțiile juridice, electorale și legislative ale Senatului, însă una dintre tragediile domniei sale a fost faptul că eforturile sale bine intenționate de a colabora cu Senatul treptat au diminuat, în parte datorită deficiențelor sale de caracter, în parte datorită servilismului exagerat al Senatului. A avut un stil moderat, prin urmare a evitat să folosească titulatura de Imperator ca *praenomen*, a refuzat de două ori titlul de Pater Patriae și a evitat

Principatul lui Tiberius

funcția de consul, pe care a deținut-o numai de trei ori pentru a-și onora un coleg (Germanicus în 18, Drusus în 21 și Seianus în 31). Amploarea proceselor de trădare, pe care le-a dezaprobat inițial, a fost încurajată de temerile sale tot mai mari legate de siguranța personală. Politica sa financiară a fost moderată: a evitat extravaganțele și a adoptat o atitudine liberală când a fost necesar. Politica sa externă a fost și ea un succes și a urmat direcțiile stabilite de Augustus (Cap. 33). A respins cu înțelepciune visul lui Germanicus de a crea o frontieră pe Elba și l-a rechemat pe acesta când a considerat că romanii și-au impus îndeajuns puterea dincolo de Rin pentru a asigura pacea în zonă. Confruntările din Africa, Gallia și Tracia nu au luat proporții. Nu a fost de acord cu operarea unor modificări în Răsărit și a tratat cu mult tact cu Armenia și Parthia: când trei regi clientelari au murit, a transformat Cappadocia și Commagene în provincii romane și a încorporat Cilicia în provincia Siria. Astfel, ca și în epoca lui Augustus, Tiberius a adus importante servicii Imperiului ca soldat și administrator, iar ca *Princeps* a oferit printr-o administrare înțeleaptă o perioadă de pace și stabilitate ce a permis sistemului să se consolideze, proces afectat numai de greșelile comise datorită izolării la care l-au împins lipsa de loialitate a prietenilor și faptul că senatorii nu l-au înțeles.

2. Caligula (37-41)

Nesiguranța în care Tiberius a lăsat problema succesiunii a fost curând rezolvată după moartea sa. Prefectul pretorian Macro, care îl simpatiza pe Gaius încă de la Capri, a susținut numele acestuia în Senat. La nevoie ar fi recurs fără îndoială și la ajutorul cohortelor pretoriene pentru a demonstra că voința sa este îndreptățită, însă Senatul a acceptat numirea fără obiecții.

32.4 Caligula

Începutul promițător al lui Caligula

Gaius Caesar sau Caligula, cum îl porecliseră soldații tatălui său datorită încălțărilor soldățești pe care le purta în copilărie în tabăra lui Germanicus, a fost primit la Roma cu mare bucurie: ca descendent al lui Germanicus, el putea aduce, așa cum își spera toată lumea, o binevenită eliberare din regimul sever și plin de suspiciune al lui Tiberius.[12] Tânărul împărat a dat inițial de înțeles că va îndeplini multe dintre speranțele romanilor; a desființat impozitul comercial; a plătit cohortelor pretoriene o sumă de două ori mai mare decât promisese Tiberius; a oferit populației reprezentații de circ și lupte cu animale; l-a adoptat pe vărul său Tiberius Gemellus; le-a permis să revină la Roma exilaților și informatorilor; și a acordat multă atenție guvernării. Caligula domnea numai de câteva luni când s-a îmbolnăvit grav; s-a însănătoșit, dar după boală a devenit un megaloman și un tiran.[13] A trimis la moarte fără judecată mulți oameni inclusiv pe Tiberius Gemellus și Macro. A încurajat delațiunea și procesele de *crimen maiestatis*; a impus impozite noi și a risipit toate rezervele adunate de Tiberius; a ignorat sau umilit Senatul; a fost consul în fiecare an (mai puțin în 38); a redat alegerile poporului. Mai mult, a încercat să obțină onoruri care mergeau până aproape de deificare și a transformat Principatul într-o monarhie absolută. Politica sa externă (vezi Cap. 33) a fost dezastruoasă. A înrăutățit situația în Răsărit și a adus Iudeea și Mauretania în pragul revoltei. A dat o ripostă fermă Germaniei, deși obiectivul și rezultatul acesteia au fost prezentate greșit de o tradiție ce i-a fost ostilă, așa cum s-a întâmplat probabil și cu acțiunea din 40 când a mobilizat trupele în Canalul Mânecii și apoi în ultima clipă a anulat invadarea Britanniei. Astfel de acțiuni însă nu au făcut decât să pericliteze prestigiul Romei.

Tirania lui Caligula

Comportamentul său, atât pe plan intern, cât și extern, și în special executarea unor cetățeni de frunte au stat la baza a numeroase conspirații, în care senatorii ce descindeau din vechea linie republicană au colaborat cu ofițerii armatei. În 39 comandantul legiunilor din re-

giunea Rinului Superior, Lentulus Gaetulicus, a organizat un complot, al cărui scop era să aducă la putere, în locul lui Caligula, un reprezentant al vechii nobilimi republicane, M. Aemilius Lepidus. Descoperirea complotului a condus la noi execuții, iar două surori ale împăratului, Agrippina II și Iulia, care au fost suspectate de complicitate, au fost trimise în exil. Însă Caligula a intrat într-un cerc vicios. Reprimarea unui complot dădea naștere altuia, până când cohortele pretoriene au încetat să-i mai fie loiale. În 41 un tribun al Gărzilor pretoriene, Cassius Chaerea, jignit fără motiv de împărat, l-a ademenit într-o zonă necirculată din grădina palatului și l-a ucis împreună cu alți conspiratori cu o ploaie de lovituri de pumnal.

Execuții sumare, urmate de conspirații

3. Claudius (41-54)

După asasinarea lui Caligula unii dintre pretorieni, care au vrut să jefuiască palatul, l-au găsit pe unchiul împăratului defunct, Tiberius Claudius Drusus, ascuns după o perdea. În loc să-l ucidă, aceștia l-au salutat în calitate de frate al fostului lor favorit Germanicus și l-au dus în tabăra lor, unde i-au cerut să accepte puterea imperială. După ce și-a revenit din spaimă, Claudius nu numai că și-a dat consimțământul, dar le-a câștigat loialitatea soldaților, cărora le-a promis un *donativum* important. Aceasta a fost cea dintâi dintre numeroasele tranzacții prin care scaunul lui Augustus a fost cumpărat și vândut în repetate rânduri. Între timp Senatul, uitând de Claudius și considerând încheiată linia descendenților lui Augustus, s-a gândit la ideea de a reinstaura Republica și a început să dezbată alegerea noului împărat din rândurile sale. Dezbaterile au fost oprite de gărzi, care și-au impus alesul. După unele ezitări, Senatul i-a conferit puterea imperială lui Claudius.[14]

Gărzile forțează Senatul să-l desemneze pe Claudius împărat

32.5 Claudius. Monedă bătută în epoca lui Claudius, înfățișând tabăra pretoriană, unde a fost primit. Claudius. IMPER(ator) RECEPT(us).

În momentul în care a devenit împărat Claudius avea peste cincizeci de ani, dar nu participase la viața publică. Avea o infirmitate congenitală din pricina căreia avea dificultăți de mers, vorbire și gândire.[15] În opinia lui Augustus și Tiberius, aceste defecte îl descalificau pentru viața politică, așa că l-au lăsat să-și petreacă timpul ca anticar și diletant literar. Caligula l-a scos din bibliotecă, dar numai pentru a face din el un bufon al curții. După ce a devenit împărat, rățușca cea urâtă a familiei lui Augustus s-a străduit să recupereze timpul pierdut printr-un devotament neobosit față de îndatoririle sale. În plus, a venit cu o serie întreagă de idei noi, de parcă studiile sale literare i-ar fi purtat imaginația dincolo de orizontul oarecum limitat de gândire al primilor doi împărați; punctul său de vedere mult mai generos în privința acordării cetățeniei și asupra Imperiului îl aseamănă mai degrabă cu Iulius Caesar. Studiile sale de istorie, la care se spune că l-ar fi încurajat în tinerețe Livius, erau ample; a scris douăzeci de cărți despre istoria etruscilor și opt despre cea a cartaginezilor (ambele în greacă), patruzeci și una despre Augustus (pe care l-a admirat foarte mult și care i-a apreciat inteligența), o lucrare în apărarea lui Cicero și opt cărți autobiografice. Și-a dat seama că multe dintre realizările Romei se datorează capacității acesteia de a promova schimbarea și reforma fără să sacrifice tradițiile esențiale și era mândru de trecutul țării sale. A vrut să fie un bun conducător și în multe privințe și-a îndeplinit dorința.

Infirmitatea lui Claudius

Însă până la urmă Natura perfidă a sufocat bunele intenții ale împăratului. La un moment

Dependența lui Claudius de consilierii săi

dat mintea i-a luat-o razna sau pur și simplu a încetat să mai funcționeze; judecățile lui sfârșeau cel mai adesea prin decizii stranii sau amânări. Claudius a avut în permanență nevoie de cineva care să-l ajute să conducă, iar pe măsură ce boala s-a agravat cu trecerea anilor a devenit tot mai dependent de mentorii săi. Însă în timp ce Augustus și Tiberius și-au ales confidenții politici dintre figurile importante ale Senatului sau Ordinului Ecvestru, Claudius i-a găsit printre membrii familiei sale. Este adevărat că primii împărați și-au recrutat secretarii și contabilii din cadrul personalului domestic, iar astfel au respectat practica existentă la nivelul familiilor conducătoare din epoca Republicii, dar munca asistenților lor era o muncă de rutină. Pe de altă parte Claudius le-a solicitat părerea în probleme politice importante și legate de numirile în principalele funcții executive. În ultimii ani ai domniei sale nici un roman de rang înalt nu avea la fel de multă influență precum Callistus, *praepositus a libelis* (însărcinat cu petițiile), Narcissus, *praepositus ab epistulis* (secretar șef) sau Pallas, *praepositus a rationibus* (contabil șef), toți sclavi eliberați. Influența acestor liberți, care a sporit puterea personală a lui *Princeps*, era resimțită de membrii celor două ordine conducătoare ca o jignire la adresa tradiției romane, iar nemulțumirea lor era uneori îndreptățită, pentru că servitorii lui Claudius au transformat palatul într-un bazar unde se făcea trafic de funcții și favoruri. Pentru a evidenția acest lucru este suficient să spunem că Pallas și Callistus, care și-au început cariera fără un ban, au murit mai bogați decât triumvirul Crassus.

Liberții împăratului

Soțiile lui Claudius: Messalina și tânăra Agrippina

Însă chiar dacă monstruosul regiment de liberți a provocat cel mai profund dezgust la Roma, acesta nu a fost atât de periculos precum ultimele două dintre cele patru soții ale împăratului, Valeria Messalina și tânăra Agrippina (pe care o rechemase din exil după moartea lui Caligula). Messalina era o voluptoasă nestăpânită, a cărei imoralitate nu putea fi satisfăcută de intrigile obișnuite ale unei curți corupte; Agrippina moștenise temperamentul tiranic al mamei sale, soția lui Germanicus, și etala o evidentă sete de putere. Ambele împărătese erau complet lipsite de scrupule când era vorba să-și satisfacă plăcerile și amândouă și-au folosit influența asupra împăratului pentru a-i înlătura pe cei ce le stăteau în cale. Au profitat de indiferența lui Claudius sau de temerile lui legate de eventuale conspirații, care nu erau deloc neîntemeiate. În cel de-al doilea an de domnie, guvernatorul Dalmației, Camillus Scribonianus, a pus la cale împreună cu nobilul Annius Vinicianus un complot care amintea de cel organizat de Lentulus Gaetulicus în timpul domniei precedente. În 48 un alt nobil, C. Silius, a fost tentat din cauză că Messalina s-a îndrăgostit de el să încerce să-i ia locul lui Claudius și probabil că ar fi reușit dacă Narcissus nu ar fi dat ordin gărzilor să-i execute pe amândoi, în timp ce Claudius asista neputincios. Acestea și alte conspirații minore l-au speriat atât de tare pe împărat încât a ordonat ca toți cei care veneau la palat să fie percheziționați și a început să plece urechea la acuzațiile formulate de soțiile sale. Nesiguranța pe care o au resimțit-o romanii de rang înalt în ultima perioadă a domniei lui Claudius a fost mult mai mare decât cea din timpul regimului de teroare instituit de Tiberius, pentru că victimele sale erau judecate cu ușile închise sau erau executate pe loc.[16]

Noi conspirații și execuții

Din căsătoria cu Messalina, Claudius a avut o fiică, Octavia și un fiu, Tiberius Claudius, supranumit Britannicus după victoriile repurtate de împărat în Britannia (Cap. 33), care a devenit moștenitorul de drept. Însă pretențiile lui Britannicus se intersectau cu cele formulate de mama sa vitregă Agrippina, care era decisă să-l înlăture în favoarea fiului ei dintr-o căsătorie anterioară, L. Domitius Ahenobarbus. În 50 d.Hr. Agrippina l-a convins pe Claudius, care nu bănuia nimic, să-l adopte pe fiul ei (numit de atunci Nero Claudius Caesar) și să-l logodească cu Octavia. Însă transferarea moștenirii lui Britannicus nu a fost realizată în totalitate până la moartea subită a lui Claudius (54 d.Hr.). Însă Agrippina ajunsese deja la o înțelegere cu prefectul pretorian, Afranius Burrus, care l-a prezentat pe Nero trupelor sale și a obținut loialitatea acestora în schimbul obișnuitului *donativum*. Senatul a confirmat pentru a treia oară succesiv alegerea cohortelor pretoriene. Promptitudinea cu care Agrippina a umplut locul gol lăsat de moartea soțului ei vine în sprijinul ideii că l-ar fi otrăvit; nu știm însă cu exactitate dacă a făcut într-adevăr acest lucru sau doar a profitat de ocazie.[17]

Agrippina îi asigură succesiunea lui Nero

Administrația lui Claudius

Chiar dacă în ultimii patru ani de viață puterile lui Claudius au scăzut și era dominat de soție și liberții săi, acest lucru nu a fost valabil până atunci, chiar dacă sursele ostile împăratului o susțin. S-au păstrat destul de multe legi imperiale în inscripții și papirusuri, care poartă amprenta stilului de a gândi și de a se exprima al lui Claudius, pentru a demonstra că s-a implicat personal în administrație.[18] Mai mult, ar trebui să avem încredere în modul său de a-și alege colaboratorii potriviți, fie că e vorba de liberții de la palat sau de generalii care au condus armata. Principatul său a debutat bine: a anulat legile lui Caligula, a permis exilaților să revină la Roma și a lăsat procesele de trădare în sarcina Senatului. În relația cu Senatul a încercat să adopte o politică de colaborare după modelul lui Augustus; i-a arătat respect, a folosit *senatus consulta* frecvent și a fost consul numai de patru ori, deși faptul că a redevenit consul în 47-48 i-a supărat pe senatori.[18] A încercat de asemenea să se asigure de eficiența activității Senatului; acest lucru a presupus preluarea unora dintre activități, inclusiv mai multe oportunități pentru *Equites*, dar mai presus de orice crearea noii sale administrații centralizate cu noile ei departamente, conduse de liberți, a determinat o mai mare eficiență guvernamentală în defavoarea Senatului. Acest nou aparat birocratic era necesar pentru a se ocupa de complexitatea crescândă a problemelor cu care se confrunta împăratul, în special în domeniul finanțelor. De foarte puțină popularitate s-a bucurat și interesul împăratului față de jurisdicție, domeniu în care a vrut să obțină de asemenea mai multă eficiență și echitate. Un aspect mai puțin plăcut a fost acela că a judecat el însuși cazurile *intra cubiculum principis*. Mult mai apreciate au fost lucrările sale publice, precum cele din portul Ostia sau Aqua Claudia de la Roma, drenarea Lacului Fucinus și noile sale drumuri (de pildă continuarea Viei Valeria ca Via Valeria Claudia până la Marea Adriatică). În privința politicii religioase a fost un conservator, dar tolerant cu cultele străine pe care le considera inofensive pentru vechile idei romane. Astfel în 47 a organizat jocurile centenare, ca să coincidă cu aniversarea a opt sute de ani de la întemeierea Romei; a adoptat atitudinea sensibilă și reținută a lui Tiberius față de venerarea împăratului (le-a spus locuitorilor Alexandriei că nu vrea demnități înalte sau temple, „pentru că nu vreau să-mi jignesc contemporanii"); a decis însă interzicerea druizilor și, chiar dacă le-a redat evreilor libertatea credinței în Imperiu, în 41 le-a interzis evreilor de la Roma dreptul de a organiza întruniri (altele decât cele din sinagogile lor?) pentru a împiedica prozelitismul, iar în 49 i-a alungat din cauza unor tulburări și a adoptat o atitudine mai categorică față de agitațiile evreilor din Alexandria.

Claudius și Imperiul

Claudius a simțit că a sosit clipa în care sfatul lui Augustus privind menținerea granițelor Imperiului nu mai era valabil. Din diverse motive, a anexat cinci provincii noi: Mauretania (două provincii), Britannia, Tracia și Lycia (vezi capitolul următor). În nord au fost cucerițifrizonii și caucii și a fost creată o colonie la Colonia, Colonia Agrippinensis în onoarea soției lui Claudius. Noricum a fost încredințat unui procurator ecvestru în locul unui *praefectus*, iar controlul asupra Achaiei și Macedoniei a revenit Senatului. Iudeea, pe care Claudius o înapoiase prietenului său Irod Agrippa, și-a redobândit după moartea lui Agrippa (44) statutul de provincie, dar Commagene a revenit regelui său, Antiochos al IV-lea. Claudius a ținut mai puțin decât Augustus la drepturile Romei și Italiei și a încercat să sporească statutul provinciilor acordând cu generozitate cetățenia romană și drepturi municipale și chiar permițând accesul în Senat al provincialilor din Gallia. Astfel politica sa provincială a fost plină de imaginație și în concordanță cu tradițiile mai liberale ale Romei.

4. Nero (54-68)

Nero un diletant lipsit de voință

Noul împărat era opusul mamei sale și al strămoșilor pe linie paternă, o familie de aristocrați extrem de ambițioși, L. Domitius (Cap. 26), fostul adversar al lui Caesar, fiind numai un exemplu.[20] Un copil blând din fire, ale cărui sentimente sau temeri trebuiau provocate înainte ca el să recurgă la măsuri severe, nu era un om puternic și în ciuda structurii robuste era lipsit de voință. Ca simplu diletant, se amuza făcând gimnastică sau călărind, se pricepea puțin la muzică, la pictură și la literatură.

CAPITOLUL 35

„Anul celor patru împărați"

1. Revolta împotriva lui Nero

Nero nu se bucură de popularitate

Guvernarea defectuoasă din ultimii ani de domnie ai lui Nero nu a schimbat radical starea de spirit din provincii, unde efectele acesteia nu s-au făcut simțite imediat. Populația Romei și-a uitat resentimentele față de Nero de îndată ce urmele incendiului devastator din 64 au fost înlăturate. Senatul era cuprins de animozitate datorită pierderii unora dintre membrii de frunte, dar atâta timp cât nu se bucura de sprijinul opiniei publice sau al armatei nu putea întreprinde nimic decisiv. Numai soldații care-l făcuseră pe Nero împărat aveau și puterea de a-l îndepărta de la putere.

Problema disciplinei militare

Tradiția strictei discipline militare pe care Augustus o reintrodusese în armata romană s-a dovedit o măsură potrivită împotriva războiului civil timp de jumătate de secol după moartea sa. Numai că foarte curând s-au făcut observate manifestări care dădeau de înțeles că soldații păreau din nou neliniștiți: reținerea lui Tiberius de a-și asuma puterea imperială s-a datorat faptului că avea impresia că „ține un lup de urechi".[1] La câteva săptămâni după venirea sa la putere legiunile din Pannonia și din zona cursului inferior al Rinului, nemulțumite că s-a întârziat lăsarea la vatră a celor care-și satisfăcuseră stagiul militar după înfrângerea lui Varus, s-au revoltat; cele aflate la frontiera germană s-au oferit să plece la Roma pentru a-l înlocui pe Tiberius cu Germanicus, comandantul lor. În timpul domniei lui Caligula, comandantul armatei din zona cursului superior al Rinului, Lentulus Gaetulicus, nu a stat prea mult pe gânduri și și-a îndemnat trupele la revoltă (Cap. 32), în timpul domniei următorului împărat Camillus Scribonianus a incitat legiunile din Illiria să-și încalce jurământul de credință (Cap. 32). În aceste două cazuri soldații fie nu și-au încălcat jurământul de credință, fie au fost readuși curând la ordine. Însă împărații nu au tras învățămintele necesare în urma acestor revolte. Tiberius, care se bucura de popularitate datorită solicitudinii pe care o arătase trupelor aflate sub comanda sa înainte de a deveni împărat, nu a făcut nici cel mai mic efort să păstreze contactul cu acestea în ultimii ani de domnie și să facă un tur al taberelor. Cu excepția vizitei lui Claudius pe frontul de luptă din Britannia, nici unul dintre următorii trei împărați nu și-a trecut în revistă efectivele, iar Nero, singura dată când a lipsit din Italia a fost pentru a pleca într-un turneu de teatru. Pe de altă parte, gratificațiile în bani acordate de succesorii lui Augustus cohortelor pretoriene păreau mai degrabă un bir plătit ce amintea de dependența împăratului față de trupele curții imperiale și au provocat în același timp nemulțumirea trupelor de la frontiere. Și în fine, neglijând plata soldelor și pensiilor soldaților, Nero a contribuit la pierderea definitivă a loialității trupelor; iar omorând fără judecată mai mulți dintre comandanții armatei sale i-a stârnit pe ceilalți împotriva sa.[2]

Împărații își neglijează armata

Conspirația lui Piso

Un prim semn de revoltă în rândul trupelor l-a dat așa-numita „conspirație a lui Piso" împotriva lui Nero, din 65, în care au fost implicați

Trupele pretoriene nu au reușit să amâne deznodământul decât cu câteva zile. La aflarea veștii atacului asupra Capitoliului, Primus s-a năpustit asupra Romei și chiar dacă a ajuns prea târziu să-l mai salveze pe Sabinus, i-a înfrânt pe oamenii lui Vitellius într-o confruntare sângeroasă care a început în zonele suburbane și s-a încheiat cu atacarea taberei pretorienilor. Împăratul însuși a încercat să fugă, dar a fost prins și ucis, deși printr-un ultim act de curaj a încercat să-l apere pe Sabinus de furia trupelor (decembrie 69). Intrarea trupelor de la Dunăre în capitală a marcat instaurarea unui regim de teroare, ca și în epoca lui Marius și Sulla. Deși Senatul s-a grăbit să-l învestească pe Vespasian cu prerogativele imperiale, iar fiul său mai mic T. Flavius Domitianus, care scăpase de urmărirea trupelor lui Vitellius pe Capitoliu, și-a asumat rolul de viceregent, orașul a fost câteva zile pe mâinile soldaților furioși de la Dunăre, pe care Primus nu s-a mai obosit să-i țină în frâu. Din fericire, Mucianus s-a grăbit să ajungă la Roma, l-a înlăturat pe Domițian și a instaurat ordinea la nivelul trupelor, care au revenit la ordinul său în zonele de frontieră. La sosirea lui Vespasian la Roma (în vara lui 70), Mucianus s-a retras și nu a pretins să joace rolul lui Agrippa pe lângă noul împărat.

Trupele de la Dunăre ocupă Roma și-l omoară pe Vitellius

5. Concluzie

„Anul celor patru împărați", așa cum a fost numit anul 69 d.Hr., a marcat o revenire temporară la condițiile în care a fost distrusă Republica. În pofida declarațiilor făcute de un pretendent sau altul, care susținea că este în slujba Senatului și a poporului sau că are de gând să facă dreptate, ei au fost fără nici o excepție niște aventurieri militari, care depindeau de bunul plac al soldaților cărora le datorau promovarea. Deși războaiele civile au început ca o mișcare de protest împotriva guvernării dezastruoase a lui Nero,[12] ele au ajuns curând să fie lipsite de orice principiu politic încât Senatul nu s-a implicat, cu excepția cazurilor în care în mod automat îl învestea pe fiecare dintre uzurpatori cu prerogativele lui Augustus.

Instaurarea [illegible] militare

Însă războiul civil din 69 a fost mai mult decât un interludiu între dinastiile Iulio-Claudienilor și Flaviilor. În speranța de a obține un sprijin susținut din partea provinciilor, fiecare împărat a extins acordarea cetățeniei romane asupra altei provincii. Galba a acordat cetățenia romană mai multor triburi din Gallia centrală; Otho lingonilor din estul Galliei; Vitellius a acordat o serie de „drepturi latine" în Spania și Africa. Deși aceste acte de generozitate nu erau decât expediente de moment și nu au dat roadele așteptate, privilegiile acordate au fost menținute și astfel s-au creat premisele unei participări mai largi a provinciilor la administrarea Romei. Mai mult, „anul celor patru împărați" a dezvăluit două „secrete ale imperiului" lumii romane. În primul rând a evidențiat faptul că demnitatea de împărat nu era rezervată numai membrilor vechii nobilimi republicane sau „ordinului senatorial" al lui Augustus. După moartea lui Nero prejudecățile în favoarea originii nobiliare erau încă atât de puternice încât Verginius Rufus și Nymphidius Sabinus au fost împiedicați de originea lor obscură să devină împărați și i-au deschis drum lui Galba, ai cărui strămoși erau „descendenții" lui Jupiter și Pasiphae. Familiile lui Otho și Vitellius nu se puteau lăuda cu un asemenea arbore genealogic, dar făceau parte din noua aristocrație imperială aflată la putere. Pe de altă parte, Vespasian era *ex senatus*, iar ascensiunea sa a deschis accesul în cursa pentru scaunul imperial unui număr mult mai mare de candidați. Și în al doilea rând, campaniile din 69 au demonstrat că „împărații pot fi făcuți și altundeva decât la Roma" – descoperire a cărei importanță a fost consemnată de Tacitus, dar istoricul nu a prevăzut și toate consecințele care vor decurge din acest lucru. Ținând cont de aceste lucruri și de rivalitatea dintre numeroasele trupe de la frontiere, nu s-a înlăturat niciodată pericolul ca soldații să declanșeze noi războaie civile. Este adevărat că în 69 trupele s-au plictisit curând de un joc cu care nu se familiarizaseră încă. Însă evenimentele din acel an au atras atenția asupra faptului că atunci când o armată și-a încălcat jurământul de loialitate față de un împărat a deschis calea unor angajamente luate față de viitorii conducători.

Ascensiunea lui Vespasian, om cu origine obscură creează un nou precedent

„Secretul imperiului". Împărații pot fi făcuți și în afara Romei

CAPITOLUL 36

Împărații Flavieni[1]

1. Personalități

Originea lui Vespasian

Întemeietorul „dinastiei Flaviilor", T. Flavius Vespasianus (71-79), era un reprezentant al noii clase conducătoare pe care cei dintâi împărați o recrutaseră din rândul „burgheziei" din Italia. Născut în orașul sabin de deal Reate, într-o familie aparținând Ordinului Ecvestru, s-a orientat spre o carieră senatorială; în 51 a fost consul suffectus și s-a remarcat în luptele din Britannia (43-44) și Africa (proconsul c. 63). Deși i-a căzut în dizgrație lui Nero pentru că a adormit în timpul unuia dintre recitalurile împăratului, în 67 d.Hr. la vârsta de cincizeci și opt de ani a fost desemnat să reprime revolta evreilor. Ascensiunea sa ulterioară pe tronul imperial a fost considerată aproape o minune, iar perspectiva de reușită în munca de reconstrucție, care s-a dovedit prea grea pentru Galba, trebuie să fi părut foarte problematică.

Noul împărat era mai degrabă un administrator decât un om politic: îi lipsea aproape cu desăvârșire imaginația creativă. Cu toate acestea era foarte potrivit pentru sarcina ce-i revenea, care nu era atât să creeze un nou mecanism de guvernare, cât să repună în mișcare aparatul existent după deraiere. Era un om neobosit, care nu-și cruța nici sieși forțele și nici pe cele ale subordonaților săi[2]; și-a temperat însă fermitatea cu o judecată sănătoasă și un simț al umorului dezarmant. Cu ajutorul acestor calități potrivite și-a instaurat autoritatea extrem de ferm, dominând atât Senatul cât și armata și punând capăt oricărei revolte de peste hotare. El a adus astfel lumii romane ceea ce-și dorea mai mult, pacea; și pentru că avea doi fii, el a asigurat perspectiva menținerii ordinii cel puțin pentru încă o generație. Asemenea unui al doilea Augustus, el a putut reda Romei încrederea după șocul unui aprig război civil.

Meritele sale ca administrator

Fiul cel mare al lui Vespasian, care purta aceleași trei nume ca și tatăl său, dar a fost cunoscut mai mult prin prenumele său Titus (79-81), a fost unul dintre cei mai înzestrați împărați

Titus, favoritul tuturor

36.1 Vespasian

36.2 Titus

cut fără rezerve ca prezumtiv moștenitor, în eventualitatea în care Titus nu va avea moștenitori.[8] În ceea ce-l privește pe Domițian, acesta și-a ucis doi veri, Flavius Clemens și Flavius Sabinus, acuzându-i de conspirație (pag. 487); dar l-a desemnat pe unul sau altul dintre fiii lui Clemens să-i fie succesor. Dacă Domițian nu ar fi murit prematur, principiul ereditar ar fi fost introdus în mod cert în Imperiul Roman în timpul dinastiei Flaviilor.

Cultul personalității

Pentru că Vespasian nu putea pretinde, așa cum o făcuseră Iulienii, că este descendent al zeilor și regilor Romei și nici măcar al împăraților care-l precedaseră, și-a atribuit poate prea multe onoruri, însă cultul personalității nu era pe plac naturii sale.[9] Deși credea în prevestiri și profeții, atitudinea sa față de zeificare și cultul personalității se concentrează în remarca sa oarecum amuzată când era pe moarte, „Vai mie, cred că devin zeu" (*Vae, puto deus fio*. Un lucru la fel de tipic pentru el a fost faptul că a rămas în picioare până la moarte pentru că „un împărat trebuie să moară în picioare"). Totuși, la vremea aceea știa deja că serviciile aduse țării și evlavia fiilor săi vor face ca după moarte să devină *Divus*. În timpul vieții însă, deși nu a făcut nici un efort să obțină onoruri divine în provincii, la Roma s-a mulțumit, ca și Augustus, să fie un *civilis*, un om simplu. Titus, pe lângă faptul că a impus Senatului să-l apoteozeze pe tatăl său, a instituit un cult și a ridicat un templu lângă Tabularium (terminat de Domițian, templul a devenit cel al lui Vespasian și al lui Titus). A impus și zeificarea Domitillei, care este mai probabil sora decât mama sa. Mai mult, și-a onorat fiica Iulia cu titlul de Augusta. Imensa popularitate de care s-a bucurat i-a asigurat zeificarea după moartea sa prematură. În timp ce el și tatăl său au adoptat moderația lui Augustus și Tiberius, Domițian a preferat exemplele lui Caligula și Nero, cel puțin în ultima parte a domniei. Încercând să domine toate elementele statului, Senatul, poporul și armata, a fost încântat de lingușelile unor poeți precum Marțial, care l-au comparat cu zeii (nu întotdeauna în avantajul său) și a acceptat să fie numit *dominus et deus*. Mulți bărbați au jurat credință de bună voie geniului *Princeps*, dar Domițian a făcut din asta probabil un test de loialitate: unui suspect i se putea ordona să-și demonstreze loialitatea aducând sacrificii în fața imaginii împăratului, iar refuzul putea aduce acuzația de „ateism". Acest lucru, și mai puțin recunoașterea apartenenței la creștinism, a constituit baza acuzației formulate împotriva tuturor creștinilor care au fost executați în timpul domniei sale. Dovezile în sprijinul unor persecuții operate în timpul lui Domițian sunt foarte superficiale: chiar și Tertulian spune că Domițian s-a răzgândit curând și i-a rechemat pe cei pe care-i trimisese în exil, însă unii creștini au fost alungați datorită răspândirii religiilor orientale (cultul lui Isis fiind acceptat) și a măsurilor luate împotriva evreilor care încercau să facă prozeliți și să iudaizeze pe ne-evrei.[10] În general atitudinea sa de acceptare față de lingușeli, care contrastează în mod straniu cu asprimea sa, evidențiază caracterul tot mai autocratic al poziției sale.

3. Administrația generală

Administrarea Romei

Împărații Flavieni au introdus în orașul Roma o nouă „epocă a lui Augustus" în care s-a construit mult și s-au refăcut numeroase clădiri, inclusiv noile forumuri, temple, un palat și Colosseum-ul (Cap. 39). Domițian a instituit un nou festival al lui Jupiter Capitolinus după modelul „Iuvenalia" lui Nero (Cap. 32), iar în 88 a condus o altă celebrare a jubileului *ludi saeculares*. Pe de altă parte, desfrâul din epoca lui a fost curmat cu toată convingerea. Domițian a insistat chiar ca spectatorii de la jocuri să fie îmbrăcați decent în togă; și a încercat pentru scurt timp să reintroducă legile lui Augustus *de maritandis ordinibus*. O epidemie de ciumă în 79, urmată de un al doilea incendiu în centrul orașului, au evidențiat punctele vulnerabile ale guvernării orașului. Însă aprovizionarea cu cereale, pe care Vespasian s-a dus să o intercepteze la Alexandria (Cap. 35), dar a rămas s-o reorganizeze, nu s-a mai întrerupt. Deși o escadră egipteană făcea parte probabil din flota romană încă de pe vremea lui Augustus, Vespasian l-a organizat sub forma *classis Augusta Alexandrina* pentru a asigura transportul regulat de cereale spre Roma.

După reinstaurarea păcii, urmele războiului civil din Italia au fost curând șterse, iar Cremona a renăscut rapid din propria cenușă. În timpul regimului lui Titus o mare calamitate naturală

perioada când un Fabius era consul. Plebeii nu au fost destul de puternici să-l salveze: aristocrația, condusă de Fabii, a triumfat, dar victoria lor i-a îndemnat pe plebei să-și îmbunătățească organizarea împotriva monopolului patricienilor.

Prima secesiune

Metoda prin care plebeii s-au gândit să-și impună doleanțele a fost o grevă generală a plebeilor (*secessio*); ei au amenințat că se retrag din Roma, care avea nevoie de serviciile lor militare. În perioada 494-287 sunt consemnate cinci astfel de secesiuni, deși este posibil ca nu toate să fi fost o realitate istorică. Prin aceste mijloace ei au reușit în cele din urmă să obțină recunoașterea demnitarilor pe care i-au numit și a Adunării în care s-au întrunit pentru a-și dezbate doleanțele. Prima secesiune a avut loc potrivit tradiției istorice în 494, când plebeii s-au retras pe Mons Sacer (Muntele Sacru, la circa cinci kilometri nord-est de Roma) sau potrivit altor surse pe colina Aventin, până când au fost convinși să se întoarcă de Menenius Agrippa, despre a cărui parabolă, „Pântecele și membrele", se spune că i-a convins pe plebei că ei reprezintă o parte vitală a statului. A fost încheiat un acord prin care erau recunoscuți demnitarii lor, tribunii plebei: deși istoricii de mai târziu au considerat această *lex sacrata* o lege care afirma caracterul sacrosanct (inviolabilitatea persoanei) al tribunului, era vorba probabil despre un jurământ prin care plebeii erau considerați o confederație autorizată, dedicată luptei împotriva patricienilor.[21] Dacă totuși prima secesiune a plebeilor este considerată un fapt ce nu constituie un adevăr istoric, este posibil ca tribunii să fi fost recunoscuți pentru prima oară în 471 (vezi mai jos).

Tribuni plebis

Originea acestor *tribuni plebis*, militari sau tribali, este mai puțin importantă decât evoluția lor ulterioară.[22] Asumându-și sarcina îndatoririlor militare reglementare, plebeii au devenit mai conștienți de propria valoare în cadrul statului și și-au însușit deprinderi disciplinare și de colaborare care le-au permis să-și afirme mai eficient drepturile. Conducerea de care aveau nevoie în timpul războiului lor politic a fost deținută de proprietarii de pământ care nu făceau parte din cercul privilegiaților, dar care puteau deține funcții de comandă subordonată în calitate de *tribuni militum*. În calitate de *tribuni plebis* autointitulați, acești moșieri de la țară au devenit purtătorii de cuvânt ai plebeilor și s-au oferit să prezinte doleanțele lor în fața consulilor sau a Senatului. Există îndoieli firești și în ceea ce privește stadiile în urma cărora numărul lor a crescut de la doi la zece. Mult mai importantă este puterea lor, care nu era juridică, dar era inviolabilă: *plebs* s-a angajat prin jurământ (*lex sacrata*) să considere că acești oficiali au un caracter sacrosanct, inviolabil, ceea ce în practică însemna că se angaja, chiar și prin folosirea forței fizice atunci când era cazul, să-i apere împotriva tentativelor de arestare sau intimidare ale magistraților patricieni. Dreptul esențial solicitat pentru ei era acela de a ajuta un plebeu împotriva modului arbitrar în care un consul (sau dictator) își exercita *imperium* (*ius auxilii*). Un tribun revendica dreptul de a constrânge (*coercitio*). Lipsit de *imperium*, un tribun nu era din punct de vedere tehnic un magistrat, dar a dobândit dreptul de a-i consulta pe plebei și de a convoca întrunirile acestora (*ius agendi cum plebe*). Oricare ar fi fost natura întâlnirilor anterioare ale plebeilor, curând a fost convocată o întrunire, organizată pe baze tribale și teritoriale, cunoscută sub denumirea de *Concilium Plebis Tributum*. Inițial aceasta nu avea autoritate constituțională, dar patricienii au fost forțați treptat să țină cont de ea, iar în 471 a fost adoptată o lege (*lex Publilia*) care recunoștea caracterul constituțional al adunării.[23] Astfel plebeii aveau acum dreptul de a se întruni și de a-și alege demnitarii pe triburi.

4. Legea celor XII table (*lex duodecim tabularum*)

Codificarea legii

Dat fiind că principalul obiectiv al plebeilor era de a obține deplina securitate a persoanei și a proprietății, au început să militeze pentru un cod de legi scris care să le definească obligațiile și riscurile și care să prevină agravarea arbitrară a pedepselor obișnuite aplicate de magistrații patricieni. Această doleanță a fost exprimată pentru prima oară de un tribun, Terentilius Harsa (numele său este probabil autentic) în 462, dar au fost necesari zece ani de eforturi până când patricienii au cedat.

CAPITOLUL 18

Politica internă în secolul II

1. Adunările populare

Influența cuceririlor romane asupra politicii interne

Expansiunea Imperiului roman în secolele III și II î.Hr. a fost nu doar rapidă și continuă, ci și nepremeditată și într-o oarecare măsură nedorită. Romanii nu realizau exact ce responsabilități presupun noile lor achiziții și reacționau cu întârziere în a constata și a controla reacțiile inevitabile ale cuceririlor lor asupra politicii interne. În realitate, au fost la fel de nepregătiți să facă față acestei situații ca lumea modernă luată prin surprindere de Revoluția industrială și de schimbările din ultima sută de ani în cadrul mijloacelor de comunicare. Istoria referitoare la politica internă a Republicii în perioada târzie este o consemnare a unor crize succesive care au fost rezultatul adaptării lente la o schimbare rapidă a condițiilor înconjurătoare.

Organizarea Adunării tribale

Dintre transformările pe care le-a suferit organismul politic roman în secolele III și II cea mai profundă s-a petrecut la nivelul Adunărilor populare. Schimbările intervenite la nivelul structurii și procedurilor Comițiilor în această perioadă nu au fost categorice. Până la jumătatea secolului III numărul triburilor a crescut periodic, pentru a ține pasul cu extinderea teritoriului roman. După 241, când numărul lor total ajunsese la treizeci și cinci, nu s-a mai înregistrat nici o creștere, iar noii cetățeni au fost distribuiți în cadrul triburilor existente, ceea ce a făcut ca treptat triburile să-și piardă importanța inițială pe plan local și să devină mai degrabă niște unități administrative. În această perioadă a fost finalizată constituția Adunării tribale.[1]

Reconstituirea Comițiilor Centuriate

La câtva timp după încheierea organizării tribale, probabil între 241 și 218, s-a operat o schimbare la nivelul constituției Comițiilor Centuriate prin care centuriile și triburile au fost puse în corelație. Numărul centuriilor din prima clasă a fost redus de la optzeci la șaptezeci, astfel încât fiecărui grup de treizeci și cinci de triburi îi reveneau două centurii (una de *seniores* și una de *iuniores*). Dacă numărul total al centuriilor a rămas de 193, ceea ce pare probabil, cele zece centurii luate de la prima clasă trebuie să fi fost redistribuite printre unele sau toate celelalte patru clase, dar metoda acestei redistribuiri rămâne incertă. În același timp, optsprezece centurii de *Equites* și-au pierdut privilegiul de a acorda *centuria praerogativa*, care de atunci au fost acordate prin tragere la sorți din prima clasă. Nu s-a operat nici o schimbare formală la nivelul impozitării celorlalte clase, cu excepția faptului că limita de proprietate în cadrul clasei a cincea a fost redusă de la 11 000 de ași la 4000 de ași (probabil la începutul secolului II). O nouă devalorizare a asului de la două uncii (*sextans*) la una (*uncia*), care a avut lor probabil în epoca Gracchilor, a avut efectul automat de a scădea limita de proprietate pentru fiecare clasă. Scopul acestei reforme a Comițiilor Centuriate, pe lângă avantajul său din punct de vedere administrativ, este incert. Dionysios din

Comandanții militari nu țin cont de ordinele Senatului

în războaie cvasi-personale fără a avea mandatul Senatului. În 189 Manlius Vulso și-a depășit atribuțele și i-a atacat pe galați (Cap. 16): iar alte campanii minore au avut loc în diferite perioade în Liguria și Illyricum, sub conducerea unor comandanți care au acționat pe propria răspundere, care uneori (ca în cazul lui M. Popillius în 173) au nesocotit ordine directe ale Senatului, iar prin diverse manevre politice au reușit să scape dacă nu de proces, cel puțin de condamnare. Aceste escapade au anunțat epoca în care armatele romane vor fi mobilizate chiar împotriva Senatului.

4. Puterea executivă

Personalul magistraturilor sporește

În secolul II îndatoririle guvernului roman deveniseră atât de complexe încât se impuneau serviciile unui executiv cu o pregătire profesională adecvată. Admițându-se acest fapt, a fost constituit un corp permanent de contabili și secretari care au fost repartizați vistieriei și birourilor magistraților superiori. Acest personal a fost recrutat însă în parte din rândul foștilor sclavi și constituia o clasă total distinctă față de magistrați. Pentru administrarea provinciilor au fost instituite noi posturi de pretori și cvestori[13] și au fost numiți peste 150 de proconsuli și propretori în același scop (Cap. 17). La nivelul personalului superior executiv de la Roma nu s-a înregistrat însă nici o creștere și nici nu a fost prelungit mandatul magistraților statului. Aristocrația romană se agăța cu încăpățânare de idealul unor servicii cu jumătate de normă neplătite care să fie prestate de oameni mai degrabă născuți decât pregătiți să exercite autoritatea. Pentru a controla orice amenințare potențială din partea unor magistrați prea ambițioși după al doilea război punic, a fost readusă pe tapet legea din secolul IV care prevedea obligativitatea unui interval de zece ani între două mandate consecutive de consul, iar din jurul anului 197 pentru a putea deține un mandat de consul era absolut necesar să fi îndeplinit funcția de pretor. În 180 aristocrația a contribuit la adoptarea unei reglementări generale, *lex Villia Annalis*: potrivit acestei legi exista o vârstă minimă obligatorie pentru magistrații curuli (probabil 36 de ani pentru edilii curuli, 39 pentru pretori și 42 pentru consuli). Funcția de cvestor, pentru deținerea căreia vârsta minimă era probabil de 25 de ani, a devenit o condiție obișnuită, dacă nu chiar obligatorie, pentru o carieră oficială, iar între o magistratură și cea superioară trebuia să existe un interval de doi ani. A fost reglementat astfel *cursus honorum* pentru a-i ține în frâu pe tinerii ambițioși.[14] Politica de nivelare adoptată de aristocrație la nivelul propriei clase este ilustrată și prin desființarea funcții de dictator în timpul celui de-al doilea război punic după ce a fost deținută de Fabius Maximus (Cap. 13)[15].

Reglementare a cursus honorum

În 153 a avut loc o schimbare nesemnificativă la nivel administrativ. Pentru a permite sosirea consulului în teatrul de război din Spania la timp pentru perioada de campanie, instalarea lui în funcție a fost devansată de la 15 martie la 1 ianuarie[16], dată ce a devenit astfel începutul anului oficial roman.

Începutul anului oficial

5. Reforme în sistemul juridic

Domeniul de activitate al guvernului în care clasa conducătoare din secolele III și II a manifestat o deosebită inițiativă a fost cel juridic. Extinderea în 242 a ascendenței politice a Romei asupra întregii Italii și asupra insulelor vecine s-a soldat cu o îndeajuns de mare creștere a relațiilor comerciale și prin urmare a litigiilor legate de încheierea unor contracte sau de diverse prejudicii, pentru a face necesară numirea unui al doilea pretor, *praetor peregrinus*. De atunci noul pretor a fost cel care judeca procesele dintre străini; pretorul inițial sau *praetor urbanus* (cum a fost numit), se ocupa de procesele dintre cetățeni și probabil la început și de cele dintre cetățeni și străini.[17] Creșterea numărului de procese în care erau implicați străini a avut un efect important asupra dezvoltării dreptului roman, pentru că procesele pe care aceștia le aduceau în fața instanțelor celor doi pretori au avut adesea un caracter pentru care *ius civile* în vigoare, așa cum era prevăzut în Legea celor 12 table și în următoarele reglementări, nu conținea prevederi, astfel încât pretorii au fost obligați să împrumute elemente legislative de altundeva. Prin urmare, în instanțele lor *ius civile* a început să fie înlocuit de *ius gentium*, un cod compozit alcătuit din legislația existentă în statele înconjurătoare, precum și

Praetor peregrinus

Ius civile și ius gentium

CAPITOLUL 40

Commodus și Severii

1. Domnia lui Commodus (180-192)

Aurelius reintroduce succesiunea ereditară

Înțelepciunea cu care împărații de la Nerva până la Antoninus au reglementat problema succesiunii s-a datorat în parte faptului că nici unul din ei nu a avut fii care să-i supraviețuiască. În cazul lui M. Aurelius lucrurile au stat altfel. Deși mai mulți dintre fiii săi au murit prematur, tânărul (în vârstă de aproape optsprezece ani) L. M. Aurelius Commodus și-a susținut dreptul la tron potrivit principiul ereditar, iar ultimul dintre „cei cinci mari împărați", dând dovadă de același exces de loialitate familială ca și atunci când l-a luat asociat pe L. Verus, a acceptat riscul de a transmite puterea

40. 1 Commodus

unui bărbat fără experiență. Promovându-l pe Commodus în defavoarea mai multo generali și miniștri competenți, M. Aurelius a contat fără îndoială de acceptul acestuia de a-i păstra pe acești colaboratori ai săi în slujba sa.[1]

Politica de frontieră a lui Commodus

Campaniile lui M. Aurelius au fost încununate de succes atâta timp cât a fost vorba de apărarea frontierelor. În 180 noul împărat a renunțat la planul tatălui său care voia să anexeze teritoriul de la nordul de Dunăre și a încheiat pacea cu quazii și marcomanii (Cap. 38); deși clauzele ce interziceau germanilor să se apropie de Dunăre nu au fost respectate cu strictețe, frontul de la Dunăre a fost scutit o bună bucată de timp de invazii serioase. În Britannia, Zidul Antoninilor a fost trecut de invadatori, iar după ce Ulpius Marcellus a reușit să controleze situația, zidul a fost abandonat (Cap. 38). Atât Marcellus cât și succesorul său, P. Helvius Pertinax (185), s-au confruntat cu revolte ale armatei, în parte probabil datorită faptului că soldații nu și-au primit gratificațiile.[2] Pe multe alte fronturi (precum Spania, Gallia și Dacia) toate războaiele care amenințau să izbucnească au fost înăbușite de ofițerii instruiți la școala lui M. Aurelius. În administrația generală a imperiului Commodus a adoptat două măsuri înțelepte. A reafirmat drepturile statutare ale arendașilor care munceau pe domeniile imperiale din Africa, unde *conductores* au introdus un sistem de muncă forțată oarecum asemănător cu șerbia (182).[3] În 186 a instituit un serviciu regulat de vase care să transporte produsele din Africa la Roma, după modelul lui *classis Alexandrina* a lui Vespasian (Cap. 36).

Cu toate acestea, revenind la principiul dinastic al succesiunii, M. Aurelius a împovărat Imperiul Roman cu un nou Nero. Dintr-un

Commodus, un al doilea Nero

băiat blajin, dar șters, Commodus a devenit un epicurean; și, spre deosebire de Nero, s-a grăbit să renunțe la oameni precum Burrus și Seneca și să-și apropie personaje de teapa lui Tigellinus. Inițial, de încrederea lui s-a bucurat un *praefectus praetorio*, Perennis, care s-a dovedit un valoros colaborator. În 185 însă, a dat ordin ca Perenis să fie executat acuzat fără nici o dovadă de trădare, iar curând după aceea în fruntea Gărzii Pretoriene și la conducerea forțelor polițienești l-a numit pe libertul Cleander.[4] Acest om viclean și-a transformat funcția într-o piață publică în care făcea trafic de dreptate și de numiri în poziții importante în stat: se spune că într-o singură zi ar fi vândut douăzeci și cinci de posturi de consul, ceea ce ilustrează „cifra sa de afaceri". Avea nevoie de acești bani nu numai pentru uzul său personal, ci și pentru a acoperi costurile vieții de lux și extravaganța participării împăratului la Jocuri. În 190, Commodus l-a sacrificat pe Cleander, pentru a potoli proletariatul urban, revoltat de foametea pe care o provocase intenționat un negustor de cereale. După căderea lui Cleander, împăratul și-a reluat atribuțiile și i-a înlăturat din funcție pe prefecții pretorieni numiți de acesta, potrivit indicațiilor amantei sale, Marcia, despre care se spune că era creștină. În acest regim al favoriților finanțele imperiului au fost curând epuizate. Plățile destinate instituțiilor alimentare au fost suspendate în 184, cei bogați au fost obligați să susțină diverse opere de caritate, au fost improvizate în grabă mascarade judiciare, ca în cea mai neagră perioadă a domniei lui Nero, pentru a se obține fonduri noi prin confiscări.[5] Care a fost contribuția lui Commodus la politica romană? Faptul că se îmbrăca precum Hercule și ucidea animale sau lupta cu fiarele sălbatice la *venationes* publice. Pentru aceste performanțe și-a acordat onoruri divine (a devenit încarnarea lui Hercule, *Hercules Romanus*) și a rebotezat Roma „colonia lui Commodus" (Colonia Commodiana).

Domnia favoriților

Extravaganțe financiare

Dezastruoasa guvernare a lui Commodus, susținută de folosirea poliției secrete (*frumentarii*), nu a permis Senatului să-și manifeste opoziția decât prin resentimente rezervate, provocate în special de personajele introduse în Senat de Cleander prin *adlectio*. Chiar dacă proletariatul urban l-a silit pe împărat să-și demită favoritul, resentimentele acestuia nu au durat mai mult decât foametea care le stârnise. Pe parcursul domniei lui Commodus au existat comploturi și s-a vorbit despre pregătirea altora. În 182, în urma complotului dejucat organizat de sora împăratului Lucilla și Pompeianus Quintianus (nepotul sau fiul vitreg al acesteia), care viza asasinarea lui Commodus, a urmat un val de denunțuri și de execuții. Paternus, prefectul pretorian, a fost înlăturat din funcție de intrigile colegului său, Perennis. În aceste condiții de insecuritate cea mai potrivită formă de asigurare de viață pentru cei care se aflau în apropierea curții imperiale era o adevărată conspirație. La 31 decembrie 192 prefectul pretorian Aemilius Laetus și șambelanul principelui, Eclectus, împreună cu Marcia (care nu mai era favorita împăratului) organizează o conspirație și angajează un atlet profesionist să-l sugrume în baie. Numele împăratului este supus *damnatio memoriae* atât de Senat cât și de popor.

Conspirații

Asasinarea lui Commodus

2. Războaiele civile din 193-197

Conspirația împotriva lui Commodus a amintit de condițiile în care a fost asasinat Domițian. Și în acest caz asasinii își făcuseră planuri pentru succesiune, iar alegerea lor s-a oprit la unul dintre apropiații lui M. Aurelius, Helvius Pertinax, în vârstă de șaizeci și șase de ani, care a fost acceptat fără obiecții atât de Senat, cât și de armată. Noul împărat a preluat imediat puterea, a arătat respect Senatului, iar în răstimp de trei luni a început să rezolve cea mai urgentă problemă, finanțele statului. El nu numai că a limitat cheltuielile prin judicioase economii personale și publice, ci s-a gândit și la asigurării veniturilor pe viitor acordând titlul de proprietate și o scutire de impozite pe zece ani cultivatorilor pământului ruinați după ciumă și războaiele de la frontiere din timpul domniei lui M. Aurelius. A reinstaurat un climat de disciplină și la nivelul trupelor casei imperiale, pentru care domnia lui Commodus a fost o permanentă Saturnalia. Deși a onorat pretențiile acestora la o gratificație plătind inițial o jumătate din suma promisă, a reimpus condiții mai severe în privința serviciului acestora. În același timp, s-a străduit să întrețină bune relații cu Senatul și să-i consolideze autoritatea, astfel încât să constituie simbolul ordinii și respon-

Senatul îl numește pe Pertinax

Pertinax încearcă să reinstaureze disciplina

sabilității statului împotriva insubordonării armatei. Însă o înțelegere între împărat și Senat amenința să pericliteze poziția lui Laetus, care promovându-l pe Pertinax, urmărise să dobândească o poziție ca cea de care beneficiase Perennis în timpul domniei lui Commodus. Pentru încercarea sa de a reinstaura ordinea de drept, Pertinax a plătit același preț ca și Galba care a vrut să pună capăt anarhiei instaurate de Nero. După o domnie de numai trei luni a fost ucis de Gărzi, probabil la îndemnul lui Laetus (28 martie 193).

Este asasinat de Gărzi

După ce i-au dat o lecție lui Pertinax, gărzile pretoriene și-au impus punctul de vedere în numirea succesorului. Pentru că existau doi candidați la tronul vacant, *praefectus urbi* Sulpicianus (socrul lui Pertinax) și un senator absolut incompetent, dar extrem de bogat, Didius Iulianus, gărzile pretoriene au scos Imperiul la licitație între cei doi și în cele din urmă l-au adjudecat lui Iulianus, după ce acesta a oferit un *donativum* de 25 000 de sesterți de om. Proletariatul urban l-a atacat pe Iulianus cu pietre, dar Senatul a fost obligat să ratifice târgul încheiat de pretorieni.

Imperiul este adjudecat lui Didius Iulianus

Iată că se repetă însă istoria „anului celor patru împărați". Trupele de la frontiere, ne-

40.2 Septimius Severus

mulțumite de decizia gărzii pretoriene, au redescoperit „secretul imperiului" și i-au opus lui Iulianus trei posibili contracandidați – Decimus Clodius Albinus în Britannia, L. Septimius Severus în Pannonia Superior și C. Pescennius Niger în Siria. Este adevărat că Iulianus, ca răspuns la această triplă desemnare de candidați, a reușit să-i stârnească pe cei trei unul împotriva altuia; însă nu a avut timp să profite de neînțelegerile dintre rivalii săi, pentru că guvernatorul Pannoniei, staționat lângă Roma (la Carnuntum), a intervenit prompt. Cu sprijinul tuturor legiunilor de la Dunăre și de pe Rin, Severus se îndreaptă spre Italia, ca și Antonius Primus în 69 și ocupă Roma fără vărsare de

Desemnarea unor posibili candidați în provincii

Severus ocupă Roma

40.3 Iulia Domna, soția lui Septimius

sânge. Iulianus, care a încercat zadarnic să ajungă la o înțelegere cu invadatorul, dar rămas acum împărat fără supuși, a fost înlăturat și condamnat la moarte de Senat; gărzile pretoriene au executat sentința (1 iunie 193).

După ce a intrat fără nici o opoziție în capitală, Severus a rămas îndeajuns timp să-și consolideze poziția în fața celorlalți pretendenți și să pregătească funeraliile și zeificarea lui Pertinax, pe care a pretins că l-a răzbunat. A avut însă timp să opereze o reformă durabilă, Garda Pretoriană este dizolvată și înlocuită cu soldați ai legiunilor. Prin acest simplu act de justiție a renunțat la tradiția potrivit căreia privilegiul de a face parte din gărzile pretoriene era rezervat numai italicilor și a deschis drumul spre viitoarea sa politică de nivelare.[7]

Severus reorganizează gărzile pretoriene

În încercarea sa de a scăpa de ceilalți competitori, Severus a repurtat un prim succes dându-i mână liberă lui Albinus în Britannia, Gallia și Spania și acordându-i titlul de „Caesar", ceea ce presupunea că-i conferă și dreptul la succesiune. După ce și-a asigurat astfel spatele a pornit cu toată forța și având alături trupele de la Dunăre, împotriva lui Niger care, proclamat împărat de legiunile din Siria, ocupase întreaga Asie și trimisese forțe dincolo de Bosfor. În campania furtunoasă care s-a întins pe toată durata iernii 193-194 Severus a îndepărtat trupele lui Niger de la intrarea în Marea Neagră înfrângându-le lângă Cyzicus și Niceea, a atacat cu linia a doua de apărare

Severus îl înfrânge pe Pescennius Niger

40.4 Pescennius Niger

porțile Ciliciei lângă Issos și-l capturează pe rivalul său aflat pe drumul dinspre Antiochia spre Eufrat. Înfrângerea lui Niger a însemnat pentru orașele care l-au susținut constant plata unor importante despăgubiri. Antiochia și Byzantium și-au pierdut statutul de municipiu care a fost „atribuit" orașelor vecine Laodicea și Perinthos. Locuitorii Byzantium-ului i-au oferit din plin lui Severus motive pentru măsurile severe luate împotriva lor, pentru că dând dovadă de loialitate față de o cauză demult pierdută i-au reținut trupele de asediu până la sfârșitul anului 196. Din rațiuni de securitate Siria a fost împărțită în două provincii, Coele și Phoenice.

Victoria lui Severus asupra lui Albinus

În 196 Severus, care petrecuse tot anul 195 în expediții punitive dincolo de Eufrat și-a întors trupele spre Europa pentru bătălia finală cu Albinus, care a lăsat războiul din Răsărit să-și urmeze cursul, dar a fost îndeajuns de prevăzător să-și consolideze forțele împotriva oricui. A fost proclamat de armata sa Augustus și apoi a trecut în Gallia: bătălia decisivă din această campanie, care s-a dat lângă Lugdunum la începutul anului 197, a reunit efective numeroase (chiar dacă cifra furnizată de Dio – 300 000 de oameni – este exagerată). Trupele

40.5 Clodius Albinus

lui Severus au fost puse la grea încercare în această bătălie, dar în cele din urmă victoria a fost de partea lor, iar Severus a rămas stăpânul incontestabil al Imperiului Roman. Ca și învingătorul din războiul civil din 68-69, Severus a devenit întemeietorul unei dinastii de scurtă durată. Pentru soldații săi, prețul victoriei a fost orașul Lugdunum, pe care l-au prădat în asemenea hal încât nu și-a mai revenit niciodată la poziția de odinioară.

3. Politica militară a lui Septimius Severus

Spre deosebire de Vespasian, Severus a câștigat puterea imperială prin propriile eforturi și și-a asumat personal comanda principalelor războaie externe din timpul domniei sale. Pentru Imperiul Roman a fost un noroc faptul că triburile de la granița de pe Rin și Dunăre nu s-au angajat în invazii de proporții în timp ce garnizoanele romane erau implicate în războaie civile; pe aceste fronturi eforturile lui M. Aurelius au consolidat apărarea romanilor pentru mulți ani. În Răsărit însă, războiul civil a adus cu el un nou conflict cu Parthia. Deși regele parților, Vologaeses IV nu l-a susținut în mod efectiv pe Niger, s-a oferit să-l ajute pe acest pretendent, iar căpetenia locală din Osrhoene, din vestul Mesopotamiei, a profitat de ocazie pentru a renunța la jurământul de credință față de Roma (Cap. 38). După înfrângerea lui Niger, Severus s-a mulțumit cu o campanie punitivă dincolo de Eufrat și a creat provincia Osrhoene, cu capitala la Nisibis; Adiabene a fost invadat și s-a încheiat pacea cu Parthia (195). Doi ani mai târziu însă, a fost solicitat pe frontul răsăritean de un atac direct al lui Vologaeses, care a încercat să-și recupereze provinciile pierdute din Mesopotamia, în timp ce Severus era preocupat de conflictul cu Albinus. După o campanie preliminară în toamna lui 197, în care i-a alungat pe parți de la Osrhoene și Adiabene, Severus a reluat un an mai târziu marșurile victorioase ale lui Traian și Avidius Cassius împotriva Ctesiphonului, pe care l-a transformat în ruine. Prin această umilință împăratul roman a dat de fapt lovitura de grație monarhiei parților și acum era cel mai potrivit moment să anexeze întreaga Țară a

Severus cucerește Babilonul

celor două Râuri. Severus a reușit chiar să reconstituie provincia Mesopotamia înființată de Traian și să o ocupe permanent cu două legiuni; și-a retras însă trupele din Babilon și nu a reușit să ocupe Hatra.[8] Palmyrei i s-a acordat statut de colonie și de atunci acest oraș caravanier a cunoscut o perioadă de prosperitate. Severus a vizitat apoi Egiptul și Siria, țara natală a soției sale; întorcându-se pe la Dunăre, a ajuns în 202 la Roma, unde a celebrat Decennalia și curând după aceea a fost înălțat Arcul de triumf care se înalță și acum în Forum pentru a-i celebra realizările unui împărat care era acum Parthicus Maximus. Apoi a plecat într-o vizită în Africa natală.

Incursiunile caledonienilor în Anglia

Celălalt teatru important de război în timpul domniei lui Severus a fost Britannia, a cărei garnizoană Albinus o luase cu el în Gallia. În ultimii ani ai secolului II, caledonienii și un trib înrudit, Maeatae, au ocupat nordul Angliei până la York, care a căzut temporar în mâinile lor. Guvernatorul Virius Lupus (198-202) i-a convins în cele din urmă pe invadatori să evacueze ținuturile situate la sud de Zidul lui Hadrian, prin plata unui bir. În 205 L. Alfenius Senecio a început lucrările de reparații la Zid, care fusese distrus în asemenea măsură încât generațiile viitoare au crezut că a fost construit de la bun început de Severus; lucrările au fost terminate în 207. Severus s-a decis atunci să treacă la ofensivă și, în pofida celor șaizeci și trei de ani împliniți, a venit împreună cu cei doi fii, Caracalla și Geta, să conducă operațiunile personal (208). În 209 a încercat să-i învingă pe caledonieni, înaintând la nord de Aberdeen, probabil până în apropiere de Moray Firth, în timp ce anul următor Caracalla a luptat împotriva triburilor Maeatae. Însă nici tatăl, nici fiul nu au reușit să-i determine pe localnici să lupte sau să îi înspăimânte. Când Severus a murit în 211 la York, fiii săi au plecat definitiv din Scoția și, renunțând la orice intenție de a păstra linia Zidului Antoninilor, au fixat frontiera romană pe linia Tyne și Solway. Dacă ar fi să credem că sursele ostile lui Severus s-au înșelat imaginându-și că obiectivul său era cucerirea permanentă a Scoției, când în realitate el nu a avut în vedere decât o expediție punitivă, înseamnă că împăratul a obținut un adevărat succes, pentru că la granița de nord a urmat un secol de pace. Din rațiuni de securitate, Severus a împărțit încă din 197 provincia în două părți (Superior în sud și Inferior în nord); această împărțire, suspendată în timpul războiului, a fost reinstaurată de Caracalla.[9]

Campaniile lui Severus în Scoția

Zidul lui Hadrian a folosit drept model pentru o barieră mult mai mare pe care a început-o probabil Severus, iar fiul său a terminat-o pentru apărarea Germaniei Superior și Raetiei. În Germania Superior palisada a fost consolidată cu un val de pământ și un șanț (*Pfahlgraben*), în timp ce în Raetia de la nord-vest de Lorch până la Heinheim a fost înlocuită cu un zid de piatră (*Teufelsmauer*). În jurul anului 200 d.Hr., a fost construit un tumulus de pământ cu un zid, la est de râul Aluta, mergând spre nordul Dunării până la Munții Carpați. În Mauretania Caesariensis, a fost ocupată o linie mult mai la sud, dar Severus era probabil interesat în primul rând de țara sa natală, Tripolitania, pentru că provenea dintr-o familie de rang ecvestru din Lepcis Magna. Până atunci, politica romană urmărise mai mult să controleze problemele triburilor decât să creeze o frontieră militară (Cap. 38), dar orașele prospere de coastă Sabrata, Oea și Lepcis ajunseseră să aibă nevoie de mai multă protecție și în cele din urmă a fost creat Limes Tripolitanus, având o lungime de circa 1045 km, să acopere zona sudică a regiunii. Se pare că Severus a fost inițiatorul acestui sistem, prin care sistemul de apărare a fost extins până la înălțimea Gebel. Dincolo de această zonă sau serie de zone se aflau forturi și cel puțin din epoca lui Severus Alexander au fost aduși *limetanei* (coloniști militari) în fermele fortificate din regiunile mai fertile. Sistemul adițional de securitate pe care îl oferea această construcție de la frontieră a făcut posibilă la scurt timp după aceea înlocuirea majorității trupelor regulate din Africa cu milițiile locale.[10] Și, în fine, întregul sistem de apărare al imperiului a fost îmbunătățit prin repararea tuturor drumurilor militare.[11] Domnia lui Severus a marcat ultima extindere și consolidarea definitivă a granițelor romane.

Frontierele nordice și din Africa

În timpul domniei lui Severus numărul total al efectivelor armatei romane a sporit prin crearea a trei noi legiuni, dintre care două staționau în Mesopotamia, iar cea de-a treia în Italia, la Albanum (pe malul de vest al Lacului Alban), unde a servit drept formațiune de rezervă generală și contrapondere la trupele pretoriene.

Reforma militară

Această nouă formulă a avut și efectul de a diminua deosebirile dintre Italia și provincii. Un alt privilegiu care-i diferenția pe italici de provinciali în cadrul forțelor militare romane a fost desființat atunci când Severus a permis accesul provincialilor în trupele pretoriene și în același timp le-a permis acestora să candideze pentru gradul de centurion (metoda uzuală de a ajunge la gradul de centurion era de a executa serviciul militar în gărzile pretoriene). Deși cohortele urbane erau încă recrutate din rândul italicilor (Vigiles, anterior liberți, proveneau acum din rândul cetățenilor liberi), armata a fost democratizată în mod considerabil. Orice legionar putea spera să ajungă în gărzile pretoriene (de fapt, majoritatea pretorienilor noi proveneau din legiunile de la Dunăre). Însă, chiar dacă a fost permis accesul provincialilor în gărzile pretoriene, armata în ansamblu nu a fost „barbarizată", așa cum s-a sugerat uneori. Noua gardă pretoriană nu era formată din țărani iliri care abia vorbeau latina, ci din soldați care proveneau de la oraș și din fiii de veterani. Este adevărat că în acest secol țăranii au început să ia locul orășenilor în legiuni, dar acesta a fost în esență rezultatul edictului lui Caracalla (pag. 565). Severus nu a exclus ofițerii italici din armată; ei au continuat să activeze atât în legiuni cât și în trupele auxiliare (chiar dacă înainte de domnia lui Severus mulți ofițeri proveneau din provincii). Severus a anulat și interdicția de a se căsători impusă soldaților mobilizați. Această interdicție, care a fost destul de întemeiată atâta timp cât armata romană a fost în esență o armată operativă, iar trupele își schimbau frecvent zona de staționare, a devenit și nedreaptă și impracticabilă pe măsură ce serviciul militar a îmbrăcat forma apărării granițelor în tabere permanente. Crearea unor legături durabile între soldații din serviciul de garnizoană și femeile din împrejurimi a avut avantajul de a asigura armatei o rezervă de recruți, pentru că cel mai adesea copiii de trupă urmau cariera taților lor. Prin urmare astfel de relații au fost încurajate, iar Severus nu a făcut decât să recunoască un fapt împlinit atunci când a validat aceste relații din punct de vedere legal. Procesul de transformare a armatei romane într-o miliție de frontieră a parcurs o nouă etapă atunci când Severus a oferit anumitor trupe auxiliare dreptul ereditar de a închiria domeniile coroanei romane. Și, în fine, Severus a mărit solda legionarilor de la 300 de denari la 500. Acest gest de generozitate față de soldați a avut însă menirea să-i asigure loialitatea armatei; creșterea remunerației lor urmărea, cel puțin într-o anumită măsură, să compenseze scăderea puterii de cumpărare a monedei, care a intervenit se pare în această perioadă. În orice caz, concesia făcută de Severus armatei nu a determinat deocamdată o scădere a eficienței militare.

Trupele nu mai sunt la fel de mobile

4. Reformele interne ale lui Severus

Deși Severus a întreprins cele mai multe campanii dintre împărații romani de după Traian, și-a găsit totuși timp să opereze schimbări la nivelul administrației generale a Imperiului. Cu toate că se născuse în orașul african Lepcis Magna, avea cunoștințe temeinice de greacă și latină și nu era un simplu copil de trupă.[12] După venirea la putere s-a străduit să-și legitimeze poziția și a încercat să ajungă la o înțelegere cu Senatul. Inițial, s-a erijat în răzbunătorul campionului Senatului, Pertinax; apoi și-a asumat descendența din M. Aurelius printr-un act postum de adopție. Când a venit pentru prima dată la Roma a repetat promisiunea făcută de Hadrian că nu va executa nici un senator fără judecata Senatului, iar după campania împotriva lui Niger nu l-a ucis decât pe unul dintre colaboratorii acestuia. După războiul împotriva lui Albinus însă, Severus și-a schimbat atitudinea față de Senat, pentru că mulți dintre senatori i-au răsplătit bunăvoința simpatizând cu pretendentul rival.[13] Deși treizeci și cinci dintre cei șaizeci și patru de suspecți judecați pentru trădare au fost achitați, le-a retras senatorilor dreptul de judecată în propria adunare. A renunțat la orice colaborare cu senatorii și nu a ascuns faptul, pe care Augustus s-a străduit să-l tăinuiască, iar Domițian s-a abținut să-l evidențieze, că autoritatea împăratului se bazează de fapt pe sprijinul armatei.

Severus umilește Senatul

Ca împărat al soldaților, Severus a preferat să numească în posturile administrative reprezentanți ai Ordinului Ecvestru, a căror pregătire anterioară era pur militară. Deși nu a înlocuit în mod direct guvernatorii din provinciile senatoriale cu oamenii săi, a urmărit să-i înlăture în cele din urmă din guvernul provincial numind

vicarii sau guvernatori adjuncți din rangul ecvestru sau desemnând *equites* ca interimari. Nu a intervenit la comanda senatorială a legiunilor existente, dar a încredințat comanda celor trei noi legiuni unor prefecți ecvestri și nu unor *legati* senatoriali. A început astfel să creeze o ruptură între administrația civilă și cea militară, care în cele din urmă, în epoca lui Gallienus, s-au separat complet.

Eliminându-i pe senatori din posturile administrative, Severus a înlăturat una dintre principalele relicve ale Republicii romane. A desființat o altă instituție care data din epoca republicană renunțând la serviciile instanțelor cu juriați pentru infracțiuni majore (*quaestiones perpetuae*). Din epoca lui Tiberius competența acestor instanțe a fost parțial restrânsă datorită jurisdicției concurente a *praefectus urbi* (Cap. 32); toate îndatoririle acestora au fost acum transferate către *praefectus urbi*, căruia îi reveneau toate cazurile pe o rază de 160 km de Roma, iar lui *praefectus praetorio* îi reveneau cazurile din restul Italiei și din provincii.[14] Delegarea puterii judiciare *praefectus praetorio* nu se explică doar prin faptul că Severus prefera militarii. În prima parte a domniei sale, împăratul a fost puternic influențat de prefectul pretoriului, C. Fulvius Plautianus, pe care l-a învestit cu puteri asemănătoare celor ale unui vizir din monarhiile răsăritene. Pe lângă această nouă putere juridică Plautianus a fost împuternicit cu un control total asupra *praefectus annonae* și a fost numit vicepreședinte al *Consilium Princeps*. După ce Plautianus a intrat în disgrație în 205, Severus a revenit la practica de a împărți sarcinile prefecturii între doi comandanți cu rang egal; însă le-a încredințat acestora puteri egal cu cele ale lui Plautianus. Pentru îndeplinirea sarcinilor juridice ale prefecturii, împăratul a numit într-unul din posturile vacante un jurist remarcabil, Aemilius Papinianus.

Praefectus praetorio *are puteri sporite*

O consecință importantă a transferării jurisdicției de la *quaestiones* la prefecții imperiali a fost faptul că jurisdicția penală majoră de la Roma a revenit la condiția inițială din perioada republicană, de a fi o funcție de *coercitio* administrativă: iar în procesul de audiere a cazurilor penale, magistratul imperial beneficia de aceeași libertate procedurală ca și consulul în perioada de început a Republicii. Această modificare procedurală a fost însoțită de folosirea pe scară largă a unui registru diferit de pedepse în funcție de persoana judecată. Din rațiuni ținând de jurisdicția penală, corpul cetățenilor a fost împărțit în clasa *honestiores* (inclusiv membrii Ordinelor senatorial și ecvestru, magistrații municipali și senatorii, precum și soldații de toate rangurile) și în cea a *humiliores*.[15] Pentru aceeași infracțiune, un acuzat privilegiat era trimis în exil, în timp ce unul oarecare putea fi condamnat la ispășirea pedepsei în mină; în cazurile capitale *honestior* era condamnat la moarte și executat rapid și fără chinuri, în timp ce *humilior* era cel mai adesea aruncat la fiare. O persoană de rang înalt avea dreptul să facă apel la împărat și nu era torturată, cu excepția cazurilor de trădare sau *maiestas*; de aceste privilegii nu beneficiau însă persoanele din ordinul inferior. Din epoca lui Severus, principiul potrivit căruia legea ține cont de persoane s-a extins la nivelul întregii jurisdicții penale romane și a fost cea mai dăunătoare moștenire a Romei pentru Evul Mediu.

Honestiores *și* humiliores

Totuși, în practică standardul jurisdicției de la începutul secolului III a fost la fel de ridicat ca în orice altă perioadă din istoria romană. Această epocă a produs mulți dintre juriștii de frunte ai Romei (pag. 571), iar acești avocați eminenți funcționau de obicei ca judecători în instanțele prefecților sau ca experți în cadrul *Consilium Principis*. În orice alte cazuri decât cele politice, influența împăratului era la voia întâmplării, iar legislația suplimentară pe care a introdus-o pentru a proteja zestrea soțiilor sau pentru a apăra interesele minorilor și ale sclavilor a urmat buna tradiție a împăraților din secolul II.

Consilium Principis, *instanță judecătorească*

Procesul de împărțire a provinciilor în unități administrative separate, început de Augustus și continuat de Traian și Hadrian, a străbătut acum noi etape. Numidia a fost desprinsă de Africa; Siria și Britannia au fost împărțite în două. Împărțirea Siriei și Britanniei, unde deținuseră poziții de comandă rivalii săi Niger și Albinus, sugerează că Severus și-a luat măsuri de precauție împotriva unor viitori pretendenți împiedicând concentrarea puterii militare în mâinile oricăruia dintre guvernatorii provinciali. Această măsură de asigurare împotriva unui război civil s-a dovedit eficientă numai atâta timp cât împărații și-au asumat personal comanda armatelor implicate în războaie ma-

Împărțirea provinciilor

Schimbări în jurisdicția penală

jore și au păstrat controlul asupra acestora. Prin constituirea unor noi centre urbane în provincii, Severus a continuat politica lui Traian și a succesorilor săi. Astfel, este probabil ca orașul britanic Eboracum (astăzi York) să fi dobândit statutul de colonie în această perioadă.[16] În Egipt, unde împărații anteriori au moștenit o politică de centralizare și au făcut foarte puțin sau nimic pentru a încuraja autonomia locală, Severus a introdus într-o mai mare măsură autoguvernarea oferind Alexandriei și altor *metropoleis* sau capitalelor districtuale senate municipale.

Acordarea statutului de municipiu

Dat fiind că era de origine africană și era căsătorit cu o soție din Siria, era firesc ca Severus să fie preocupat să asigure provincialilor un statut egal cu cel al italicilor. Nu numai că a acordat provincialilor statut egal cu al italicilor în privința serviciului militar, dar a permis accesul unui mare număr de provinciali în administrația sa. O trăsătură specifică domniei sale și începutului secolului III în general, este numărul mare de oficiali imperiali din Siria și din alte provincii răsăritene. Prezența lor în administrația romană demonstrează faptul că acordarea cetățeniei romane a fost extinsă la nivelul multor orașe din partea de răsărit a bazinului Mediteranei și putem presupune că acest lucru i s-a datorat în mare măsură lui Severus.

Acordarea cetățeniei în provinciile răsăritene

În războaiele civile din 193-197 districtele prin care au trecut armatele combatante au avut de suferit datorită obișnuitelor rechiziții și plății de despăgubiri de război; în ansamblu însă, provinciile au beneficiat însă de același nivel de administrație ca și epoca lui Traian și a succesorilor săi.[17] Severus, instruit la școala lui M. Aurelius, a menținut un nivel ridicat de eficiență în rândul funcționarilor săi. Popularitatea de care s-a bucurat dinastia sa în provincii este atestată de numeroase monumente care au supraviețuit; deși cele ridicate în onoarea sa sunt mult mai frecvente în Africa natală, astfel de monumente există în toate părțile Imperiului.

Standard ridicat al administrației provinciale

Chiar dacă Severus a fost la fel de generos în administrația financiară ca Traian sau Hadrian, a scos *fiscus* din starea de confuzie în care îl adusese Commodus și l-a făcut solvabil. A sporit povara contribuabililor ridicând solda legionarilor la 500 de denari. La Roma, a construit un palat imperial pe Palatin și a adăugat o fațadă monumentală, Septizodium („Casa celor șapte planete") spre Via Appia; a împodobit extremitatea vestică a Forum-ului cu un arc de triumf, cu basoreliefuri înfățișând campaniile sale împotriva parților, inclusiv cucerirea Seleuciei și Ctesiphonului; și a început construirea unei vaste și somptuoase serii de băi.[18] Pe lângă distribuțiile obișnuite de cereale, a acordat populației Romei șase *congiaria* însumând circa 220 milioane de denari, precum și jocuri extravagante și asistență medicală gratuită pentru săraci. În Italia, a reluat plățile în contul instituțiilor alimentare. În provincii, a cheltuit sume importante pe repararea drumurilor și a suportat din veniturile sale costurile serviciului poștal, care până atunci reveneau municipalităților situate la marginea drumurilor. A reușit totuși să adune o importantă rezervă de bani în *fiscus* și rezerve impresionante de cereale în magaziile publice. Surplusul financiar pe care l-a realizat provenea în parte din sumele pe care i-a obligat să le plătească pe susținătorii lui Niger și Albinus. Însă aceste sume, care în timpul predecesorilor săi ar fi fost vărsate în *fiscus* (pentru administrația publică) sau în *patrimonium Caesaris* (pentru casa imperială), au fost destinate unui nou fond, *res privata*, pe care l-a tratat ca pe o proprietate de familie ce putea fi transmisă prin moștenire. În realitate foarte curând a dispărut orice deosebire concretă dintre fondurile publice și cele ale împăratului și astfel statul era pe punctul de a fi identificat cu persoana acestuia.[19] Și-a diminuat cheltuielile printr-o nouă depreciere a *denarius*, a cărui valoare în argint a fost redusă la sub 50 la sută – o măsură periculoasă ale cărei efecte negative se vor face însă simțite abia mai târziu. Însă principala motivație a succesului lui Severus în domeniul financiar a fost creșterea automată a fondului de impozite într-o perioadă în care s-a înregistrat o creștere a prosperității materiale. În timpul domniei sale declinul economic datorită marii ciume din epoca lui M. Aurelius și guvernării defectuoase a lui Commodus a fost oprit, iar tendința ascendentă a veniturilor a fost în măsură să susțină povara adițională a impozitelor. În felul acesta, Severus și-a asigurat sprijinul armatei, iar sfatul pe care l-a dat pe patul de moarte fiilor săi – „căpătuiți-i pe militari, în pofida celorlalți" – demonstrează cum a reușit acest om originar din Africa să obțină Principatul și să creeze o dinastie.

Cheltuieli sporite

Crearea res privata

5. Caracalla (211-217)

Caracalla își asasinează rivalii la succesiune

La scurt timp după ce Severus s-a urcat pe tronul imperial l-a desemnat pe fiul său mai mare, în vârstă de opt ani, drept succesor conferindu-i prerogative imperiale depline, precum și titlul de Augustus. Prințul moștenitor a fost apoi rebotezat oficial M. Aurelius Antoninus după bunicul său adoptiv, dar în istorie a rămas cu supranumele de Caracallus sau Caracalla (de la mantaua galică cu glugă pe care a introdus-o la Roma).

40.6 Caracalla. ANTONINUS PIUS AUG(ustus) GERM(anicus)

Succesiunea lui Caracalla a fost o vreme periclitată de influența crescândă a prefectului pretoriului Plautianus, a cărui poziție la curtea lui Severus semăna uimitor cu cea a lui Seianus la curtea lui Tiberius. Nu se știe dacă Plautianus a plănuit cu adevărat să-l înlăture pe Caracalla; acesta din urmă însă s-a străduit să-l determine pe tatăl său să-și piară încrederea în prefect și odată ce Severus a încetat să aibă încredere în favoritul său, l-a îndepărtat la fel de repede ca și Tiberius pe Seianus (205). Deocamdată poziția lui Caracalla era asigurată; însă la sfârșitul domniei, Severus l-a numit comoștenitor la puterea imperială și pe fiul său cel mic, P. Antoninus Geta, numindu-l Augustus în 209. În 211, la moartea împăratului, neînțelegerile dintre cei doi frați, care nu au întârziat să apară, amenințau să conducă la un război civil; însă un an mai târziu, fratele vârstnic a pus capăt conflictului asasinându-l pe Geta.[21] Punând astfel capăt unei perspective periculoase, o monarhie dualistă, Caracalla (211-217) a reprodus trăsăturile proeminente ale caracterului tatălui său într-o formă exagerată. Moștenind

40.7 Geta. P. SEPT(imius) GETA PIUS AUG(ustus) BRIT(annicus)

Caracterul său despotic

pornirile despotice ale lui Severus, a curmat fără să clipească întreaga opoziție. Deși putea fi generos atunci când interesele personale nu-i erau periclitate, cum a fost cazul suspendării pedepsei aplicate de Severus orașelor Antiochia și Byzantium, și-a asigurat spatele împotriva adepților lui Geta printr-un război de exterminare, în care au pierit juristul Papinian și mulți alții. Când a vizitat Alexandria (215) a pus capăt unei dintre revoltele care izbucneau periodic cantonându-și trupele la orășeni și instigându-le să masacreze populația. Caracterul militar al domniei lui Severus a fost preluat și continuat de fiul său. Încălcând regula care spunea că numai un învingător poate intra în Roma îmbrăcat în ținută de gală, Caracalla purta de obicei în oraș manta militară. Fără nici un alt motiv decât acela de a câștiga loialitatea trupelor, a sporit solda de la 500 la 750 denari – generozitate ce a transformat curând surplusul financiar realizat de tatăl său în deficit. Deși Caracalla a avut un stil de viață simplu și a cheltuit puțin pe construirea de clădiri publice la Roma, de pildă a reușit cu greu să termine băile (*thermae*) începute de tatăl său, a mărit impozitele și a operat schimbări în privința monedei, bătând în 215 o nouă piesă de argint, *Antoninianus*, care avea valoare de doi denari, deși nu avea decât cinci treimi din greutatea unui *denarius*; de asemenea a redus greutatea unui *aureus*.

Caracalla cumpără loialitatea armatei

Exigențele financiare ale lui Caracalla sunt considerate de obicei ca stând la baza unui edict, adoptat în 212, prin care a încheiat practic extinderea acordării cetățeniei romane la nivelul tuturor bărbaților liberi din interiorul granițelor Imperiului. Este posibil ca această explicație să nu conțină întregul adevăr și

Extinderea acordării cetățeniei la nivelul provinciilor

probabil că îi vom face dreptate lui Caracalla atribuindu-i aceleași motive diplomatice care au motivat politica de acordare a cetățeniei a tuturor împăraților romani începând cu Claudius. În orice caz, este puțin probabil ca măsura luată de Caracalla să fi sporit simțitor numărul cetățenilor romani, pentru că procesul de acordare a cetățeniei fusese deja extins de predecesorii săi, chiar dacă mai mult la nivelul provinciilor apusene decât răsăritene. Dacă însă acest edict nu a făcut epocă, cel puțin a marcat una. În 212 deosebirea profundă dintre italici și provinciali, dintre cuceritori și cuceriți a fost în principiu anulată, iar Imperiul Roman a fost transformat într-o comunitate cu parteneri egali.[22]

Ambițiile militare ale lui Caracalla vizau în mod special Răsăritul. În Britannia a renunțat la toate cuceririle tatălui său. Pe frontul de la Dunăre s-a confruntat cu două triburi germane care aveau să devină cei mai statornici dușmani ai Romei, alamanii și goții. Alamanii erau o confederație nou creată de grupări tribale din sudul Germaniei. Goții erau o populație din răsăritul Germaniei care plecaseră din ținuturile în care trăiseră până atunci în zona cursului inferior al Vistulei spre extremitățile Mării Negre, iar acum îi întâlniseră pe romani în Moesia Inferior. Caracalla a respins atacurile acestor triburi (213-214), i-a înfrânt pe alamani lângă Main, dar nu a mai luat și alte măsuri împotriva lor decât aceea de a termina lucrările începute de tatăl său de-a lungul Rinului și în zona cursului superior al Dunării.

Frontierele europene asigurate

Pe de altă parte, la frontiera de pe Eufrat, Caracalla s-a gândit să reia politica radicală a lui Traian.[23] După campania sa din nord nu a revenit la Roma, care nu avea să-l mai revadă niciodată, ci a plecat să pună capăt unei noi revolte izbucnite în Alexandria (215) și apoi a pornit spre Orient. În Armenia, de care tatăl său nu s-a atins, l-a înlăturat de pe tron pe regele vasal Vologasus și a înființat o provincie romană (216). După ce a cerut mâna fiicei regelui Artabanus V, cerere respinsă de regele part, Caracalla a făcut o incursiune dincolo de Adiabene în Media (216). Un an mai târziu a reluat operațiunile, fără îndoială cu intenția de a ajunge cu trupele romane dincolo de limitele la care ajunseseră Traian și Severus. Însă expediția a fost curmată de la bun început de un grup de ofițeri care din dorința de a-și satisface ambițiile personale l-au asasinat pe împărat lângă Carrhae.

Caracalla este asasinat

Conducătorul conspiratorilor, *praefectus praetorii* M. Opellius Macrinus, era din Mauretania și intrase în armata romană ca simplu soldat. Pentru a evita eventualele consecințe tragice ale unei profeții ciudate potrivit căreia era destinat să devină împărat, a încercat să transforme profeția în realitate. L-a numit de îndată Caesar pe fiul său Diadumenianus, iar ulterior acesta a fost declarat Augustus. Chiar dacă inițial a reușit să se impună în fața armatei și a Senatului, care l-a recunoscut împărat, curând a căzut victimă propriului succes. Reluând campania lui Caracalla împotriva lui Artabanus cu o armată a cărei disciplină lăsa de dorit, a pierdut două bătălii și a fost alungat din Mesopotamia. Din fericire pentru Macrinus, Artabanus, care la rândul său nu era sigur pe forțele sale, a consimțit să ajungă la un compromis care să respecte în mare înțelegerea încheiată de Nero cu Vologaeses I. Regele parților a obținut anumite garanții de la Macrinus și a salvat Armenia pentru ruda sa Tiridates, care și-a anunțat dependența nominală de Roma. Însă pacea încheiată în asemenea condiții dezavantajoase a fost doar

Macrinus este înfrânt de parți

40.8 Elagabal. IMP(erator) ANTONINUS PIUS AUG(ustus)

o amăgire pentru Macrinus. În 218 trupele de la Emesa, din Siria, îl proclamă ca împărat rival pe Bassianus, mare preot al Baal-ului local, nepotul Iuliei Domna, soția lui Severus; a fost considerat fiul lui Caracalla și a adoptat numele de M. Aurelius Antoninus. Deși avea doar paisprezece ani și nu era cunoscut în afara Siriei, noul Antoninus s-a impus în toate provinciile răsăritene datorită înrudirii prin adopție și l-a înlăturat pe Macrinus după scurtă confruntare

Macrinus este înlocuit de Elagabal

care a culminat cu bătălia de lângă Antiochia (218). Singurul element remarcabil al scurtei și dificilei domnii a lui Macrinus a fost faptul că acesta a fost primul împărat care provenea din rândul ordinului Equites.

Elagabal, un alt Nero

Cel de-al doilea M. Aurelius i-a depășit pe ceilalți cezari numai prin faptul că era frumos, dar asta era singura lui calitate. Un epicureu de tipul lui Nero și Commodus, a contribuit în mare măsură la ruinarea administrației. Singura lui preocupare a fost să răspândească cultul zeului-soare din Emesa, al cărui nume Elah-Gabal (Elagabalus) l-a adoptat ca supranume și să introducă la Roma, care nu era pregătită pentru o astfel de schimbare, atât măreția și servilismul unei curți orientale, cât și cultul zeului soare în cinstea căruia a construit două temple impresionante. Iulia Maesa, bunica sa, care a jucat rolul Agrippinei pe lângă Nero al său, i-a mai temperat capriciile și a întrecut-o pe bătrâna împărătească participând la dezbaterile Senatului. Ascultând de sfaturile acesteia, Elagabal a încercat să tempereze furia crescândă a capitalei adoptându-l pe vărul său M. Aurelius Severus Alexander și ridicându-l la rang de cezar; când încearcă însă să-l îndepărteze pe vărul său gărzile pretoriene îl ucid; trupul său a fost aruncat în Tibru.

Elagabal este asasinat de gărzile pretoriene

6. Severus Alexander (222-235)

Severus Alexander. Regența mamei sale

Înlocuirea lui Elagabal cu Severus Alexander nu a părut inițial o reușită, pentru că Alexander, deși era un tânăr studios și virtuos, nu avea nici paisprezece ani când a fost proclamat împărat. Însă rolul Agrippinei a fost jucat mai întâi de bunica sa, Iulia Maesa, până la moartea acesteia în 226 și apoi de mama sa, Iulia Mamaea, iar fiul ei a fost un copil mai ascultător decât Nero. Și, într-adevăr, Alexander nu a încercat niciodată să renunțe la tutela ei, astfel încât până în 235 Imperiul Roman a fost condus de o împărătească, situație unică în istoria sa, ea însăși o Augusta și considerată „mamă a lui Augustus și a casei imperiale și a Senatului și a patriei".

Deși Mamaea a fost implicată în complotul în urma căruia gărzile pretoriene i-au înlesnit accesul fiului ei la tron, era îndeajuns de ageră la minte să realizeze că cel mai mare pericol

40. 9 Severus Alexander

pentru Imperiul Roman în constituie reinstaurarea anarhiei militare. Constatând că tentativa ei de a cumpăra loialitatea armatei prin creșteri periodice ale soldei nu a făcut decât să sporească pretențiile militarilor, a recurs la politica adoptată de Pertinax de a se folosi de prestigiul Senatului pentru a consolida autoritatea imperială și de a se angaja mai degrabă civili decât militari în slujba guvernului. Astfel, pentru a spori prestanța Senatului a reorganizat *consilium imperii*; nu se cunosc amănunte, ceea ce se știe este că șaisprezece senatori făceau parte din acesta și că numărul total de membri era probabil de șaptezeci de persoane.[24] Consiliul a stabilit că prefectul pretoriului poate avea rang senatorial și poate deveni *vir clarissimus*: s-a spus că Alexander urmărea ca nici un senator să nu poată fi judecat de un ne-senator. Însă, chiar dacă această măsură pare să confirme solicitarea senatorilor de a fi judecați numai de persoane de același rang, ea a sporit puterea juridică a prefectului, pentru că acesta putea conduce procesele în care erau judecați senatori. Distinsul jurist Domitius Ulpianus a fost numit prefectul pretoriului și șeful întregii administrații. Astfel, deși senatorii și-au redobândit într-o oarecare măsură demnitatea și după părerea lui Dio au rămas „podoaba statului", prefectul pretoriului și impresionantul aparat birocratic alcătuit din reprezentanți ai Ordinului Ecvestru a rămas principala autoritate civilă, deși armata avea în continuare ultimul cuvânt. Prin urmare opinia pe care ne-o oferă anumite surse literare că domnia lui Alexander a marcat o schimbare prin faptul că nu s-a mai pus accentul pe sprijinul armatei și al Ordinului Ecvestru, ca în epoca lui Septimius și Caracalla și deci a fost reinstaurat guvernul senatorial, pare improbabilă.

Apropierea de Senat

CAPITOLUL 42

Diocleţian şi Constantin[1]

1. Diocleţian şi tetrarhia

Diocleţian şi Imperiul

Spre deosebire de ceilalţi împăraţi militari din zona dunăreană, Diocleţian nu era un general foarte înzestrat, deşi se dovedise un soldat competent, dar a dat dovadă de o destoinicie sau în orice caz de o energie nemaintâlnită la împăraţii romani de mai târziu. Imediat după ce a preluat puterea a analizat problemele Imperiului şi a găsit soluţii pentru rezolvarea lor. Situaţia trebuia schimbată radical; împăratul nu mai putea sta pur şi simplu la Roma, iar de acolo să controleze toate problemele Imperiului.

42.1 Diocleţian

El trebuia să meargă la faţa locului, acolo unde frontierele erau ameninţate, numai că prezenţa sa era necesară la mai multe frontiere în acelaşi timp, iar dacă-şi trimitea generalii aceştia puteau fi tentaţi, ca şi cei dinaintea lor, să uzurpe puterea. Prin urmare, Diocleţian a decis să se deplaseze cu sfetnicii şi curtea sa (*comitatus*)

42.2 Maximian

oricând era nevoie (de fapt în timpul domniei sale a fost o singură dată la Roma) şi în acelaşi timp să numească persoane de încredere să se alăture eforturilor sale. În 285 a ridicat la rangul de Cezar un compatriot dunărean, M. Aurelius Valerius Maximianus, care a adoptat cognomenul de Herculius, în timp ce el şi l-a asumat pe cel de Iovius: cei doi vor acţiona împreună sub protecţia zeilor care-i patronează, cel mai important dintre zei ocrotindu-l pe cel care deţinea controlul asupra puterii, iar originea umilă a celor doi părea să nu mai conteze. Un an mai târziu Diocleţian îi acordă lui Maximian titlul de August şi implicit rangul de coîmpărat ca răsplată pentru că pus capăt revoltei din Gallia declanşată de bande de ţărani nemulţumiţi şi de bagauzi. Maximian a trebuit să lupte în următorii patru sau cinci ani, cu intermitenţe, împotriva alamanilor şi burgunzilor care atacau în zona cursului superior al Rinului şi mai la nord împotriva francilor; în 288 o căpetenie a francilor acceptă să încheie pacea în schimbul

Diocleţian împarte autoritatea cu Maximian

Războaie şi revolte

42.3 Carausius

42.5 Galerius. MAXIMIANUS NOB(ilissimus) Caes(ar)

titlului de rege al francilor. Maximian nu a fost încununat de același succes atunci când a fost vorba să-i alunge din Canalul Mânecii pe pirații saxoni și franci, pentru că un messap, M. Aurelius Mausaeus Carausius, pe care l-a numit la comanda flotei cantonate la Gesoriacum (astăzi Boulogne), i-a învins pe pirați, dar a decis să profite de puterea sa navală, s-a proclamat împărat și a ocupat Britannia, unde a creat un imperiu local (287) după modelul *imperium Galliarum* fondat de Postumus. În 290 Maximian reușește însă să ajungă la o înțelegere cu acesta. În această perioadă Dioclețian se afla la Nicomedia, în Bithynia, de unde a pornit spre Dunăre să lupte împotriva sarmaților (289 și 292), în Siria să lupte împotriva invadatorilor saraceni (299) și în Egipt să curme revolta blemmienilor (291). Tot acum a instalat un Arsacid de tronul Armeniei fără să provoace Persia să intre în război.

Deși Maximian și-a îndeplinit conștiincios misiunea ani de zile, așa cum s-a întâmplat și în cazul lui Agrippa în relația cu Augustus, în 293 a inițiat o reformă constituțională originală: un singur împărat nu putea fi omniprezent,

42.4 Constantius. Efigia medalionului de la Arras.

Tetrarhia

însă patru puteau acoperi un teritoriu mai larg decât doi. Prin urmare a desemnat doi ofițeri tineri, C. Flavius Valerius Constantius (cunoscut de obicei sub numele de Constantius Chlorus), care era și el de origine iliro-dunăreană și pe C. Galerius Valerius Maximianus cu care să împartă puterea imperială. În timp ce Dioclețian și Maximian erau coîmpărați (precum M. Aurelius și L. Verus) și dețineau titlul de August, Galerius și Constantius aveau titlul de Cezari și au devenit moștenitorii celor doi Augusti. Împărțirea responsabilităților între Dioclețian și ceilalți conducători se baza pe criterii teritoriale. În timp ce Dioclețian răspundea de administrarea și securitatea provinciilor orientale, Italia, Africa, Spania și provinciile de la frontiera de nord i-au revenit lui Maximian, al cărui Cezar, Constantius, trebuia să vegheze asupra Galliei și Britanniei; în timp ce el și-a asumat responsabilitatea pentru Orient și Egipt, Dioclețian i-a atribuit Cezarului său, Galerius, cea mai mare parte din Balcani. Fără îndoială că principalul argument care a stat la baza creării acestui quattuorvirat a fost de ordin militar, el urmărea însă în același timp să asigure succesiunea. La prima vedere, planul poate părea o reînviere a triumviratelor care au grăbit în loc să amâne căderea Republicii, deși sub controlul atent al lui Dioclețian a funcționat. Datorită autorității sale personale, rolul lui Dioclețian rămâne predominant, el asigurându-se de loialitatea și ajutorul celor mai prieputi trei comandanți militari. Constantius, care fusese prefect al pretoriului, s-a căsătorit cu fiica vitregă a lui Maximian (și a îndepărtat-o pe Elena, mama lui Constantin); avea reale calități de om de stat. Galerius a divorțat de soția sa pentru a se căsători cu fiica lui Dioclețian, Valeria; avea ceva din duritatea

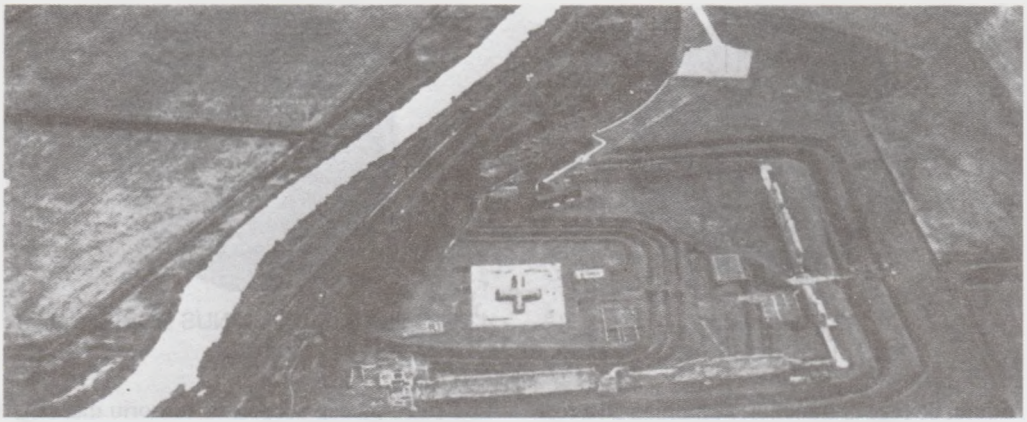

42.6 Vedere aeriană, Richborough (Rutupiae), Kent. Se poate vedea o mică porțiune din tranșeele săpate în timpul invaziei claudiene. Fundația (în formă de cruce) poate fi baza unui monument triumfal, înălțat de Agricola pentru a marca cucerirea întregii Britannii. Principalul fort este cel de pe țărmul saxon, ce poate fi atribuit lui Carausius.

diamantului brut, însă portretul pe care l-au făcut scriitorii creștini acestui oficial roman care le-a persecutat semenii este totuși exagerat.

Deși în timpul domniei lui Dioclețian au fost organizate conspirații împotriva acestuia, ele nu au condus la o recrudescență generală a războiului civil. În 296, după cucerirea Alexandriei, Dioclețian reprimă uzurparea lui L. Domitius Domitianus, ajutat de Achilleus (cel mai probabil este vorba de două persoane) care-și asumase titlul imperial în Alexandria.[2] Mult mai amenințătoare a fost pretenția lui Carausius de a fi al treilea August: în cele din urmă a fost redus la tăcere. În ansamblu, Britannia a scăpat de multe dintre problemele din secolul III, cu excepția inflației, iar Carausius

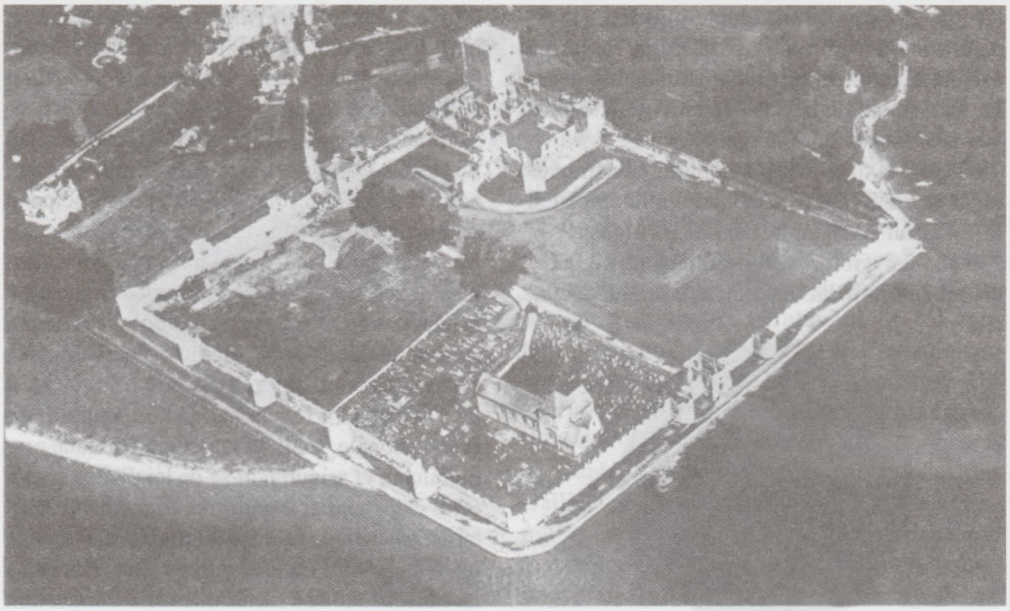

42.7 Vedere aeriană, Portchester, Hampshire, unul dintre forturile de pe țărmul saxon, construit pentru a opune rezistență invaziilor saxonilor. A fost construit probabil de Carausius (287-293 d.Hr.). Într-un colț a fost construită o biserică, în altul un castel.

42.8 Medalion de aur descoperit la Arras. Pe verso sunt înfățișate zidurile orașului Londra și orașul personificat într-un personaj îngenuncheat, care întâmpină trupele romane. Constantius este aclamat ca: REDDITORI LUCIS AETERNAE („celui care restituie lumina eternă").

a organizat apărarea coastelor de est și de sud împotriva saxonilor construind o parte din așanumitele forturi de pe coasta saxonă (de pildă la Richborough, Lympne și Portchester). În 293 el a fost însă asasinat și înlocuit de subordonatul său, Allectus, pe care în 296 îl învinge Constantius. În timp ce Constantius lupta în Canalul Mânecii, prefectul pretoriului, Asclepiodotus, a evitat flota inamică și a debarcat lângă Southampton Water. Apoi a învins armata lui Allectus lângă Silchester, în timp ce forțele lui Constantius au înaintat pe Tamisa la timp să salveze Londinium (Londra) din mâinile trupelor învinse ale lui Allectus care devastau orașul. Sosirea lui Constantius (*redditor lucis aeternae*) este înfățișată pe un celebru medalion de aur descoperit lângă Arras.[3] După lichidarea *imperium Britanniarum* este refăcută unitatea Imperiului.

În absența unor continue războaie civile, cei trei colaboratori ai lui Dioclețian s-au putut ocupa de apărarea frontierelor. Maximian, urmat de Constantius (297-298) a opus rezistență invaziilor alamanilor în Gallia, Galerius a menținut ordinea în zona Dunării, iar Maximian în 298 i-a învins pe quinquegetani, un trib de mauri din Africa (se pare că puțin mai târziu în același an Maximian a fost pentru prima oară la Roma în timpul domniei sale). În 296, Dioclețian a fost chemat să apere Mesopotamia, care fusese cedată în 284 de regele persan Bahram. Noul rege, Narses, a declarat război. Dioclețian a încredințat comanda războiului persan lui Galerius, care anulat efectele unei înfrângeri inițiale în câmp deschis lângă Carrhae, mutând operațiunile în Armenia, distrugând armata lui Narses într-o a doua bătălie și capturând Ctesiphonul. Dicolețian reinstaurează suzeranitatea romană și pare mulțumit să lase frontiera romană pe linia de la Nisibis la Singara, având astfel controlul asupra întregului bazin din zona cursului superior al Tigrului. Alianța cu Armenia a fost consolidată ulterior de convertirea la creștinism a conducătorului acesteia, Tiridates III (261-317), ceea ce l-a îndepărtat probabil definitiv de Sasanizi, chiar dacă nu l-a apropiat de Cezari. În urma acestor operațiuni frontierele au fost asigurate deocamdată împotriva unor invazii majore, iar cei patruzeci de ani de permanente crize au luat

Galerius distruge armata persană

Consolidarea cuceririlor în Orient

42.9 Maximinus

sfârșit. Mai mult, Tetrarhia a făcut față problemelor cu care s-a confruntat la jumătatea perioadei de domnie a lui Dioclețian.

Sistemul creat de Dicolețian pare să fi fost validat de propriile rezultate. Însă reușita acestuia s-a datorat în mare măsură influenței dominante a împăratului; pentru că el, și nu sistemul, a fost cel care a știut să țină în frâu ambițiile celorlalți trei. Dioclețian începuse însă să îmbătrânească și să se simtă tot mai copleșit de povara guvernării, iar în primii ani ai noului secol a trebuit să facă față pătrunderii tot mai pregnante a creștinismului în Imperiu (Cap. 43) și presiunilor din partea lui Galerius. De aceea, la sfârșitul anului 303, când se duce cu Maximian la Roma să celebreze douăzeci de ani de domnie, decide ca amândoi să se retragă la începutul anului 305, după ce Maximian își celebrează la rândul său *vicennalia* și îl convinge pe acesta să-i jure că-și va respecta pro-

Retragerea lui Dioclețian

A doua tetrarhie

misiunea. Prin urmare, la 1 mai 305 Diocleţian abdică la Nicomedia, iar Maximian la Mediolanum (Milano), iar Cezarii lor, Galerius şi Constantius, sunt proclamaţi împăraţi. Numirea celor doi Cezari nu a fost însă la fel de simplă. Potrivit principiului dinastic, cei doi candidaţi erau Maxentius, fiul lui Maximian, şi Constantin, fiul nelegitim al lui Constantius, dar Diocleţian nu-l consideră de cel dintâi potrivit şi de aceea socoteşte că ar fi mai înţelept să fie aleşi alţi doi. Noii Cezari au fost Flavius Valerius Severus, un prieten din Illyricum al lui Galerius, căruia îi revine Apusul şi C. Galerius Valerius Maximinus Daia, nepotul lui Galerius, căruia îi revine Răsăritul. În urma divizării teritoriale care a urmat, Constantius guvernează Britannia, Gallia şi Spania, iar Cezarul său, Severus, Africa, Italia şi Pannonia; Galerius guvernează Asia Mică, la vest de Munţii Taurus, în timp ce Maximinus răspunde de celelalte provincii asiatice din Egipt. Deşi teoretic vorbind Constantius era principalul August, autoritatea lui Galerius va fi dominantă, pentru că prin intermediul lui Severus acesta controla cea mai parte din Apus şi în acelaşi timp putea face presiuni asupra lui Constantius pentru că acesta îl avea la curte pe propriul fiu, Constantin. În urma acestei înţelegeri, Imperiul Roman a fost practic împărţit în două entităţi suverane, distincte şi rivale, aşa cum s-a întâmplat în perioada celui de-al doilea triumvirat, iar retragerea lui Diocleţian, un gest care în intenţie şi prin rezultate aminteşte de abdicarea lui Sulla, aduce noul sistem constituţional în pragul crizei.

2. Ascensiunea lui Constantin

Moartea lui Constantius în Britannia

În timp ce Diocleţian cultiva mulţumit legume în măreţul său palat de la Salona (astăzi Split), iar Maximian murea de plictiseală în Lucania, structura puterii s-a schimbat rapid. Prezenţa lui Constantius, care reuşise deja să refacă în parte Britannia, era din nou necesară acolo, fie să respingă, fie să anticipeze atacurile picţilor (caledonienilor) în nordul provinciei. El a profitat de ocazie şi i-a cerut lui Galerius să-l lase pe fiul său să i se alăture în campanie; Galerius nu şi-a permis să-l refuze, pentru că nu era pregătit pentru un război civil. Constantin s-a aventurat în marş forţat şi a ucis în urma lui toţi caii de poştă deoarece, chiar şi în cazul în care Galerius nu întreprindea nici o acţiune, era destul de periculos să se avânte pe teritoriul lui Severus. La începutul anului 306 a ajuns în siguranţă la tatăl său şi împreună au purtat o campanie care a ajuns până în nordul Scoţiei. După victorie Constantius a murit la York, iar armata l-a proclamat pe Constantin August în locul tatălui său. În timp ce aştepta ca Galerius să-l recunoască, Constantin şi-a consolidat poziţia conducându-şi armata din Britannia în Gallia, unde a aflat că Galerius a ajuns la un compromis: Severus avea să fie noul August, iar Constantin a fost recunoscut Cezar; pe moment a acceptat această soluţie. Războiul civil a fost evitat, iar tetrarhia a fost salvată.

Constantin este desemnat Cezar

Reuşita lui Constantin l-a determinat pe fiul lui Maximian, Maxentius, să devină căpetenia, dacă nu chiar vârful de lance al unei revolte de la Roma, declanşată de povara fiscală şi desfiinţarea Gărzii Pretoriene (octombrie 306). În urma acestei mişcări populare Maxentius este proclamat *princeps* (a evitat să adopte un titlu mai provocator); reuşeşte să-şi impună autoritatea în sudul Italiei şi în Africa, dar nordul Italiei i-a rămas loial lui Severus. Sprijinul pretorienilor şi al cohortelor urbane nu i-a fost de prea mare folos, aşa că în cele din urmă apelează la tatăl său Maximian să-i vină în ajutor. Reacţia lui Galerius a fost de a-i ordona lui Severus să pornească spre Roma, dar Maximian revine în viaţa politică, se proclamă August şi-l învinge pe Severus la Ravenna, unde este apoi capturat. Maxentius se autoproclamă August (307).

Maxentius vizează puterea

Pentru a face faţă unui posibil contraatac al lui Galerius, Maxentius încearcă să obţină sprijinul lui Constantin, pe care-l obţine dându-i-o în căsătorie pe sora sa, Fausta şi recunoscându-l ca August în schimbul unei recunoaşteri similare. Invazia lui Galerius nu s-a lăsat aşteptată, acesta reuşind să ajungă până la Interamma fără să întâmpine nici o opoziţie. Nu avea însă forţele necesare pentru a ataca Roma, trupele îl părăsesc şi este silit să se retragă, în timp ce Maxentius în mod bizar nu încearcă să-l împiedice să facă acest lucru. În acest timp Severus este ucis în captivitate. Maxentius este însă trădat de propriul tată, care încearcă să-l con-

Maxentius face faţă atacului lui Galerius

42.10 Palatul lui Diocleţian de la Split, pe coasta dalmată, unde s-a retras în 305 d.Hr. Acesta era o reședință de țară de sine stătătoare, fortificată.

vingă pe Constantin să se îndrepte spre sud pentru a împiedica retragerea lui Galerius și a lui Maxentius. Constantin refuză, deși rupsese deja relațiile cu Maxentius când a aflat că Spania îi este favorabilă. Așa încât tatăl a fost lăsat să lupte singur împotriva fiului: la sfârșitul anului 307 Maximian se duce la Roma și, după câte-

Galerius încearcă să iasă din încurcătură cu ajutorul lui Diocleţian, pe care-l invită să participe la conferința de la Carnuntum, la care participă și Maximian (noiembrie 308). Diocleţian refuză să îmbrace din nou purpura și-l convinge pe vechiul său colaborator Maximian să se retragă; Galerius îl numește August asupra

42.11 Constantin

42.12 Maxentius

va luni de domnie comună, încearcă să-l înlăture pe Maxentius și să păstreze doar el purpura, dar se înșală în privința trupelor, care se alătură fiului său și-l obligă pe Maximian să fugă la ginerele său, Constantin, lăsându-l pe Maxentius la conducerea Romei (începutul lui 308).

Italiei, Africii și Spaniei (pe care le deținea de fapt Maxentius, care a fost declarat uzurpator), în locul lui Severus, pe un vechi camarad de arme, Licinianus Licinius; Maximinus continuă să fie Cezar în Orient, în timp ce Constantin este numit Cezar al Galliei și Britanniei. Cei doi Cezari refuză titlul de „fii ai Augustilor", iar

42.13 Licinius

Patru Augusti

în 310 Galerius este obligat să le recunoască titlul de Augusti. Prin urmare, acum erau patru Augusti (Galerius, Licinius, Constantin și Maximinus), în timp ce Maxentius nu este recunoscut, deși deținea controlul asupra Italiei, Africii și Spaniei. Cu toate acestea, un anume Domitius Alexander a fost proclamat August în Africa, iar Spania i-a revenit lui Constantin. Dacă Galerius avea motive să fie mulțumit de rezultatele conferinței de la Carnuntum, poziția lui Constantin a fost consolidată de remanierea ulterioară.

Moartea lui Maximian

În 310 de pe tabla de șah dispare una dintre piesele importante. Maximian, care revenise la ginerele său Constantin în Gallia, a încercat să câștige loialitatea unei părți din armată în timp ce Constantin lupta împotriva francilor: manevra a eșuat, iar Constantin a consimțit, dacă nu chiar a și ordonat, să fie ucis. Astfel între Constantin și augustul „Herculius", care l-a recunoscut inițial ca August, apare o fisură, iar Constantin a început să caute o nouă bază pentru a-și confirma autoritatea. A răspândit ideea că tatăl său, Constantius, era descendent al lui Claudius Gothicus și a adoptat *Sol Invictus* (soarele neînvins) ca patron al dinastiei sale, în locul lui Hercule. La începutul lui 311 cei doi pretendenți la putere au fost înlăturați. În Africa, Alexander a fost omorât de o expediție trimisă de Maxentius, iar Galerius a murit răpus de o boală despre care el spunea că i-a dat-o Dumnezeul creștinilor, pe care i-a persecutat fără milă (Cap. 43); regretele de pe patul de moarte l-au determinat să promulge un edict de toleranță, care pune capăt persecuțiilor creștine.

și a lui Galerius

Cei patru supraviețuitori împart puterea. Maximinus Daia ocupă Asia Mică înaintea lui Licinius, iar apoi ajunge la o înțelegere cu acesta. Constantin, anticipând un conflict împotriva lui Maxentius, încheie un acord cu Licinius (care era logodit cu sora lui, Constantia). Maximinus ajunge să lupte împotriva lui Maxentius. Bazându-se pe ajutorul lui Licinius, Constantin îl înfruntă pe Maxentius în Italia. La începutul anului 312 se declanșează conflictul, iar Constantin înaintează din Gallia.

Constantin versus Maxentius

Trupele lui Constantin erau în inferioritate numerică, raportul fiind de doi la unu, dacă nu chiar de patru la unu, dar atacul a fost hotărât și rapid. Principalele forțe ale lui Maxentius erau cantonate lângă Verona (poate pentru a apăra sau forța trecătoarea Brenner împotriva lui Licinius). Constantin trece Alpii prin Muntele Cenis și înfrânge o armată numeroasă, din care făceau parte inclusiv *clibanarii* (cavalerie grea) lângă Torino, pe care-l ocupă apoi, în timp ce Milano capitulează. Înaintând spre Verona, obține o victorie decisivă și ajunge să controleze nordul Italiei. Maxentius pregătește Roma pentru asediu: aduce importante rezerve de alimente și consolidează zidurile, dar apoi se răzgândește și se decide să înfrunte inamicul printr-o confruntare directă, neavând probabil încredere în populație. Și-a condus armata spre nord și a traversat Tibrul pe la Podul Milvius, unde se întâlneau Via Cassia și Via Flaminia. Pe când înainta pe Via Flaminia de-a lungul Tibrului, i-au blocat înaintarea trupele lui Constantin, care aveau pictată pe scuturi monograma Chi-Ro (chrismon, Khristós, adică litera I cu un cap răsucit și peste ea litera X). Aici, la Saxa Rubra (Stâncile Roșii) a fost învăluit de inamic pe Via Cassia. Prins între munți și râu, Maxentius și câteva mii dintre oamenii săi au pierit înecați în fluviu. A doua zi, la 29 octombrie 312, Constantin a intrat în Roma, în timp ce capul lui Maxentius era purtat în vârful unei lăncii pentru a arăta tuturor că este mort. La scurt timp după această victorie, Constantin înalță o statuie, în care era înfățișat cu o cruce în mână și pe putea citi (potrivit lui Eusebius): „Prin acest semn al mântuirii, adevăratul însemn al valorii, v-am salvat orașul și l-am eliberat de sub jugul tiranului". Iar pe arcul care mai dăinuiește și astăzi pentru a-i comemora victoria, putem citi următoarele cuvinte: „printr-o inspirație divină și datorită mărinimiei sale sufletești („instinctu divinitatis, mentis magnitudine"), el și trupele sale au făcut dreptate poporului..."

Constantin invadează Italia

Bătălia de la podul Milvius

42.14 Podul Milvius, Roma. Aici îl înfrânge în 312 d.Hr. Constantin pe Maxentius. Via Flaminia, construită în 220 î.Hr., traversa Tibrul pe Pons Milvius, care a fost construit din piatră în 109 î.Hr.; o parte din acesta s-a păstrat în podul de astăzi.

„Convertirea" lui Constantin la creștinism

Invadând Italia, Constantin și-a asumat un mare risc, datorat credinței în Dumnezeul creștin îmbrățișate de tot mai multă lume. Din 303, când Dioclețian promulgase edictele anticreștine, creștinii au fost în permanență persecutați în partea răsăriteană a Imperiului, dar Constantin a urmat exemplul tatălui său și a avut o atitudine tolerantă față de ei în Apus (Cap. 43). Apoi s-a aflat că Galerius, pe patul de moarte, a renunțat la politica anticreștină și a promulgat un edict de toleranță (Cap. 43). Această presupusă victorie a Dumnezeului creștinilor se pare că l-a impresionat profund pe Constantin. Potrivit lui Lactantius, în noaptea de dinaintea bătăliei de la Podul Milvius, Constantin a fost îndemnat în vis să pună „semnul sfânt al lui Dumnezeu" pe scuturile soldaților săi și indiferent ce impresie i-ar fi putut face acest vis, cert este că oamenii lui Constantin au intrat în luptă purtând monograma Chi-Ro pe scuturile lor. Mult mai ciudată este povestea viziunii Crucii divine, pe care peste ani Constantin i-a relatat-o lui Eusebius. Într-o după-amiază, când pornise împotriva lui Maxentius, Constantin și armata sa au văzut o cruce de lumină de-a curmezișul soarelui și cuvintele „În numele ei cucerește" scrise pe cer. Noaptea următoare Cristos i-a apărut în vis și i-a poruncit să facă din ceea ce a văzut stindardul său de luptă. Constantin și-a făcut apoi un stindard (*labarum*) din metale prețioase: acesta reprezenta un stindard atârnat de diagonala unei cozi care avea deasupra o cunună care înconjura monograma Chi-Ro. Această monogramă și nu Crucea a folosit-o Constantin atât la stindard, cât și la casca sa. Deși în mod cert Constantin nu a vorbit prea mult despre această viziune (pentru că nu există nici o consemnare contemporană înainte de relatarea lui Eusebius din *Viața lui Constantin*, pe care acesta a scris-o după 337) nu avem motive întemeiate să ne îndoim că a fost autentică. Viziunea a fost probabil un rar dar autentic „fenomen de halo" provocat de cristalele de gheață în razele soarelui, nu foarte diferit de curcubeu. Mai mult, trebuie să subliniem faptul că viziunea venea de la soare, față de care Constantin avea o adevărată devoțiune. Vom discuta ceva mai târziu despre semnificația religioasă a acestor evenimente și despre numeroasele măsuri luate de Constantin în favoarea creștinilor (Cap. 43). Acum ne vom limita la a spune că el a crezut că își datorează victoria Dumnezeului creștinilor.[4]

3. Constantin și Licinius

Licinius obține supremația în Orient

Bătălia de la Podul Milvius i-a asigurat lui Constantin reunirea tuturor provinciilor occidentale sub autoritatea sa. La Roma, Senatul i-a acordat lui titlul de principal August, deținut până atunci de Maximinus. Constantin a plecat de la Roma la începutul anului 313 îndreptându-se spre Mediolanum unde urma să-l întâlnească pe Licinius, care urma să se căsătorească cu sora sa Constantia. Aici, Licinius a acceptat să-l recunoască pe Constantin ca principal August, precum și măsurile luate de acesta în favoarea creștinilor, în schimbul dreptului de a fi legiuitor în partea sa de Imperiu. Apoi a plecat imediat spre Orient, care după moartea lui Galerius (311) era disputat de foștii săi subordonați, Maximinus, care deținea comanda în Asia și Egipt și Licinius, conducătorul provinciilor dunărene. Maximinus a atacat primul: în 313 îl atacă pe Licinius, apoi își retrage trupele în Tracia și pe drum ocupă Byzantium. Licinius ajunge însă la Adrianopol cu forțe proaspete, își înfrânge definitiv adversarul și-l urmărește

prin Asia Mică până la Tarsus. Mult prea târziu, Maximinus promulgă un edict de toleranță; moartea sa subită îi permite lui Licinius să controleze toate provinciile răsăritene. Învingătorul a ucis apoi familia și pe colaboratorii lui Maximinus, precum și rudele rămase ale lui Galerius și Severus. După moartea lui Diocleţian, survenită trei ani mai târziu la Salona, dinastia ioviană a dispărut. Licinius și Constantin au rămas singuri la conducerea Imperiului.

Constantin și Licinius conduc împreună

Constantin a încercat să ocupe zona Balcanilor înainte ca Licinius să aibă timp să-și adune trupele. Deși înfrânt în Pannonia, Licinius a reușit să facă față unei a doua confruntări în Tracia, iar apoi a obținut o amânare cedând întregul ținut balcanic cu excepția Traciei; însă atâta timp cât această importantă zonă de recrutare era în mâinile rivalului său, balanța era înclinată în favoarea lui Constantin. Au urmat zece ani de aparentă pace, în care Imperiul a fost oficial unit, dar în realitate era împărțit în două părți. În 317 cei doi împărați au căzut de acord să numească Cezari doi fii ai lui Constantin și un fiu al lui Licinius, dar neînțelegerile dintre ei au sporit și s-au agravat definitiv atunci când Licinius și-a schimbat politica față de creștini. În 322 Constantin îi alungă pe invadatorii sarmați din Pannonia, iar un an mai târziu pătrunde pe teritoriul lui Licinius pentru a alunga goții din Tracia. În 324 negocierile dintre cei doi eșuează și izbucnește războiul. Licinius pierde bătălia de la Adrianopol (locul în care în 313 luptase împotriva lui Maximinus) și este obligat de flota lui Constantin să părăsească Byzantium. Alungat din Europa, este urmărit dincolo de Bosfor și învins din nou la Chrysopolis (astăzi Scutari). În urma intervenției Constantiei, Constantin îi cruță viața lui Licinius, dar îl omoară un an mai târziu după consultarea Senatului, care îl găsește vinovat că a urzit împotriva lui Constantin. După treizeci și nouă de ani, Imperiul avea din nou un singur conducător.

Constantin, conducător unic

În 324 Imperiul Roman a fost temporar reunit sub conducerea unui împărat care a reușit o vreme să-l salveze de la distrugere. Constantin a continuat reformele militare și administrative ale lui Diocleţian (Cap. 44) și a stabilit o nouă capitală a Imperiului. Din epoca marilor invazii de la jumătatea secolului III, împărații au fost obligați să-și petreacă cea mai mare parte a domniei în campanii, astfel încât vizitele lor la Roma erau scurte și rare. La sfârșitul secolului acest proces involuntar a condus la abandonarea deliberată a fostei capitale. Diocleţian și-a stabilit curtea la Nicomedia în Bithynia, iar în 324 Constantin a întemeiat un nou oraș, pe locul Byzantium-ului, Roma răsăriteană, care îi va purta numele și va fi inaugurat oficial în 330; Constantinopol era un oraș creștin, întemeiat din „porunca lui Dumnezeu" și pentru a celebra victoria pe care Dumnezeu i-a oferit-o. Această acțiune a schimbat cursul istoriei, ca și ideea genială, unică printre oamenii politici romani, prin care a reușit să câștige sprijinul spiritual al Bisericii Creștine în favoarea regimului Cezarilor. Istoria Europei a intrat pe un nou făgaș.

Întemeierea Constantinopolului

Domnia lui Constantin reprezintă cea mai categorică ruptură de trecut din toată istoria romană și ar putea fi considerată pe bună dreptate punctul final al întregii istorii antice. Acest lucru este rezumat într-o scenă asupra căreia atrage atenția N.H. Baynes în de acum clasica frază cu care se încheie *Cambridge Ancient History*: „Constantin așezat alături de episcopii creștini la conciliul ecumenic de la Niceea marchează începutul Evului Mediu în Europa."

4. Tranziția spre monarhia absolută

Conflictele militare din secolul III nu au antrenat schimbări bruște în constituția romană. Chiar și în această perioadă de criză, împărații romani și-au croit drumul în maniera tradițională. Însă sub presiunea războaielor civile și a invaziilor străine schimbările au început să se facă tot mai mult simțite, iar prin efectul cumulat a trei secole de transformări, monarhia romană a lui Constantin a ajuns să aibă un aspect total diferit de cea a lui Augustus (Cap. 29). Împărații din secolele III și IV au păstrat titulatura cvasi-republicană a celor dintâi Cezari. Periodic ei și-au asumat *pro forma* funcția de consul și au exercitat nominal *tribunicia potestas*; timp de jumătate de secol după ce au îmbrățișat creștinismul au continuat să fie aceeași *Pontifex Maximus*. Senatul, care a rămas principalul depozitar al tradiției antice

Schimbări constituționale

Reminiscențe republicane

42.15 Clădirea Senatului (Curia). Clădirile mai timpurii au fost adesea distruse și reconstruite. După un incendiu din 283 d. Hr. Dioclețian a reconstruit-o, așa cum se vede în imagine. Prestigiul, dacă nu chiar puterea Senatului s-a păstrat chiar și în timpul dominatului.

Senatul își păstrează prestigiul

și-a menținut și chiar și-a sporit prestigiul. Membrii săi proveneau acum din rândul marilor proprietari funciari din toate părțile Imperiului, care erau fie cooptați pe baze cvasi-ereditare și din rândul funcționarilor superiori din cadrul serviciului civil imperial, prin *adlectio*. Potrivit acestui sistem de recrutare Senatul a devenit cu adevărat un organ reprezentativ al claselor mai bogate și mai educate din întreg Imperiul, iar în ochii publicului larg el reprezenta civilizația romană în contrast cu sporirea elementului barbar la nivelul armatei. În secolul IV Senatul continua să reprezinte o componentă indispensabilă a constituției, astfel încât Constantin a considerat necesar să înființeze un duplicat al adunării romane la Constantinopol.[5]

Decăderea magistraturilor

Pe de altă parte, diferitele magistraturi republicane fie au dispărut înainte de 300 d.Hr., fie au devenit niște funcții pur onorifice. Tribunatul, care încă din epoca lui Augustus ajunsese să fie a cincea roată la căruță, și *aediles*, ale căror îndatoriri municipale au fost treptat absorbite de prefecții imperiali (*praefecti urbi*, *annonae* și *vigilum*), au încetat să fie numiți din timpul domniei lui Severus Alexander. Consulatul a supraviețuit și a fost asumat cu intermitențe chiar de împărați. El a fost chiar mutat la Constantinopol, unde după 330 se afla una din perechi, în timp cealaltă a rămas la Roma. Însă deținătorii acestei funcții nu mai aveau nici o putere executivă; ultima lor funcție, aceea de a conduce Senatul, a fost transferată la o dată necunoscută lui *praefectus urbi*, iar acum singura lor îndatorire de a-și da numele anului în curs. În realitate, consulatul devenise o simplă titulatură. După desființarea instanțelor cu juriați în epoca lui Septimius Severus și transferarea întregii jurisdicții importante în sarcina împăratului și a delegaților acestuia, pretorii și-au pierdut principala ocupație și aceeași soartă au avut-o și cvestorii atunci când au fost tăiate veniturile senatoriale din provincii (vezi mai jos). În 300 aceste două magistraturi au fost reduse la câte un singur reprezentant, a cărui unică funcție era să organizeze și să finanțeze jocurile de circ și spectacolele de teatru din cadrul festivalurilor romane; ei erau numiți de împărat la recomandarea prefectului urban. Pretorii și cvestorii din secolul IV ar putea fi comparați cu șerifii din ziua de azi; erau oameni bogați care își asumau o funcție onorifică costisitoare datorită poziției sociale pe care aceasta le-o asigura.

Toate provinciile sunt conduse de reprezentanți ai împăratului

Până la sfârșitul secolului III, consulii și pretorii ajungeau să conducă o provincie, ca în epoca Republicii. Din timpul domniei lui Septimius Severus însă, împărații au schimbat acest obicei (Cap. 40), iar în perioada marilor invazii, când marea majoritate a provinciilor senatoriale au intrat în zona militară, proconsulii au fost temporar înlocuiți de reprezentanții imperiali. În epoca lui Gallienus, aceste funcții au revenit *praesides* imperiali de rang ecvestru, iar în timpul lui Dioclețian, numirea personalului de la conducerea tuturor provinciilor îi revenea împăratului (Cap. 41).

Dispariția sau atrofierea funcțiilor executive, a căror supraveghere fusese inițial princi-

palul rol administrativ al Senatului, a lipsit acest organism de cea mai importantă îndatorire. Retragerea provinciilor din sfera de control a Senatului a antrenat pierderea principalei surse de venit a acestuia. În epoca lui Aurelian, dreptul Senatului de a bate monedă a fost retras, iar monetăria care aparținea de *aerarium* a fost închisă. În 300 Senatul a încetat să-și exercite, cu excepția unor cazuri rare, atribuțiile de jurisdicție penală pe care i le încredințaseră primii Cezari. Și, în fine, Senatul nu mai era chemat să dea legitimitate, prin procedura de învestire, împăraților. În perioada destul de lungă a anarhiei militare din secolul III „producția de masă" de împărați făcuți de soldați a redus în asemenea măsură dreptul formal al Senatului de a desemna împărați încât în 282 unul dintre nominalizații soldaților, M. Aurelius Carus, nici măcar nu a mai cerut Senatului să-i valideze titlul. De atunci, împărații romani au devenit autocrați care guvernează după bunul plac – singura confirmare necesară fiind *acclamatio* de către soldați – iar vocea Senatului, chiar și atunci când se făcea auzită, era pur formală.[6]

Senatul nu mai are atribuții financiare

Senatul încetează să-i învestească pe împărați

Funcțiile efective ale Senatului au fost astfel reduse la guvernarea Romei, în colaborare cu noul său lider, *praefectus urbi*. În rest, unica sa preocupare era să analizeze rapoartele ocazionale pe care i le putea supune atenției un împărat, pentru a-i informa pe senatori cu privire la problemele curente și de a trimite ca răspuns un mesaj de mulțumire pentru această dovadă de apreciere. La ședințele Senatului participau acum numai acei membri (în special oficiali imperiali) care locuiau la Roma. Marea majoritate a senatorilor, oricât de mult prețuiau această demnitate, își părăseau foarte rar domeniile pentru a participa la sesiunile Camerei.

Senatul, consiliu orășenesc al Romei

În municipiile Imperiului Roman mai exista ici și acolo o oarecare formă de autoguvernare. În unele orașe din Africa, alegerile populare de magistrați s-au menținut până în timpul domniei lui Constantin; iar dreptul de a numi *curatores* (Cap. 40) a fost în cele din urmă transferat de împărați senatelor locale. Însă dificultățile financiare ale orașelor s-au agravat datorită crizei economice generale și datorită creșterii poverii fiscale (Cap. 501). Retragerea din funcție care începuse să fie deja o practică încă din perioade mai prospere s-a generalizat, iar împărații, care încă impuneau existența unui aparat birocratic minimal în orașe care să-i ajute să-și strângă impozitele, au fost obligați în cele din urmă să renunțe la participarea pe bază de voluntariat a membrilor senatelor locale și să transforme această îndatorire într-una cu caracter ereditar. În aceste condiții patriotismul local a dispărut, iar administrația locală a ajuns să fie în tot mai mare măsură neglijată.

Decăderea guvernelor municipale

5. Împărații și executivul lor

În 282, așa cum am văzut deja, împărații au încetat să fie oficialități elective și au devenit autocrați atât din punct de vedere legal cât și în fapt. Această schimbare a statutului lor legal s-a reflectat în titulatura lor. Din epoca lui Aurelian, *dominus*, titulatură pe care nici măcar Domițian, dintre primii Augusti, nu s-a aventurat să o folosească într-un document public, figura de obicei alături de vechile titulaturi republicane și în cele din urmă le-a înlocuit pe acestea. În același timp, s-a renunțat și la titulatura de *princeps*, care presupunea o paritate fundamentală între conducători și cei conduși: acum toți romanii erau supușii săi. În rapoartele oficiale stilul direct și concis al primilor împărați a fost înlocuit cu un limbaj bombastic, în care *serenitas nostra* dă indicații către *devotio tua* și nu numai împăratul, ci tot ce aparține de curtea acestuia este considerat „sacru" (*sacrum*). Constantin însă, fără a ține seama de obiceiurile predecesorilor săi, a refuzat să fie venerat ca o divinitate; el a fost totuși recunoscut oficial reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ. Acest lucru a fost acceptat în privința problemelor laice chiar și de către Biserică, dispusă în general să-l accepte ca autoritate absolută chiar și în disputele ecleziastice. Mult mai evidentă a fost schimbarea stilului exterior de viață al împăraților. Curtea lor, care treptat a adoptat reguli mai complicate de etichetă pe măsură ce puterea acestora a crescut, a păstrat totuși ceva din *civilitas* din epoca lui Augustus. Dioclețian, și în special Constantin, au creat însă un cod minuțios al ceremonialului de la curte și au introdus în Imperiul Roman eticheta de la curtea Imperiului Persan, presupunând că armata lor insubordonată ar putea fi măcar impresionată dacă nu putea fi convinsă să de-

Împărații devin monarhi autocrați

„Bizantinismul curții"

vină mai docilă: în același timp, acest lucru le asigura o siguranță personală sporită. Prin urmare, împărații romani au păstrat o oarecare distanță misterioasă față de supușii lor; atunci când apăreau în public purtau o diademă și un veșmânt de purpură și aur, iar încălțările le erau încărcate de bijuterii și perle; cei cărora li se permitea să fie prezenți la astfel de apariții se prosternau (*adoratio*) în fața lor și le sărutau poalele veșmintelor. În timpul domniei lui Constantin a fost înființat probabil un *cubiculum* (cameră de culcare), de care răspundea un ofițer eunuc, *praepositus sacri cubiculi*. Alți *cubicularii* erau șeful grajdurilor imperiale (*primicerius sacri cubiculi*) și un majordom al palatului (*castrensis*). Majoritatea acestor eunuci proveneau din Persia; pentru că veneau permanent în contact cu împăratul și puteau obține audiențe private pentru alții, au dobândit o mare influență și au ajuns foarte bogați. „Bizantinismul" pe care curțile moderne îl preluaseră de la Constantinopol a fost o moștenire lăsată bizantinilor de ultimii împărați romani, care au introdus multe dintre trăsăturile specifice acestuia în Europa de la curțile orientale.[8]

Însă principala deosebire dintre constituția lui Augustus și cea a lui Dioclețian sau Constantin a fost faptul că aceștia din urmă au renunțat la orice tip de parteneriat la guvernare. În secolul IV întreaga administrație a fost concentrată în mâinile împăratului și toți oficialii cu funcții executive erau numiți de el. Este adevărat că avea două organe consultative, Senatul și *Consilium*. Însă Senatul nu mai avea rol consultativ (și nici n-ar fi avut cum să-l aibă, de vreme ce împăratul venea atât de rar la Roma): el doar ratifica deciziile împăratului. Pe de altă parte, consiliul a supraviețuit. Se pare că Dioclețian nu a operat modificări fundamentale în funcționarea acestuia: acest lucru s-a întâmplat în timpul domniei lui Constantin. Consiliul a devenit acum *sacrum consistorium*, iar membrii săi nu mai avea dreptul să stea așezați, ci erau obligați să stea în picioare în prezența împăratului. Membrii săi erau aleși firește de împărat, la fel și principalii săi funcționari, civili și militari; la jumătatea secolului IV funcționa în continuare ca un consiliu privat, dar întruchipa victoria autocrației și a birocrației.[9]

Consistorium

Executivul imperial a fost extins ulterior și a fost profund reorganizat de Dioclețian și Constantin. Această extindere s-a intensificat ca urmare a scindării provinciilor în unități mai mici, precum și datorită creșterii numărului de oficiali de la curte. Din curtea imperială (*comitatus*) făcea parte un număr mare de oameni. Pe lângă casa imperială, eunucii *cubicularii* ai dormitorului imperial și personalul domestic subordonat (*castrensiani*), exista o gardă imperială (*scholae palatinae*) și un corp de ofițeri cadeți (*protectores et domestici*). Existau probabil (sunt menționați pentru prima oară în timpul lui Constantin al II-lea) treizeci de *silentarii*, de care răspundeau trei decurioni, care erau ușieri la întâlnirile consistoriului în palat. Procesele verbale ale consistoriului erau întocmite de secretari (*notarii*); inițial aceștia au fost oameni de origine umilă, dar treptat au devenit tot mai importanți, astfel încât în epoca lui Constantin se vorbește despre un *notarius* căruia i s-a încredințat o misiune importantă peste hotare. Oricum, ceva mai târziu principalul notarius (*primicerius notariorum*) avea sarcina importantă și convenabilă de a păstra lista (*Laterculum maius* sau *notitia*) tuturor celor care dețineau funcții importante și probabil a întocmit fiecăruia și codicilul de numire. Apoi era un grup de patru miniștri civili și militari (*comites consistoriani*), cu sarcinile și personalul lor: cvestorul (*quaestor sacri palati*), șeful personalului administrativ (*magister officiorum*), ministrul care răspundea de problemele financiare (*comes sacrarum largitionum*) și ministrul care se ocupa de domeniile imperiale (*comes rei privatae*). *Quaestor sacri palati*, funcție creată de Constantin, răspundea, cu ajutorul funcționarilor de la trei departamente ministeriale (*scrinia*), de redactarea edictelor imperiale și de rescripte și de rezolvarea petițiilor. Funcția de *magister officiorum* a fost creată în 320, iar acesta avea numeroase îndatoriri. El controla secretariatele (*sacra scrinia*) care erau subordonate unor *magistri scriniorum*, adică departamentele de secretariat ale *memoria*, *epostolae* și *libelli*. Tot el controla corpul (*schola*) de curieri imperiali (*agentes in rebus*); acești agenți confidențiali i-au înlocuit în timpul domniei lui Dioclețian pe *frumentarii*. Deși aveau un rang inferior notarilor, aveau importanta sarcină de a duce corespondența imperială în provincii; membrii mai importanți ai acestei categorii erau inspectori poștali (*curiosi*),

Curtea (comitatus)

iar șeful lor (*magister*) controla în mod indirect *cursus publicus*. *Magister* exercita și un control administrativ asupra gărzii personale (*scholae*), avea o mare influență asupra politicii externe și era maestru de ceremonii, ocupându-se astfel și de audiențele împăratului. Autoritatea sa, care acoperea atât de multe departamente ale statului, îi asigura o poziție care putea constitui o contrapondere la cea a prefectului pretoriului. *Comes sacrarum largitionum* (căruia probabil în timpul domniei lui Constantin i se spunea încă *rationalis*) controla minele și monetăriile, în timp ce *comes rei privatae* administra domeniile imperiale. Pe lângă acești înalți demnitari existau, desigur, funcții și personal mai puțin importante. Tuturor acestor *palatini* de la curtea sa, Constantin le-a acordat numeroase privilegii, printre care scutirea de cheltuieli curiale și de *munera* personale și treptat le-a asimilat statutul cu cel al soldaților.

Prefectul pretoriului

În afară de *comitatus*, cele mai importante funcții erau cele de prefecți ai pretoriului care evoluaseră din comandanți militari ai Gărzii Pretoriene în aghiotanți ai împăratului, iar autoritatea lor avea o sferă largă, care în epoca lui Dioclețian, de pildă, includea și principala responsabilitate financiară.[10] Constantin a desființat însă Garda Pretoriană și a transferat comanda armatelor unor *magistri militum*. Prin urmare, prefecții pretoriului au devenit demnitari civili, care răspundeau în esență de problemele juridice și financiare. Au rămas judecători de apel, iar sentințele lor erau definitive și excludeau posibilitatea de a se face recurs la împărat. Au continuat să se ocupe de strângerea dărilor în natură, de alocarea rațiilor pentru armată și funcționarii civili, de recrutări și să răspundă de poșta imperială, de clădirile publice, de asociațiile de stat (*collegia*) și de guvernatorii provinciilor. Fiecare membru al tetrarhiei avea un prefect al pretoriului, iar *vicarii* care controlau cele douăsprezece dioceze pe care le-a înființat Dioclețian (vezi în continuare) erau oficial adjuncții prefecților. Astfel, prefecții au ajuns să răspundă de administrația civilă a secțiunilor teritoriale ale Imperiului; în timpul domniei lui Constantin existau probabil trei prefecți în Apus și doi prefecți cu autoritate egală în Răsărit, dar în cele din urmă au fost înființate patru prefecturi pretoriene: Gallia, Italia, Illyricum și Orient. Pe măsură ce funcția de prefect al pretoriului a suferit aceste schimbări, cea de *praefectus urbi* s-a modificat și ea.[11] În spiritul acestei uniformizări generale a puterii, Dioclețian a numit un *vicarius* la prefectura orașului. Constantin a desființat însă această funcție și a transferat atribuțiile unui *vicarius in urbe* (ulterior *vicarius urbis Romae*) care era vicar al prefectului pretoriului, nu al prefectului orașului, a cărui influență a scăzut astfel. Însă prefectul orașului a dobândit o sarcină importantă de care nu a beneficiat niciodată în timpul Principatului: de vreme ce Senatul a fost lipsit de toate atribuțiile juridice ordinare, instanța prefectului orașului a avut o importanță sporită. Aici toți *clarissimi* prezentau spre judecare procesele civile, iar cei care trăiau la Roma și procesele penale. Prefectul orașului a ajuns astfel să reprezinte Ordinul Senatorial, iar prefectului pretoriului să fie confidentul împăratului. Cu excepția câtorva magistraturi republicane care s-au păstrat, prefectul orașului era singurul demnitar care purta toga și nu centura militară (*cingulum*); el a devenit astfel simbolul tradițiilor republicane. Una dintre acestea a fost reînviată de Constantin, care a creat un patriciat ne-ereditar; acesta însemna ceva mai mult decât un titlu onorific acordat unor senatori, în special celor care fuseseră consuli.

Praefectus urbi

Ordinele senatorial și ecvestru se contopesc

În epoca lui Septimius Severus și a succesorilor săi, executivul imperial era recrutat aproape exclusiv din cadrul Ordinului Ecvestru. Însă dificultățile economice din secolul III au făcut imposibilă în cele din urmă respectarea condițiilor de proprietate impuse până atunci aspiranților la posturile publice și au anulat astfel distincția tradițională dintre senatori și *equites*. Constantin a desființat definitiv această distincție (înainte de 321). Prin urmare, deși nu foarte frecvent, existau *correctores* atât din Ordinul Ecvestru, cât și Senatorial, precum și *praesides*, atât din Ordinul Senatorial, cât și ecvestru. Funcții destinate până atunci exclusiv Ordinului Ecvestru, precum prefecturile Annona și Vigiles, au fost deschise ambelor ordine. În timp ce în secolul III tot mai mulți reprezentanți ai Ordinului Senatorial au fost excluși din funcțiile administrative importante, acum un număr tot mai mare de posturi au fost ridicate de la statut ecvestru la cel senatorial și tot mai mulți oameni care intrat în aparatul

35. IMPERIUL ÎN TIMPUL LUI DIOCLEȚIAN

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ ARGEȘ NR 1

birocratic al statului ca ecvești sfârșeau ca senatori: astfel la jumătatea secolului IV principalii demnitari, precum *magister officiorum* și *quaestor*-ul palatului, aveau rang permanent de *clarissimus*. Mai mult, nobilimea senatorială a profitat de noile ocazii ce i s-au oferit și a monopolizat tot mai mult cele mai importante posturi administrative în Apus, mult mai înclinat spre tendințele feudale decât Orientul urbanizat. În epoca lui Dioclețian, un *clarissimus* era membru al unui Senat exclusivist, care cuprindea circa 500 dintre cele mai bune familii din Imperiu; prefecții pretoriului dețineau cel mai înalt titlu ecvestru de *eminentissimus*, în timp ce miniștrii de la curte, vicarii, *duces* și guvernatorii provinciilor beneficiau de următorul grad ecvestru, acela de *perfectissimus*. După Constantin numărul celor care dețineau asemenea titluri a sporit simțitor. Constantin a înființat ordinul *comites* imperiali, în parte pentru a uni cele două clase și a le câștiga loialitatea și în parte, poate, pentru că se pare că era un mare amator de ceremonial. Cei care l-au însoțit pe împărat în călătoriile sale au fost întotdeauna numiți *comites*, dar acum acest titlu a fost acordat oficial atât senatorilor cât și persoanelor obișnuite și a fost împărțit în trei grade (*ordinis primi*, *secundi* și *tertii*). Unii *comites* activau în *consistorium*, alții în locul vicarilor în provincii, iar alții dețineau funcții speciale de comandă în armata activă.

Reforma administrației provinciilor

Organizarea provinciilor a fost domeniul administrației în care Dioclețian a operat reforme fundamentale. În parte pentru a diminua puterea personală a guvernatorilor provinciilor și în parte pentru a impune un control mai strict asupra autorităților municipale insubordonate, Dioclețian a continuat procesul inițiat încă de la începuturile Imperiului, adică o împărțire a provinciilor în unități teritoriale mai mici. O listă a acestor provincii, cunoscută sub numele de Laterculus de la Verona, ne arată că Dioclețian a dublat practic (cca 100) numărul provinciilor care existau la venirea sa la putere: Lactantius spunea, criticându-l pe împărat, că provinciile „au fost ciopârțite" (*in frustra concisae*).[12] Prin această reorganizare, Italia și-a pierdut poziția privilegiată și a fost asimilată unei provincii obișnuite. Se spune adesea că Dioclețian a realizat o separare a puterii militare și civile aproape totală la nivelul provinciilor, însă chiar dacă a urmărit acest lucru, nu a făcut-o în mod arbitrar. În majoritatea provinciilor, care nu aveau nevoie de garnizoane, guvernatorul avea atribuții exclusiv civile, fiind răspunzător de aspectele financiare și juridice. În unele dintre provinciile în care existau garnizoane, Dioclețian a operat această separare, dar există cazuri de guvernatori (*praesides*) care aveau și atribuții militare. Comandanții militari (*duces*) par să fi fost destul de rari în timpul lui Dioclețian, iar un astfel de comandant putea comanda armatele mai multor provincii. Guvernatorii senatoriali au dispărut aproape în totalitate; au supraviețuit doar proconsulii din Asia și Africa, numiți firește de împărat și nu de Senat. *Correctores*, de obicei senatori, au fost numiți la conducerea provinciilor în care a fost împărțită Italia și în Sicilia și Achaia. Restul provinciilor erau guvernate de *praesides* ecvești. Această distincție a dispărut firește după 320 când, după cum am văzut, Constantin desființează diferența între ordine.

Creșterea numărului de provincii a impus gruparea lor în unități mai mari pentru a putea fi controlate eficient. În acest scop, Imperiul a fost împărțit în douăsprezece sau treisprezece dioceze, fiecare administrată de un adjunct al prefecților pretorieni, *vicarius*; fiecare avea de asemenea doi oficiali financiari, un *rationalis* și un *magister rei privatae*, care aveau rang ecvestru. Astfel, majoritatea oficialilor săi din administrația (vicari, *praesides* și *duces*) lui Dioclețian proveneau din *viri perfectissimi* din Ordinul Ecvestru, care răspundeau la rândul lor prefecților pretoriului, *viri eminentissimi*. Aceștia din urmă, în timpul domniei lui Constantin, au avut un caracter oarecum descentralizat până când în cele din urmă diocezele au devenit subdiviziunile a patru prefecturi (pag. 599).

Puteri excesive ale executivului imperial

Teoretic, executivul roman nu a avut niciodată o organizare mai potrivită ca în secolul IV. Dimensiunile și perfecțiunea organizării executivului constituiau însă în sine un pericol. Cu cât mai mult s-a implicat în mai toate problemele Imperiului, cu atât mai ușor i-a fost să eludeze controlul împăraților. Pe lângă asta, împărații din secolele III și IV au fost în marea lor majoritate militari care nu aveau experiență în problemele administrative și în orice caz erau preocupați în special de problema apărării

frontierelor. Lăsat să se descurce singur, executivul imperial s-a transformat dintr-un bun slujitor într-un stăpân autoritar. Oficialii superiori vindeau numirile în funcții și promovările celor aflați la baza piramidei. Toți urmăreau să prade populațiile aflate în responsabilitatea lor, cam în același mod în care o făceau proconsulii și *publicani* în epoca Republicii, însă mult mai sistematic și fără ca faptele lor să fie sancționate. Este adevărat că împărații au depus eforturi să pună capăt acestor abuzuri, de îndată ce au aflat de existența lor. Au promulgat edict după edict împotriva oficialilor vinovați; în cazurile în care atenționările nu au avut nici un efect, i-au amenințat pe vinovați fie cu pedepse corporale publice (biciuirea), fie cu moartea. Nu au așteptat ca persoanele oprimate să vină să-și formuleze plângerile, ci au instituit un nou organism, *agentes in rebus*, care să spioneze aparatul administrativ. În cele din urmă au fost cel mai adesea păcăliți de urzelile slujitorilor lor. Oficialii au interceptat plângerile și i-au pedepsit în mod exemplar pe autorii lor. Au ignorat în mod tacit avertismentele împăraților; i-au mituit pe inspectori și au scăpat basma curată.[13]

Executivul abuzează de autoritatea sa

Dacă aparatul birocratic a reușit să-i sfideze pe împărați, nu și-a putut permite același lucru în cazul superiorilor neoficiali, proprietarii imenselor *latifundia* care au apărut după invaziile de la jumătatea secolului III (Cap. 43). Proprietarii acestor domenii nu numai că i-au transformat pe lucrătorii lor în sclavi legându-i de glie (Cap. 43), ci au reglementat acest statut printr-un contract oficial și au exercitat o jurisdicție domestică care a înlocuit-o pe cea a instanțelor imperiale. Aceste forme de uzurpare a autorității politice au fost firește sancționate de împărați; însă executivul imperial le-a tolerat. Astfel, *latifundia* din perioada târzie a Imperiului Roman au ajuns să se constituie în miniaturale state în stat, despre care putem spune că au fost precursorii feudelor medievale.[14]

Proprietarii de latifundia *uzurpă autoritatea politică*

6. Reforme financiare

Cea mai stringentă problemă a administrației civile de la sfârșitul secolului III era cea financiară. Din epoca marilor invazii prosperitatea economică a Imperiului a cunoscut un vădit declin, care s-a materializat într-o reducere simțitoare a fondului de impozitare. Pe de altă parte, cheltuielile publice au continuat să crească. Sistemul *panis et circenses* s-a împietrit într-o lege inexorabilă, astfel încât atunci când Constantin a mutat sediul guvernului la Constantinopol a trebuit să asigure distribuirea de alimente și distracția unui număr de 80 000 de persoane. Îndatorirea tradițională de a aloca sume de bani pentru construcțiile publice a trebuit să fie și ea respectată. La aceste cheltuieli obișnuite s-au adăugat cele impuse de luxul oriental de la curte, de un aparat birocratic sporit și de un aparat militar sporit. Deși soldele soldaților nu au mai crescut după domnia lui Caracalla și s-a realizat o oarecare economie prin înrolarea germanilor cu solde mai mici, creșterea efectivelor armatei a antrenat automat creșterea bugetului militar.

Creșterea cheltuielilor publice

La jumătatea secolului III, împărații au încercat să acopere costurile sporite ale guvernului printr-o depreciere drastică a monedei și printr-un sistem extins de rechiziții și muncă forțată. În timp ce *aureus* a pierdut tot mai mult din greutate, *denarius* s-a depreciat tot mai mult: în epoca lui Septimius Severus era în procent de circa cincizeci la sută cupru (Cap. 40), noul *antoninianus* introdus de Caracalla a fost supraapreciat, iar în timpul domniei lui Gallienus *denarius* devalorizat a devenit o monedă de cupru suflat cu mai puțin de cinci la sută argint. Rezultatul a fost o spirală inflaționistă care a antrenat creșterea galopantă a prețurilor, în timp ce taxele nu au fost actualizate în funcție de noua valoare monetară. Reformele lui Aurelian (pag. 514) au temperat o vreme lucrurile, dar nu au stopat inflația. Această devalorizare a monedei a avut consecințe mai puțin grave decât inflația din ultima vreme, pentru că în lumea romană nu exista un număr mare de persoane care să aibă venituri fixe, iar rentierul tipic din antichitate, marele proprietar de pământ, nu a întâmpinat nici un fel de dificultăți în a-și transforma rentele în distribuții în natură. Deprecierea monedei imperiale a desființat practic „instituțiile alimentare" și trusturile similare; a scos de pe piață monedele de cupru bătute de municipiile din Răsărit; și a provocat o confuzie intermi-

Colapsul sistemului monetar

nabilă în actualizarea prețurilor și a lefurilor, care a fost agravată de refuzul guvernului de a accepta propria monedă de la plătitorii de impozite în orice condiții sau numai la o valoare net nefavorabilă. În încercarea de a însănătoși moneda, Dioclețian a crescut valoarea lingoului (deși nu suficient) prin perceperea de impozite pe pământ și achiziții forțate. În 294 este bătută moneda de aur (*aurei*) șaizeci pentru o livră romană, *denarii* de argint (greutatea din epoca lui Nero), nouăzeci și șase la livra romană și moneda mare de cupru (cinci la noul *denarius*) și moneda mică de cupru (la început, două la *denarius*). Acest nou sistem monetar a fost adoptat de cincisprezece monetării, de la Londra la Alexandria. Inflația însă a continuat, iar în 302 Dioclețian a promulgat bine cunoscutul său *Edictum de pretiis venalium rerum*, prin care fixează prețurile maximale la numeroase bunuri și introduce pedeapsa cu moartea pentru nerespectarea lor. Această măsură drastică a fost însă un eșec: bunurile au dispărut de pe piață, edictul nu a mai fost respectat curând, iar inflația monedei de cupru a crescut, astfel încât pentru tranzacții mai mari erau folosite pungi sigilate (folles) de monede de cupru mici. În jurul anului 309 d.Hr. Constantin a introdus celebrul său *solidus* din aur (șaptezeci și doi la o livră), care și-a păstrat mult timp puritatea și valoarea. Spre sfârșitul domniei și-a permis să bată această monedă în cantitate mult mai mare, datorită confiscării tezaurelor din temple. În perioada 305-330 au fost bătute foarte puține monede de argint, iar în 330 a reapărut *denarius* de argint (nouăzeci și șase la o liră). Deși prețurile au continuat să crească, reforma lui Constantin nu poate fi considerată un eșec, pentru că *solidus* și-a păstrat greutatea până în secolul XI.[15]

Reformele lui Dioclețian și Constantin

Dreptul de a rechiziționa (*indictio*) alimente sau mijloace de transport pentru armata romană sau alt serviciu guvernamental a fost exercitat extrem de liber în timpul Republicii și de împărații din secolele I și II; iar povara acestora i-a afectat în mare măsură pe locuitorii provinciilor. Însă guvernele romane s-au angajat să plătească pentru ceea ce au luat, iar cei dintâi împărați au fost preocupați într-o oarecare măsură să mențină aceste rechiziții în niște limite rezonabile. În cvasi-anarhia de la jumătatea secolului III, când soldații și oficialii au fost lăsați să se descurce, au profitat de dreptul lor de a rechiziționa bunuri și servicii de la provinciali, iar dreptul acestora din urmă de a primi compensații a devenit o iluzie.[16] Dioclețian a încercat să desființeze sau să restrângă aceste practici arbitrare și să revină la un sistem echitabil de impozitare. În acest scop el a desființat vechile impozite pe pământ și a revizuit drastic întregul sistem de impozite. A reglementat *indictiones*, care erau repartizate în mod egal la nivelul provinciilor, orașelor și indivizilor. Din 287 rechizițiile anuale erau împărțite în cicluri de cinci ani (din 312 în cicluri de cincisprezece ani). Pentru a avea un punct de plecare, în Imperiu a fost organizat un recensământ, provincie cu provincie.[17] Impozitul se baza pe *iugum* (unitate de pământ) și pe *caput* (unitate pentru mâna de lucru). Acest sistem de impozitare a asigurat, teoretic, un echilibru corect între diferitele clase de plătitori de impozite, deși în realitate a afectat mai mult agricultura, pe proprietarii de pământ și pe țărani, iar aplicarea sa a fost adesea inechitabilă.[18] Impozitarea fiecărei proprietăți se baza pe o împărțire superficială a pământului în unități fiscale standard (*iuga*), ale căror recolte, cereale, fructe sau produse ale crescătorilor de vite, erau socotite ca echivalent. Natura acestei *capitatio* impusă populației rurale varia într-o oarecare măsură în diferitele provincii. În timpul lui Dioclețian, *capitatio* era plătită se pare în bani, iar impozitul pe teren (*annona*) era achitat în natură, însă nu peste mult timp un *iugum* a fost echivalat cu un *caput*, iar *annona* a fost fixată în funcție de totalul combinat, totul aparent în natură (cu unele variațiuni locale). Impozitul a fost extins la proprietarii din Italia, care nu mai beneficiau de scutirea de taxe. Era de datoria prefecților pretoriului să stabilească cantitatea anuală de alimente necesară armatei, administrației civile și populației Romei, numărul recruților și cantitatea de echipament destinată armatei, precum și numărul de animale pentru poștă și de lucrători pentru lucrările publice. Totalul era împărțit la numărul de *iuga* și *capita*, și anunțat în rechizițiile anuale. Astfel, impozitele erau ajustate în funcție de estimările bugetului anual, iar statul reușea să facă acest lucru în mare măsură fără ajutorul banilor. Plata acestui

Noul sistem de impozitare al lui Dioclețian

Rechiziții

impozit nu a asigurat însă, în practică, scutirea de rechiziții pe care urmărea să le înlocuiască. Vechiul *aurum coronarium* a continuat să existe, iar Constantin a introdus două impozite noi: *collatio lustralis*, o taxă care se plătea din cinci în cinci ani în aur și argint, impusă negustorilor și breslelor urbane, și *collatio glebalis*, o supratăxă impusă senatorilor, pe pământ, dar plătibilă în bani.

Responsabilitate corporatistă pentru impozite

Pentru stabilirea impozitelor prefecții aveau un număr mare de funcționari financiari, în *scrinia* în subordinea *numerarii*, în timp ce strângerea propriu-zisă a impozitelor (altele decât *collatio glebalis*, care era plătită direct de fiecare proprietar de pământ) și pentru alte servicii adiționale, Dioclețian a creat un sistem de responsabilitate corporatistă care s-a dezvoltat în secolele II și III. Decemprimi locali par să fi fost desființați în jurul anului 310, în orice caz responsabilitatea a fost extinsă la întregul corp de *curiales* care constituiau *ordo senatorius* al fiecărui municipiu (membri care erau numiți să adune impozitele se numeau *susceptores*).[19] Ținând cont de sărăcirea generală a orașelor, această distribuire a responsabilității era echitabilă și absolut necesară; ea a fost însă și cauza unor probleme grave, pentru că averea impusă pentru admiterea în senatele locale scăzuse până la 25 iugera sau 13 pogoane de pământ (deși e limpede că a variat în funcție de mărimea și bogăția fiecărui oraș), iar mulți dintre *curiales*, cărora li se punea sechestru, erau destituiți. Prin urmare, deși *curiales* erau nemiloși atunci când trebuiau să strângă impozitele până la ultimul plătitor, ei trăiau în permanență sub spectrul ruinei financiare, iar permanentele lor plângeri au impus împăraților din secolele IV și V adoptarea unui întreg cod de reglementări adiționale.

7. Serviciul obligatoriu

Curiales devin o castă ereditară

Motivele de nemulțumire ale *curiales* au sporit datorită faptului că multe grupuri de oameni, în special cei cu funcții, erau scutiți de această responsabilitate, iar în realitate plăteau mai puțin decât s-ar fi cuvenit: printre aceștia se aflau senatorii membri ai Ordinului Ecvestru, funcționari civili, soldați, doctori, expeditori oficiali, colectori de impozite și concesionari ai domeniilor statului; acestora Constantin le-a adăugat clerul creștin. Nu este de mirare că mulți *curiales* au încercat să scape de aceste constrângeri retrăgându-se din ordinul lor și încercând să fie acceptați într-o altă breaslă. Însă guvernul avea nevoie de acești proprietari de pământ ca agenți care să asigure securitatea impozitelor comunităților lor locale. Astfel s-au făcut tot mai multe presiuni asupra lor să rămână în funcție să-și facă datoria, iar în timpul lui Dioclețian au devenit *de facto* o clasă ereditară. Dioclețian le-a interzis să intre în armată, iar Constantin le-a interzis accesul în administrația civilă și a redus numărul clericilor. Ultima picătură a fost faptul că împăratul Constantin a transformat *curiales* în mod legal într-o castă ereditară, interzicându-le să-și părăsească locul de reședință fără permisiunea specială.

Generalizarea serviciului obligatoriu

Astfel, sistemul de impozite al lui Dioclețian, care depindea de menținerea noilor tipuri de plătitori de taxe și asigurarea suplimentară de mână de lucru pe care se bazau impozitele, a sporit controlul statului. Serviciul voluntar, frecvent în epoca Principatului, a făcut loc unui sistem obligatoriu care limita dreptul de a alege al individului, iar economia mai liberă din perioada anterioară a fost înlocuită de controlul birocratic al statului. În măsura în care a fost posibil, *statu quo*-ul a fost menținut, toți bărbații continuându-și ocupațiile, iar fiii lor apucând-o pe același drum. Refuzul de a face acest lucru i-a aruncat pe unii din lac în puț: astfel principiul ereditar a fost aplicat în cazul serviciului militar, iar fiii soldaților sau veteranilor care au refuzat să urmeze profesiunea tatălui lor au fost incluși în *curia*.[20]

Corporațiile ereditare

Noul impozit funciar general în natură presupunea asigurarea transportului, depozitarea și distribuirea unor importante cantități de produse naturale plătite ca impozite, iar acest lucru presupunea la rândul său folosirea mai multor lucrători care trebuiau să rămână disponibili. În secolul III guvernul a cerut ajutorul asociațiilor voluntare (*collegia*) pentru transportarea alimentelor în orașe și a rațiilor pentru armată. Însă acest lucru nu mai putea fi lăsat la voia întâmplării și de aceea colegiile de negustori, meșteșugari și întreprinzători din întregul Imperiu au devenit corporații (*corporati*). În 314 Constantin a transformat *navicularii* (pro-

prietarii de vase) în castă ereditară și apoi i-a scutit de celelalte îndatoriri de stat. Au fost incluse și alte bresle de care depindea aprovizionarea cu alimente: brutarii și măcelarii au fost legați obligatoriu de meseria și colegiul lor (sau erau obligați să furnizeze un înlocuitor); au fost promulgate edicte imperiale care le interziceau acestora să se refugieze în armată sau în alte domenii. Nu se știe cu exactitate la nivelul câtor meserii a fost extins acest sistem sau dacă în această etapă a afectat și breslele din afara Romei. Ținând însă cont de faptul că în cele din urmă a fost practicat și la Constantinopol, putem presupune că în epoca lui Constantin a afectat profund libertatea economică din Imperiu. Decurionii, furnizorii de alimente, expeditorii, meșteșugarii urbani, minerii, lucrătorii din atelierele de stat și poștele publice, precum și soldații au fost curând incluși în același sistem. În aceste împrejurări era limpede că va veni și rândul lucrătorilor din agricultură.

Statutul lucrătorilor (*coloni*) pe marile domenii private și imperiale s-a schimbat. Până în secolul III *coloni* de pe domeniile mari beneficiau de libertate deplină, cu excepția faptului că uneori erau obligați să muncească timp de câteva zile la strângerea recoltei la locuința proprietarului sau a *conductor*-ului (angajatorul lor). Apoi, *coloni*-lor li s-a cerut să renunțe la libertatea lor de mișcare și au fost legați permanent de *latifundium*, în schimbul protecției pe care proprietarul le-o asigura.[21] Noul lor statut de robie a fost în unele cazuri consfințit de un contract formal și a fost validat în mod tacit de guvern. Recunoscând noua instituție a muncii forțate pentru persoane libere, guvernul roman a acționat împotriva propriei sale tradiții. Însă – fără a ține cont de faptul că foarte mulți dintre oficialii superiori aveau ei înșiși *latifundia* și acționau mână în mână cu ceilalți proprietari – împărații au trecut cu vederea ei înșuși pretextul folosit de proprietarii de pământ, care susțineau că fără o rezervă sigură de mână de lucru nu pot face față cultivării domeniilor lor și plății impozitelor pe care le datorează curții imperiale. De vreme ce rezerva tot mai redusă de sclavi nu mai corespundea nevoilor *latifundia*, guvernul roman nu a putut contrazice argumentele latifundiarilor. Instituția robiei a dobândit apoi și o titulatură legală. Dacă Dioclețian a decretat că întreaga populație rurală trebuie să rămână acolo unde a fost înregistrată la vremea recensământului, această măsură nu îi putea viza și pe micii proprietari liberi, ci doar pe lucrătorii temporari. În epoca lui Constantin *coloni* au fost legați definitiv de pământ, iar legea din 332 le-a permis latifundiarilor să-i pună în lanțuri pe *coloni* pe care-i suspectau că nu se supun legii. Aceștia nu puteau părăsi domeniul, dar puteau fi mutați de la o fermă la alta. Tot astfel, copiii lor au fost obligați să rămână pe loc. Un *colonus* se putea totuși căsători sau putea dobândi o proprietate personală cu acordul stăpânului lui. Fuga de pe domeniu, care a amenințat atât de acut economia din secolul III, a fost astfel stopată, cu prețul libertății individuale.

Colonatul

Am putea menționa aici un alt aspect al reformelor întreprinse de Dioclețian și Constantin: numeroasele modificări aduse codului penal, care au reflectat o profundă omenie și austeritate. Dioclețian a stabilit cele mai drastice pedepse pentru evaziunea fiscală, iar Constantin a impus pedepse severe pentru imoralitatea sexuală. Pe de altă parte, ambii împărați au continuat tradiția conducătorilor din secolul II și a lui Septimius Severus adoptând noi legi care să înlăture barbarismele existente în codul social. Dioclețian a interzis vânzarea copiilor; Constantin a redus puterile disciplinare arbitrare ale lui *paterfamilias*, a inițiat un început de reformă a închisorilor și a desființat pedeapsa cu crucificarea și însemnarea cu fierul roșu pe față. În aceste tendințe contradictorii ale legislației lor putem întrezări o altă anticipare a Evului Mediu.

Reformarea codului penal

8. Apărarea și reforma armatei

În timpul domniei lui Dioclețian, Imperiul Roman a recuperat în mare parte terenul pierdut în timpul invaziilor de la jumătatea secolului III. Inevitabila sa cădere a fost evitată datorită unei remarcabile serii de conducători propulsați la putere în ultimii ani ai secolului de jocul războaielor civile. Cu excepția Daciei, nu s-a renunțat la nici un alt teritoriu atât de întins. Chiar dacă Imperiul Roman nu a fost readus la dimensiunile sale din timpul domniei lui Traian, el depășea totuși limitele pe care i le stabilise Augustus.

Dimensiunile Imperiului Roman

CAPITOLUL 8

Războaiele timpurii ale Republicii

1. Roma și Latium

Roma și Liga latină

Puterea etruscilor în Latium a luat sfârșit odată cu înfrângerea trupelor lui Porsenna la Aricia, iar Roma a fost eliberată nu numai de sub stăpânirea Tarquinilor, ci și de învinsul Porsenna (Cap. 5). Noua Republică, în tratatul său cu Cartagina, a reafirmat cu tărie pretenția Romei de a deține controlul asupra Latium (Cap. 5): latinii victorioși acum nu vor recunoaște pretențiile Romei, ceea ce a condus firește la izbucnirea conflictului. Liga latinilor, din care Roma era acum exclusă, corespundea probabil vechii federații a Dianei de la Aricia care s-a întrunit *ad caput Ferentinae* și ai cărei membri sunt consemnați de Cato (Cap. 5 și pag. 665). Alianța, care s-a bucurat de un răsunător succes împotriva etruscilor, s-a întors acum împotriva Romei, iar Tusculum și-a recăpătat autoritatea de care probabil se bucurase înainte ca Roma să îl eclipseze. Neînțelegerile au condus la o confruntare de puteri (bătălia de la lacul Regillus, 496).[1] Dat fiind că acest lac se află pe teritoriul tusculan, este posibil ca Roma să fi luat inițiativa: după ce l-a înlăturat de la putere pe Porsenna, era acum gata să conteste supremația Latium-ului. Bătălia a dăinuit multă vreme în amintirea romanilor și a fost înfrumusețată cu multe legende patriotice; cea mai cunoscută este cea legată de intervenția divină a lui Castor și Pollux, renumiții frați gemeni și zei ai călăreților, în favoarea Romei. Problema a rămas probabil deschisă. Totuși, peste aproximativ zece ani, în Forul roman a fost construit un templu închinat lui Castor și Pollux, iar o paradă a călăreților (*Transvectio Equorum*), care avea loc la 15 iulie în perioada târzie a Republicii și a fost reînviată de împăratul Augustus, a comemorat multă vreme bătălia și manifestarea divină.

Bătălia de la lacul Regillus

Prin aceste conflicte reciproce latinii au stârnit atacuri persistente ale popoarelor vecine din zona centrală a Apeninilor împotriva lor. În rândul acestor triburi, presiunea populației pentru subzistență, diminuată periodic de emigrația obligatorie a tinerilor (Cap. 2) și nevoia pășunilor de iarnă pentru herghelille de cai au constituit cauza unor repetate năvăliri în zonele de șes ale latinilor. În secolul V valea Tibrului a fost permanent expusă incursiunilor acestora.

Incursiunile triburilor montane, care constituiau o amenințare mai mare pentru orașele latine învecinate decât pentru Roma, a determinat Liga latină să-și aplaneze conflictele cu romanii. În jurul anului 493 a fost încheiat un tratat, al cărui text a rămas expus în For până în secolul I î.Hr., așa-numitul *foedus Cassianum*, între romani pe de o parte și federația latină în ansamblu pe de altă parte. Prin acest pact a fost formată o armată comună de apărare, la care fiecare parte se angaja să contribuie cu un contingent egal, iar fiecare dintre părți urma să primească o parte egală din prada de război; oricare dintre părți solicita ajutorul celeilalte prelua comanda forțelor reunite.[2] O convenție suplimentară a fost încheiată la scurt timp după aceea (c. 486) de romani cu un mic canton al hernicilor din valea superioară a râului

Tratatul (foedus Cassianum) dintre Roma și latini

Hernicii

Trerus, pentru a împiedica comunicarea între volsci și equi. Această aplicație timpurie a principiului „divide et impera" (dezbină și stăpânește) avea să se dovedească de un real folos.

2. Sabinii, equii și volscii

Despre războaiele comune duse de tripla alianță alcătuită din romani, latini și hernici împotriva populațiilor de la munte au supraviețuit foarte puține dovezi autentice. În tradiția istorică romană rolul jucat în aceste conflicte și în colonizările ulterioare a fost aproape pierdut din vedere. Principalul obiectiv al războaielor era așezarea coloniștilor proveniți atât de la Roma cât și din orașele din Latium în locuri stabilite de Ligă după consultarea cu Roma. Acești coloniști au fost repartizați pe teritorii câștigate sau redobândite de la volsci sau de la alți invadatori, iar acesta este unul dintre rezultatele benefice ale *foedus Cassianum* și ale clauzei acestuia care prevedea împărțirea în mod egal a prăzii de război între cei doi parteneri ai tratatului. Este posibil ca scriitorii romani de mai târziu să fi încercat să mascheze faptul că aceste colonii au fost rezultatul unei acțiuni comune și s-au referit la ele ca la *coloniae Romanae*, dar o titulatură mai corectă este *Priscae Latinae Coloniae*. Orice roman care devenea membru al unei astfel de colonii înceta să fie cetățean roman și devenea cetățean al unei noi comunități independente care a fost admisă în asociația celorlalte state latine, adică în Liga latină. Aceste colonii latine erau prototipurile unui instrument caracteristic al imperiului pe care romanii l-au folosit în mod sistematic în etapele ulterioare ale cuceririlor lor. Circa paisprezece astfel de colonii au fost întemeiate înainte de 338 î.Hr., dar istoria coloniilor inițiale este nesigură: Cora, Signia, Velitrae și Norba este posibil să fi fost întemeiate în anii 490 în luptele împotriva equilor și volscilor, dar este la fel de posibil ca ele să-și fi schimbat stăpânii de mai multe ori în cadrul războaielor de graniță din epocă marcate de atacuri și contraatacuri.[3]

Coloniile arhaice

Roma a trebuit să rămână pe picior de război pe multe fronturi. În partea de nord a orașului exista o potențială amenințare din partea etruscilor, în timp ce la nord-est se aflau sabinii. Dar superioritatea unui atac al sabinilor a fost evitată încă de la început printr-o înțeleaptă concesie, și anume prin primirea conducătorului sabin Appius Claudius în comunitatea romană (Cap. 7). Se spune că în jurul anului 460, un alt conducător sabin, Appius Herdonius, s-a furișat în timpul nopții în Roma și a ocupat citadela de pe Capitoliu. Dar banda sa de jefuitori, rămasă fără întăriri, a fost obligată să se predea după un scurt asediu. O trăsătură notabilă a acestui atac neașteptat a fost ajutorul pe care romanii l-au primit în timpul operațiunilor de asediu de la trupele auxiliare de tusculani.[4]

Sabinii

O presiune mult mai insistentă o exercitau vecinii din sud ai sabinilor, equii (*aequi*). Încălcând după bunul plac teritoriul Praeneste (care nu făcea parte din Liga latină), acești invadatori s-au stabilit în depresiunea Muntelui Algidus, între bazinele râurilor Anio și Trerus, și și-au consolidat acolo o bază pentru incursiunile în fiecare dintre aceste văi. Principalul incident din timpul războaielor cu equii a fost o campanie în timpul căreia trupele romane trimise să-i alunge din garnizoana de la Muntele Algidus au fost prinse în capcană, dar au fost salvate la timp de trupele de intervenție conduse de L. Quinctius Cincinnatus (c. 460).[5]

Equi

Dar cei mai de temut dușmani ai romanilor și latinilor erau volscii. Acest trib s-a mutat din valea râului Liris dincolo de Mons Lepinus la marginea câmpiei de coastă din Latium. Din această poziție au reușit nu odată să pună stăpânire pe Antium și alte orașe de pe țărmul latin și au ocupat orașele situate pe colinele adiacente până departe în nord la Velitrae. Tradiția romană a păstrat o vie amintire invaziei volscilor, conduși de un nobil roman renegat, Cn. Marcius Coriolanus, de care Roma însăși a fost amenințată. Deși detaliile legendei romane – disputele interne care au condus la exilul lui Coriolanus și rugămințile mamei lui Veturia și ale soției sale Volumnia, care l-au determinat să-și stăpânească pornirile – nu au valoare istorică, putem considera însă că, volscii, având în frunte un trădător roman care să le arate drumul, au înaintat cândva la începutul secolului V până la Mons Albanus.[6]

Volscii

În a doua jumătate a secolului V armatele romane au reușit în cele din urmă să schimbe

Succesele romanilor

soarta războaielor de graniță. După o bătălie decisivă dată în trecătoarea Algidus (431) equii au fost alungați definitiv din zona Muntelui Algidus. Către sfârșitul secolului volscii au fost respinși din zona câmpiei de coastă și, în pofida unor incertitudini care există la nivelul tradiției, colonii latine s-au stabilit probabil la Antium (476), Ardea (442) și Labici (418).

3. Cucerirea orașului Veii

Fidenae

După bătălia de la Aricia (Cap. 5) etruscii s-au retras definitiv dincolo de Tibru, păstrând puțin sau aproape nimic pe malul stâng cu excepția capului de pod de la Fidenae, unde orașul Veii avea o garnizoană. Locuitorii orașului Veii par să fi implicat Roma în ceva mai mult decât niște simple incursiuni de graniță în perioada 483-480. În orice caz, în 479 romanii, în aparență fără nici un ajutor din partea aliaților lor latini, au încercat să ocupe Fidenae, acest ultim colț nerăscumpărat al Latium-ului. Dar pe malurile pârâului Cremera (care curge de la Veii spre Tibru pe partea opusă Fidenae) au suferit o grea înfrângere, în timpul căreia un corp detașat al armatei, format din gens Fabia și clienții lor, a fost măcelărit până la ultimul om.[7] La o jumătate de secol după acest dezastru armata romană reformată, proaspăt victorioasă în bătălia de la Muntele Algidus, și-a reînnoit atacurile împotriva cetății Fidenae. În bătălia decisivă, comandantul romanilor A. Cornelius Cossus l-a ucis cu mâna sa pe Tolumnius, regele veienților (c. 426). Panoplia pe care Cossus și-a însușit-o de la oponentul său regal a fost așezată de el însuși pe altarul lui Jupiter Feretrius (un templu mai mic aflat în vecinătatea mărețului templu al lui Jupiter Capitolinus), unde împăratul Augustus a fost, se pare, în măsură să-i descifreze inscripția dedicatorie.[8]

Asediul și ocuparea orașului Veii

Timp ce circa douăzeci de ani, romanii s-au mulțumit cu acest trofeu. Dar în jurul anului 405 ei au declanșat un război care viza nici mai mult nici mai puțin decât subjugarea orașului Veii. Această luptă, care a marcat primul pas evident în cariera Romei de cuceritor al lumii, a fost consemnată în tradiția romană ca un moment de cotitură în istoria militară a orașului, iar asediul orașului Veii a fost glorificat drept un asediu care a durat zece ani (495-396), o copie romană a asediului grec asupra Troiei. În realitate, asediul orașului Veii a sleit Roma de puteri. Orașul asediat nu era inferior Romei ca mărime, iar situarea sa pe o stâncă abruptă, având defileuri și ape curgătoare pe trei dintre versanți, l-a făcut aproape inaccesibil. Dintre celelalte orașe etrusce, Caere își menținea o neutralitate care era pe placul romanilor, iar adunarea federală a celor douăsprezece orașe etrusce, care avea puțină experiență în ceea ce privește acțiunea politică combinată, a declinat solicitarea de ajutor a orașului Veii. Două cetăți mai mici din sudul Etruriei, Capena și Falerii, precum și puternicul oraș Tarquinii i-au acordat însă ajutorul cerut, iar din celelalte orașe s-au oferit voluntari individuali. Cu toate acestea, romanii, cu sprijinul unor contingente latine, au respins trupele venite în ajutorul orașului și au menținut blocada printr-o campanie de iarnă. În 396 generalul roman M. Furius Camillus a luat cu asalt Veii.[9] El a dat un exemplu negativ celor care aveau să repurteze victorii în cadrul războaielor de asediu romane, permițând trupelor sale să masacreze populația orașului, iar supraviețuitorii au fost vânduți ca sclavi. Astfel Veii a dispărut din rândul orașelor etrusce, iar Roma s-a îmbogățit cu o importantă pradă de război și a dobândit un teren fertil cu care aproape s-a dublat suprafața totală a teritoriului său. O porțiune considerabilă din teritoriul cucerit a fost împărțită în loturi cu dimensiuni generoase care au revenit cetățenilor mai săraci. Din prada de război o cupă de aur a fost închinată lui Apollo în sanctuarul de la Delfi – acesta fiind primul gest al romanilor prin care se ofereau să plătească datoria pe care o aveau față de Grecia.

4. Roma este asediată de gali

În secolul IV istoria Romei era aproape încheiată în condiții care prefigurau căderea sa finală de mai târziu. După tulburările provocate de mișcările populațiilor din Epoca bronzului și Epoca fierului, Italia era iarăși vizitată de noi invadatori. De această dată este vorba despre un popor care acum intră pentru prima oară pe scena istoriei, celții.[10]

Printre războinicii culturilor câmpurilor de urne din Epoca bronzului, care s-au răspândit

CAPITOLUL 10

Războiul latinilor, războaiele romano-samnite și conflictul cu Pyrrhus

1. Instaurarea dominației Romei în centrul Italiei

Cumpărându-i pe gali (Cap. 8), romanii au obținut pentru orașul lor un răgaz de 800 de ani, până când un alt nordic, Alaric, regele vizigoților, a cucerit Roma în anul 410 d.Hr. (Cap. 44). Dar înfrângerea suferită de ei la Allia i-a discreditat în asemenea măsură în ochii vecinilor încât equii, volscii și etruscii au profitat de ocazie să reînceapă războiul, în timp ce latinii și hernicii au început să fie nehotărâți sau să-și împartă loialitatea. Dominația dobândită de Roma în 100 de ani a fost pierdută într-o singură campanie.

Reconsolidarea Romei

Dar romanii, cu încăpățânarea lor specifică, au încercat să-și refacă pierderile; cu inteligența ce le era și ea specifică și-au analizat deficiențele și au tras învățămintele necesare. Ca și în cazul invaziei lui Hannibal, un mare dezastru a prefațat victoriile durabile. Anticipând viitoarele incursiuni ale galilor, a fost construit un zid solid de piatră cu o grosime de 360 cm și o înălțime de 720 cm, susținut parțial de timpuriul *agger* (Cap. 5) care a fost acum ridicat la aceeași înălțime, în jurul întregului oraș, inclusiv al colinei Aventin, un circuit de circa 9 km; numeroase rămășițe ale așa-zisului zid servian au dăinuit (una dintre acestea poate fi văzută de vizitatorii Romei imediat ce ies din principala gară a orașului). Însemnele zidarilor prezente pe blocurile mari de tuf calcaros sugerează faptul că Roma este posibil să fi folosit o echipă de constructori greci. La construcție a participat probabil și armata romană, precum și prizonierii veientani, pentru că piatra a fost adusă din Grotta Oscura de lângă Veii.[1]

Reforma armatei

Numai zidurile n-ar fi putut însă salva Roma. Bătălia de la Allia a demonstrat că o armată de pedestrași înarmați după modelul grec poate fi învinsă cu succes de un dușman mobil și că o falangă de infanterie grea, odată dezmembrată, nu poate face față unor mânuitori de săbii. Atât armele cât și formațiunile de luptă impuneau schimbări, iar acest lucru a fost posibil printr-o reformă fundamentală la nivelul trupelor romane. Din păcate data acestei reforme nu este sigură: este posibil să se fi datorat înțelepciunii lui Camillus și să fi avut loc imediat după retragerea galilor sau ceva mai târziu în același secol când romanii acționau în regiunea Samnium[2], o zonă deluroasă accidentată. Infanteria grea a fost prevăzută cu o linie de apărare alcătuită din arcași și aruncători de sulițe (*velites*). În corpul de bază al legiunilor (încă de la instaurarea Republicii legiunea a fost probabil împărțită în două legiuni; dacă nu, împărțirea a fost făcută acum) bărbații din zona frontală (*principes*) au fost dotați cu două aruncătoare de sulițe (*pila*) și o sabie fiecare. Rândurile din mijloc și cele din spate (*hastati* și *triarii*) și-au păstrat deocamdată aruncătorii de sulițe (*hastae*), dar în cele din urmă *hastati* au fost reechipați după modelul *principes*, iar liniile au fost rearanjate astfel încât *hastati* au ajuns în linia întâi, *principes* (în pofida numelui) în rândul doi, iar *triarii* în rândul trei. Ei au renunțat la scutul rotund pe

Structura manipulară a legiunii

10.1 Soldați latini purtându-și camaradul mort. Mânerul capacului unei casete (***cista***) de la Praeneste. Probabil sec. IV î.Hr.

care-l purtau inițial (*clipeus*) în favoarea unuia lung (*scutum*), care avea patru colțuri și de formă aproape cilindrică.

O inovație mult mai importantă decât această schimbare de armament a avut loc la nivelul structurii interne a legiunilor care a condus la o înlocuire a falangei cu o formațiune manipulară. Centuriile erau constituite, în fiecare din cele trei linii, în unități tactice separate care permiteau o formațiune de luptă mai deschisă. Fiecare unitate purta un stindard de luptă (*manipulus*) și în perioada mai târzie fiecare manipulă era alcătuită din două centurii și era comandată de un centurion din centuria așezată la dreapta; legiunea a fost alcătuită apoi din treizeci de manipule, fiecare din 120 de oameni. Pe câmpul de luptă, manipulele din fiecare dintre cele trei linii erau aliniate cu intervale între ele; manipulele celor două linii din spate acopereau fiecare spațiile din linia din față. În timpul luptei manipulele din linia a doua erau împinse, la nevoie, în spațiile existente în linia întâi, iar manipulele din *triarii* urmau să contribuie și ele la întărirea liniilor din față. Aceste detalii au fost menționate, dar momentul introducerii lor, precum și al întregului principiu, rămâne necunoscut. Legiunea romană îmbina însă, într-un mod remarcabil, structura compactă cu elasticitatea.[3] Putea lupta în rânduri strânse sau mai libere, în funcție de cerințele luptei, iar independența tactică a manipulelor permitea ca, în cazul în care legiunea în ansamblu își pierdea coeziunea, aceasta să nu se descompună integral, ci să se refacă în jurul manipulelor intacte. Acest lucru i-a adus Romei în cele din urmă, în secolul IV, victoria asupra dușmanilor ei, dar, așa cum vom vedea, a fost nevoie de o și mai mare elasticitate înainte ca orașul etern să-l poată înfrânge pe Hannibal. În cele din urmă, reforma politică din anul 367, prin care consulatul a devenit accesibil fără rezerve plebeilor (pag. 77), a oferit armatei reorganizate conducători noi, foarte înzestrați și întreprinzători.

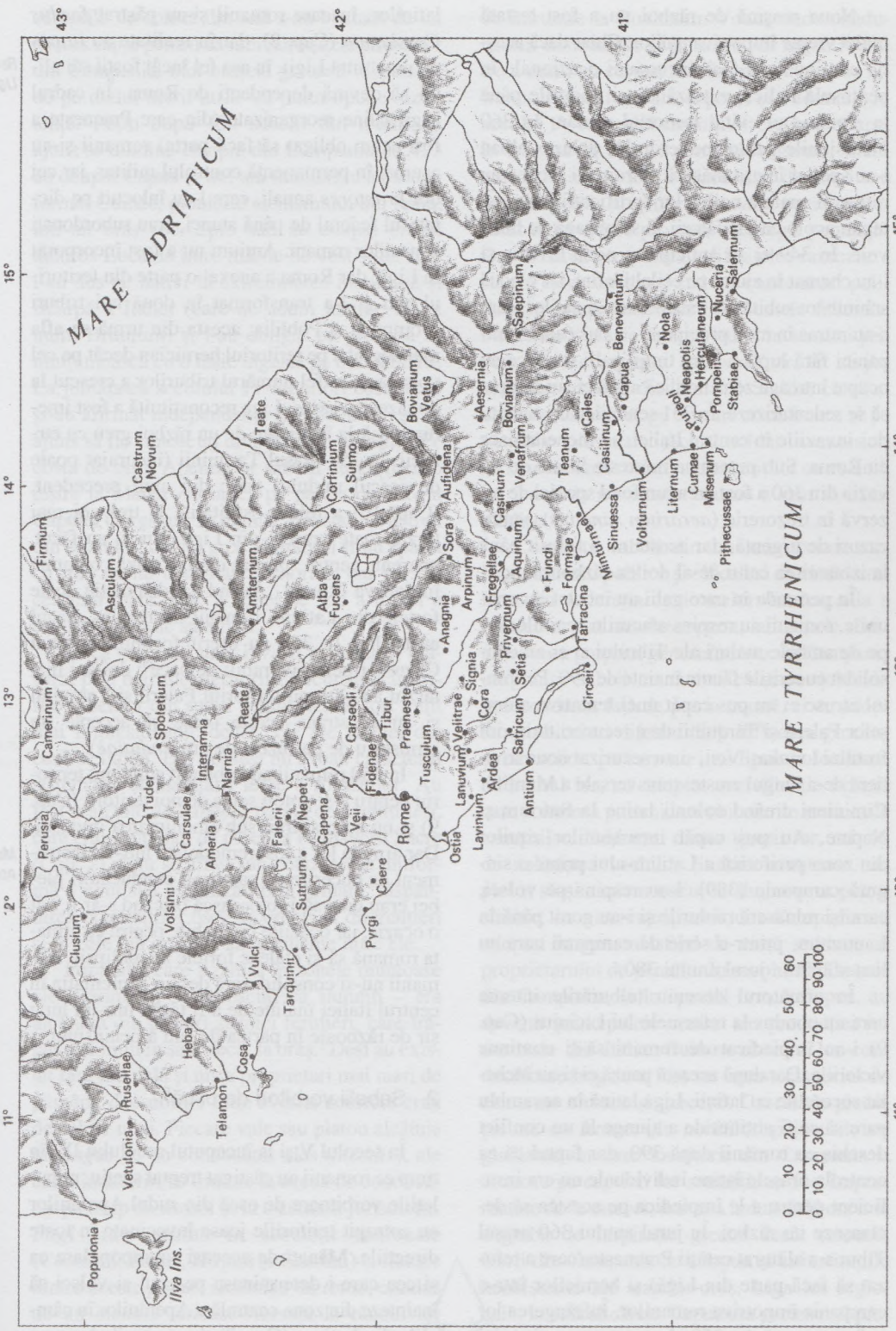

Harta 4. ITALIA CENTRALĂ

Incursiunile intermitente ale galilor

Noua mașină de război nu a fost testată multă vreme împotriva galilor. Chiar dacă aceștia continuau să facă incursiuni ocazionale în peninsula italică, extinzându-și raidurile până la Apulia, au evitat teritoriul roman. În 360 incursiunile galilor pe teritoriul deluros alban i-au speriat în așa măsură pe romani încât s-au retras în spatele noilor lor fortificații și au așteptat acolo ca prădătorii să se retragă de bună voie. În 349 ei au anticipat o nouă invazie și i-au chemat în ajutor pe ceilalți latini, iar o nouă schimbare subită, de data aceasta a galilor, care s-au retras în mod precipitat – a pus capăt campaniei fără luptă.[4] Între timp, galii după ce au ocupat întreaga zonă nordică a Italiei, au început să se sedentarizeze. În 331 senonii, care au condus invaziile în centrul Italiei, au încheiat pace cu Roma. Sub puternica impresie lăsată de invazia din 360 a fost creat un fond special de rezervă în trezorerie (*aerarium sanctius*) pentru cazuri de urgență, dar acesta nu a folosit până la izbucnirea celui de-al doilea război punic.

Succesele împotriva etruscilor

În perioada în care galii au încetat incursiunile, romanii au respins atacurile vecinilor lor pe de ambele maluri ale Tibrului și și-au consolidat cuceririle făcute înainte de 390. Pe frontul etrusc ei au pus capăt unei tentative a orașelor Falerii și Tarquinii de a recuceri teritoriul fostului lor aliat, Veii, și au securizat noua frontieră de-a lungul crestei transversale a Munților Ciminieni creând colonii latine la Sutrium și Nepete. Au pus capăt incursiunilor equilor din zona periferică a Latium-ului printr-o singură campanie (389). I-au respins pe volsci, care își reluaseră raidurile și i-au gonit până în Lanuvium, printr-o serie de campanii care au luat sfârșit în jurul anului 380.

În următorul deceniu tulburările interne care au condus la reformele lui Licinius (Cap. 9) i-au împiedicat de romani să-și continue victoriile. Dar după această pauză ei și-au încheiat socotelile cu latinii. Liga latină în ansamblu pare să se fi abținut de a ajunge la un conflict deschis cu romanii după 390, dar faptul că ea controla orașele latine individuale nu era insuficient pentru a le împiedica pe acestea să declanșeze un război. În jurul anului 360 orașul Tibur s-a alăturat cetății Praeneste (care a refuzat să facă parte din Ligă) și hernicilor într-o campanie împotriva romanilor. Înfrângerea lor a fost urmată în 358 de reașezarea situației latinilor, în care romanii și-au păstrat *foedus Cassianum* (Cap. 8), dar în realitate au impus un nou tratat Ligii, în așa fel încât foștii săi aliați să devină dependenți de Roma. În cadrul Ligii latine reorganizate (din care Praeneste a fost acum obligat să facă parte) romanii și-au asumat în permanență controlul militar, iar cei doi *praetores* anuali, care l-au înlocuit pe dictatorul federal de până atunci, erau subordonați consulilor romani. Antium nu a fost încorporat în Ligă, dar Roma a anexat o parte din teritoriul său și l-a transformat în două noi triburi (Pomptina și Poblilia: acesta din urmă se afla mai degrabă pe teritoriul hernician decât pe cel volscian); astfel numărul triburilor a crescut la douăzeci și șapte. Liga reconstituită a fost imediat pusă la încercare de un război greu cu etruscii. În 359 orașul Tarquinii (încurajat poate de eșecul raidului galic din anul precedent, (Cap. 10) a reluat ostilitățile și trei ani mai târziu toate orașele din Liga etruscă au făcut, aparent pentru prima oară, cauză comună împotriva Romei. Având la dispoziție toate forțele din Latium, romanii au respins atacul etruscilor. În 353 au oferit fostului lor aliat Caere termeni favorabili de pace[5]; doi ani mai târziu au cotropit teritoriul Falerii și Tarquinii și au constrâns aceste orașe să accepte un armistițiu de patruzeci de ani (*indutiae*).

Reorganizarea Ligii latine

În 350 romanii au dobândit suficient teritoriu pentru a-și potoli setea de noi teritorii (Cap. 9) și nu au mai trăit sub amenințarea invaziei. Dar armata lor a fost remodelată într-un instrument de cucerire pe care noii conducători plebei erau gata să-l folosească oricând s-ar fi ivit o ocazie, iar ocaziile favorabile pentru ca armata romană să-și etaleze forțele nu au lipsit. Romanii nu-și consolidaseră deplin supremația în centrul Italiei înainte de a fi târâți într-un lung șir de războaie în partea de sud a peninsulei.

Motive pentru noi cuceriri

2. Sabelii vorbitori de oscă[6]

În secolul V și la începutul secolului IV, în timp ce romanii au câștigat treptat spațiu, populațiile vorbitoare de oscă din sudul Apeninilor au cotropit teritoriile joase învecinate în toate direcțiile. Mânați de aceeași suprapopulare ca și cea care-i determinase pe equi și volsci să înainteze din zona centrală a Apeninilor în câmpiile din Latium (Cap. 8), incursiunile lor spre

Migrația popoarelor sabele

câmpiile de coastă din sud s-au bucurat de un succes rapid pentru că nici rămășițele etruscilor din Campania, nici orașele grecești dispersate de pe malul mării nu le-au putut opune rezistență. Puțin după 450 sabelii din munți au ajuns să domine câmpia din Campania; în 423 au ocupat Capua și trei ani mai târziu au transformat Cumae, pionierul elenismului din Italia, într-un oraș osc. Spre sud au ocupat orașul deluros Lucania între mările de vest și de sud, i-au dus pe nativi în extremitatea muntoasă și stearpă a Italiei (care de acum înainte se va numi Bruttium) și i-au obligat pe greci să se mulțumească cu o fâșie îngustă pe malul mării. La jumătatea secolului IV locuitori oscanizați și-au afirmat independența față de lucani și au ajuns să fie cunoscuți drept brutini (*Bruttii*). Pe costa de est a Apeninilor sabelii au câștigat o ieșire la Marea Adriatică pe partea de nord a Capului Garganus. În regiunea de sud-est nativii din Apulia și orașul grec Tarentum și-au apărat cu mai multă tenacitate teritoriul; dar în 350 cea mai mare parte a zonei de sud a Italiei a căzut în mâinile sabelilor.

Caracterul sporadic al cuceririlor sabelilor

Dacă succesul unei invazii ar putea fi măsurat prin mărimea teritoriilor ocupate, cuceririle sabelilor din sudul peninsulei au fost mult mai impresionante decât cele ale Romei din centrul Italiei. Dar acestea nu aveau caracterul sistematic al înaintării lente a romanilor. Au fost realizate de bande separate de aventurieri, care erau stimulați de practica Primăverii Sacre (Cap. 2) și nu se aflau sub conducerea uniformă a unui stat organizat; prin urmare, răspândirea populațiilor osce a condus la diferențieri și în cele din urmă la antagonisme între ele.

Samniții

Populația care a rămas în zonele muntoase ale Apeninilor – cunoscuți ca samniți – era alcătuită din păstori și mici fermieri, care trăiau mai mult în sate decât la oraș.[7] Deși au existat fără îndoială și niște proprietari mai mari de pământ, deosebirile între averile acestora erau destul de mici. Fiecare vale sau platou alcătuia un *pagus* cu un conducător ales (*meddix*), ale cărui îndatoriri se limitau la aceea de conducător pe timp de război și la o sumară jurisdicție. *Pagi* erau reunite în asociații cantonale (Caraceni, Pentri, Hirpini și Caudini) și fiecare dintre aceste *populi* alcătuiau un *touto*, condus de un *meddix tuticus*. Acestea la rândul lor erau grupate într-o ligă care avea un loc central de întrunire la Bovianum Vetus, unde conducătorii cantoanelor se întruneau de urgență pentru a numi un comandant federal și unde se întrunea o dietă federală, și poate și o adunare. În secolul IV teritoriul samniților era încă ocupat în măsura în care o permitea regiunea muntoasă și nici un fel de disensiuni de clasă sau neînțelegeri la nivelul cantoanelor nu au împiedicat colaborarea promptă a întregii populații. Dar izolarea geografică a diferitelor cantoane a stat în calea unei mai strânse concentrări politice. În intervalele dintre războaiele federale, bande individuale se angajau în incursiuni private sau se angajau ca mercenari în slujba orașelor grecești din Italia și Sicilia, ca să-și cheltuiască avutul pe armuri costisitoare și pe podoabe personale. Acești soldați aventurieri au stricat bunele relații ale samniților cu vecinii, iar federația nu a putut sau nu a vrut să-i împiedice.[8]

Lucanii

Coloniștii sabeli din Lucania aveau aceleași instituții politice și obiceiuri de viață similare; dar federația cantoanelor din Lucania a format un stat absolut separat, iar trupele acestuia aveau propriul *generalissimo*. În Campania imigranții sabeli nu numai că și-au dobândit independența față de patria mamă, ci au adoptat și obiceiuri diferite. Sub influența grecilor și etruscilor, pe care nu i-au lipsit în totalitate de avutul lor, au adoptat o civilizație urbană care contrasta puternic cu obiceiurile rustice ale samniților. Deși unii dintre tinerii lor, mânați de neliniștea vechilor ținuturi muntoase, au plecat să-și caute norocul în slujba unor puteri străine, ca mercenari, oscii din Campania au adoptat în general stilul de viață sedentar al proprietarului de pământ. În secolul IV orașele din Campania, și în special orașul Capua, au devenit principalele centre ale producției industriale din Italia. Cultura claselor lor conducătoare bogate a fost un amestec special de elemente etrusce și grecești. Casele de piatră, pictate cu fresce, ale nobililor și jocurile cu gladiatori în care locuitorii din Campania îi aruncau pe captivii lor samniți, au fost împrumutate de la etrusci; dar arta industrială era mai degrabă de inspirație greacă decât toscană. Oscii din Campania au adoptat și ei instituțiile neobișnuite ale statelor-oraș. Liga lor regională, în cadrul căreia Capua era partenerul predominant, era o federație de orașe, precum cea

Campanienii

Capua

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ ARGEȘ NR 1

a latinilor și etruscilor. În 350 poporul sabelic a încetat să alcătuiască un grup omogen: populațiile din componența sa erau pe punctul de a se angaja într-o perioadă de războaie distrugătoare.

3. Primul război cu samniții și marele război latin

Alianța între romani și samniți

Prima confruntare politică dintre osci și romani a avut un caracter mai degrabă prietenesc. În 354 samniții le-au oferit romanilor un tratat pe care aceștia l-au acceptat; interesele pe care ambele popoare le aveau în valea centrală a Liris-ului au fost probabil definite spre satisfacția lor reciprocă. Probabil că această alianță a fost inspirată de o teamă comună de gali și este posibil ca un contingent de samniți să fi făcut parte din armata care i-a alungat pe invadatorii gali în 349 (Cap. 10). Dar când pericolul galic a dispărut, legătura dintre romani și samniți a slăbit.

Locuitorii din Capua îi stârnesc pe romani împotriva samniților

În 343 romanii, renunțând la prietenia lor cu samniții, s-au implicat într-un conflict cu aceștia, în care miza nu o reprezenta altceva decât supremația asupra sudului Italiei. Schimbarea lor de poziție a fost determinată de o ofertă rivală de alianță făcută de locuitorii orașului Capua, care au fost atacați de prădători din teritoriul samniților, iar acum se gândiseră să-i stârnească pe romani împotriva acestora. Fără să țină cont de recentul tratat, romanii au început ostilitățile împotriva samniților în numele unui stat de care nu erau legați prin nici un fel de legături politice anterioare. Motivele care au stat la baza acestei schimbări subite a politicii romane nu sunt foarte clare. Dar antagonismul firesc dintre comunitățile așezate în câmpie și muntenii care furau vite, precum și perspectiva beneficiilor economice care ar fi decurs dintr-o alianță cu unul dintre cele mai bogate orașe din Italia, au avut fără îndoială efectul scontat asupra romanilor; și este foarte probabil ca influența noilor conducători plebei dornici să-și etaleze capacitățile militare să fi înclinat balanța în favoarea războiului.[9]

Primul război cu samniții

În același an, o armată romană impresionantă i-a ajutat pe capuani să-i alunge pe samniți din Campania. Dar succesele de atunci au fost puse în pericol în 342 de o revoltă în rândul trupelor romane, care nu erau încă obișnuite cu serviciul militar prelungit pe câmpuri de luptă situate departe de casă și nu voiau să lupte împotriva samniților în numele capuanilor.[10] Romanii au avut noroc că în acel moment *atenția samniților se îndrepta spre vecinul lor* de la sud, orașul Tarentum (Cap. 10) și astfel au consimțit să reînnoiască vechiul tratat cu Roma (341). Dar ajungând la o înțelegere cu samniții, romanii și-au abandonat aliații mai noi din Campania. Ca răspuns la noile incursiuni ale samniților, locuitorii Campaniei au încheiat o alianță cu un grup de alte orașe latine, care i-au ajutat să-i alunge pe invadatori. Pe de altă parte, romanii nu au răspuns unei chemări a samniților împotriva orașului Tarentum. Prima aventură a Romei în sudul Italiei a avut un sfârșit extrem de dezonorant, dar foarte semnificativ: acesta a demonstrat că din acel moment Campania a intrat în sfera de influență a Romei.

Îndărătnicia latinilor

Nedorita ezitare pe care paralizia temporară a forțelor militare a impus-o politicii romane nu numai că a îndepărtat populațiile osce; ea a avut și un alt efect și anume acela de a pune capăt unui conflict cu latinii. Potrivit termenilor impuși acestora în 358, latinii au fost chemați să suplimenteze contingentele pentru războaie (precum campaniile etrusce din 358-351 și recentele operațiuni din Campania) mai degrabă în interesul romanilor decât al latinilor în ansamblu. În 358 aceștia au văzut cum romanii și-au însușit teritoriul care aparținuse tribului Pomptina de la volsci și cu această ocazie distribuirea de pământ cetățenilor romani nu a fost echilibrată de crearea de noi colonii pentru latini (Cap. 10). În 349 aceștia și-au exprimat deschis nemulțumirea amenințând că-și retrag sprijinul împotriva galilor. Atitudinea romanilor față de latini s-a reflectat în tratatul pe care l-au încheiat cu Cartagina, probabil în 348.[11] Cartaginezilor li s-a cerut să nu încerce să-și creeze o bază permanentă în Latium și să nu distrugă orașele care au acceptat supremația Romei, dar li s-a permis să ia sclavi din orașele latine independente (de pildă un oraș precum Antium). Romanii, în schimb, au recunoscut monopolul cartaginezilor în domeniul comerțului, cu mult mai multă convingere chiar decât în primul tratat (Cap. 55): negustorii romani nu aveau permisiunea să facă comerț nu numai în vestul Mediteranei de la Golful Tunis până la Cartagena (Carthago Nova) în Spania, ci acum nici în zona cuprinsă între Sardinia și Libia, unde până atunci puteau s-o facă în anumite

Tratatul Romei cu Cartagina

10.2 Războinici sabeli reprezentați pe o pictură tombală de la Paestum, „Mormântul războinicilor", începutul secolului IV î.Hr.

condiții; accesul le era permis doar în Sicilia cartagineză și în Cartagina însăși. Acest lucru demonstrează lipsa de interes a Romei în extinderea comerțului din acea perioadă.

Eșecul primului război cu samniții i-a încurajat în cele din urmă pe latini să trimită un ultimatum Romei, în care cereau refacerea parității existente cândva în privința drepturilor pe care le aveau ei și partenerul lor predominat (340).[12] Pentru că solicitările le-au fost refuzate, latinii și-au reiterat alianța cu campanienii și au constituit o ligă împreună cu foștii lor dușmani, volscii. Dar romanii reinstauraseră de acum ordinea internă și au primit ajutor din partea samniților, în virtutea tratatului din 341 și în pofida recentelor tergiversări ale partenerului lor. În timp ce adversarii săi își adunau încă oamenii, armata romană a efectuat o joncțiune cu trupele samnite traversând teritoriul equilor până în zona centrală a Apeninilor, iar trupele reunite, în timp ce coborau valea Liris-ului spre Campania, au întâlnit și au înfrânt contingentele colective ale latinilor și campanienilor lângă Suessa Aurunca.[13] Romanii, după acest succes, au oferit campanienilor termeni favorabili de pace pentru a învinge coaliția dușmană (340). După ce i-au desprins pe campanieni din această coaliție, romanii au continuat în următoarele două campanii să-i înfrângă pe latini în atacuri răzlețe, iar în cele din urmă au smuls volscilor orașul Antium, de pe malul mării, care trecuse dintr-o mână într-alta în războaiele anterioare de graniță. Un trofeu al acestui lung război a rămas multă vreme expus în Forul roman, unde pe tribuna oratorilor (care a fost numită ulterior „Rostra") au fost fixate ciocurile de corăbii capturate de la inamic.

„Marele război al latinilor"

Acordul impus de romani în 338 le-a instaurat în fine supremația în centrul Italiei. Controlul lor militar asupra latinilor a fost desăvârșit de o politică sistematică de izolare. Federația care i-a ținut uniți pe latini de la sfârșitul dominației etrusce s-a dezmembrat și fiecare oraș a fost obligat să încheie o convenție separată cu Roma. Dar Roma a evitat intrarea opoziției latine în ilegalitate printr-o politică luminată și anume încercând să-i lege pe cei cuceriți de sine prin interese comune și stimulându-le loialitatea față de un stat ai cărui membri deveniseră. Unele dintre popoare urmau să beneficieze fie de drepturi depline fie parțiale, de care se bucurau cetățenii romani, devenind astfel membri ai statului cu perspectiva ca așa-numiții „cetățeni pe jumătate" (adică cei care aveau *civitas sine suffragio* sau drepturile private, dar nu și cele publice ale unui cetățean roman) să poată dobândi într-o bună

Colonizarea

zi cetățenia cu drepturi depline. Alte popoare au rămas sau au devenit aliați latini. Tusculum, Aricia, Lanuvium și alte două orașe au primit cetățenie cu drepturi depline, dar și-au menținut autoritățile municipale (pe parcursul unei generații, în 332, un nobil din Tusculum a devenit consul roman), iar în 332 au fost create în Latium două noi triburi romane (Maecia și Scaptia). Primele orașe (*municipia*) care au beneficiat de *civitas sine suffragio* au fost cele ale căror populații nu vorbeau latina (volscii, auruncii și campanienii), precum Fundi, Formiae, Capua,[14] Suessula, Cumae și în curând Acerrae. Acest statut a fost privit inițial ca o onoare prin care Roma și *municipium* schimbau drepturi sociale, dar curând a ajuns să fie considerat un grad inferior al cetățeniei romane, mai ales atunci când aceste *municipia*, deși continuau să fie *respublicae* cu autonomie locală, trebuiau să furnizeze Romei soldați și erau vizitate de prefecți judiciari romani.[15] În al treilea rând, celelalte orașe latine și colonii și-au păstrat vechiul lor statut, fiind aliați (*socii Latini nominis*) legate de Roma, dar nu și unele de altele. Acestea și-au păstrat independența locală, dar erau obligate să furnizeze trupe Romei ori de câte ori li se cerea și li s-au impus anumite restricții în ceea ce privește comerțul reciproc și căsătoriile mixte. Orașe din această categorie erau coloniile latine Signia, Norba, Ardea, Circeii, Sutrium, Nepete și Setia. Alte orașe erau aliate cu Roma pe diferite baze: astfel Tibur și Praeneste au fost lipsite de o parte din teritoriul lor, dar, ca și Gabii și Cora, și-au menținut alianțele cu Roma. În al patrulea rând, Antium a beneficiat de un tratament special; după ce i-au distrus flota, romanii le-au permis locuitorilor să se bucure de orașul lor, dar acolo a fost trimisă o mică colonie de cetățeni romani care să ocupe o parte din teritoriu, de unde se putea apăra portul. Acesta era un nou tip de colonie, la care latinii nu puteau participa (Cap. 11), iar ca asociat al orașului Antium a fost plantată o a doua colonie la Ostia, probabil cam în aceeași perioadă; se păstrează încă rămășițe din zidurile acestui *castrum*.[16]

Această colonizare generală a avut consecințe pe termen lung. Ea a pus bazele unei confederații care avea să includă în cele din urmă întreaga Italie și care este descrisă pe larg în capitolul următor. Politica Romei, prin care aliații Romei îi furnizau trupe care să lupte alături de romani în vederea realizării unor interese comune dar nu trebuiau să plătească taxe sau tribut, a generat un interes comun și o loialitate care i-au asigurat Romei posibilitatea de a dobândi hegemonia asupra Italiei. Dar înainte ca acest lucru să fie posibil, Roma a trebuit să ajungă la o înțelegere cu samniții, care controlau cel puțin 9600 km^2 din teritoriu.

4. Al doilea război cu samniții

După campania din 340 romanii n-au mai ținut cont de samniți. Considerând că se pot lipsi de serviciile lor, ei i-au ignorat pe aliații lor în tratatul din 338, ceea ce a contribuit la unirea tuturor populațiilor din câmpia de vest împotriva populațiilor de la munte. În 334 ei au fortificat Capua în vederea viitoarelor incursiuni ale samniților creând o colonie latină la Cales la granița zonei de șes a Campaniei; în 328 i-au alungat pe volsci din valea Liris-ului și și-au îmbunătățit căile de comunicare cu Campania creând o altă colonie la Fregellae. Deși inițial nu a fost creată ca un avanpost împotriva samniților, colonia de la Fregellae i-a împiedicat pe aceștia să coboare prin valea Liris-ului în Campania și a desăvârșit procesul prin care samniților li s-a închis accesul la țărmul de vest. În 334 romanii i-au deranjat pe samniți pentru că au încheiat un tratat cu tarentinii, care erau în război cu vecinii lor osci. Răcirea relațiilor dintre aliați a condus la deschiderea ostilităților în 327, când samniții, după ce au căpătat mână liberă încheind un tratat de pace cu Tarentum, și-au reînnoit atacurile în zona litoralului de vest. În același an au profitat de disensiunile interne din micul oraș grec Neapolis (Neapole) și au introdus o garnizoană aici. Ca răspuns la un protest al locuitorilor din Capua, romanii au asediat Neapolis și în cele din urmă l-au furat samniților printr-o ofertă de pace în termeni favorabili.[17] Terenul era acum pregătit pentru prima confruntare serioasă de forțe dintre principalele două puteri militare din Italia peninsulară.

Răcirea relațiilor dintre romani și samniți

În cel de-al doilea război cu samniții (326-304), romanii s-au confruntat cu noi

Al doilea război cu samniții

probleme care i-au obligat să opereze noi reforme la nivelul metodelor militare și să caute să încheie noi alianțe. Deși în general au reușit să pună capăt incursiunilor samniților în zonele de coastă, au suferit și unele pierderi grele până să se poată aventura cu succes în fortărețele din munți ale dușmanului.

În campaniile de la începutul operațiunilor de război de pe frontul de vest s-a ajuns curând în impas. Samniții nu puteau trece de avanposturile romane din văile râurilor Liris și Volturnus, iar romanii nu au avut curajul să se aventureze în inima munților. În 325 romanii au încercat să schimbe tactica, au trimis oameni care au traversat Apeninii Centrali prin Lacus Fucinus și au ajuns pe coasta Mării Adriatice. În această expediție romanii i-au înfrânt pe marsi și peligni în masivul central al Apeninilor și pe vestini pe țărmul Adriaticii, încercând probabil să înainteze spre Apulia. Dar înainte de a putea încheia o astfel de operațiune, un atac frontal asupra regiunii Samnium, într-un moment de nerăbdare, a adus întreaga ofensivă romană în impas. În 321 o armată romană și aliată de circa 20 000 de oameni a plecat de lângă Capua cu aparenta intenție de a trece Apeninii și de a ajunge în Apulia. Atrasă în cursă în trecătoarea Caudium („furcile caudine"), armata romană a fost silită să capituleze. Prețul acestei înfrângeri a fost un tratat prin care samniții au dobândit Fregellae și alte avanposturi romane, precum și 600 de călărași luați ostatici. Soldații romani înfrânți au fost obligați să treacă dezarmați prin jugul format de lăncile învingătorilor: după ce au fost umiliți, au fost lăsați să plece.[18]

Romanii obțin acces la Adriatică

Umilința suferită în „furcile caudine"

Pentru romani însă, pacea caudină a fost mai degrabă o pauză pentru reorganizare. Următorii cinci ani ei au făcut recrutări pentru infanteria tot mai numeroasă, ale cărei efective au crescut de la două la patru legiuni de câte 4200 de oameni fiecare. Beneficiind de un număr egal de soldați din partea statelor aliate, totalul armatei romane care participa la o campanie normală a fost fixat la 35 000-40 000 de oameni. Dacă tacticile manipulare au fost introduse atât de târziu (Cap. 10), fără îndoială că armata romană a folosit acest răgaz pentru a le deprinde. Mai mult, au fost create două noi triburi de cetățeni romani: Falernia în nordul Campaniei și Oufentina lângă cursul mijlociu al râului Liris pe un teritoriu confiscat în 329 de la Privernum.

Trupele romane își sporesc efectivele

În 316 romanii au denunțat tratatul (nu se știe sub ce pretext), iar în 315 și-au reluat tentativele de a-i ataca pe samniți pe la spate prin Apulia. Planurile lor au fost zădărnicite de la început de un detașament volant al inamicului care s-a năpustit de la Fregellae spre coastă, astfel încât să taie liniile romane de comunicație cu Capua. O forță de rezervă a fost trimisă de la Roma sub conducerea lui Q. Fabius Rullianus care să redobândească drumul de coastă spre Campania, dar acesta a fost prinsă în defileul Lautulae (lângă Tarracina unde în 329 a fost creată o colonie romană) și a suferit o înfrângere poate la fel de umilitoare ca cea din furcile caudine. Pentru o vreme loialitatea campanienilor, care a rămas neclintită în 321, a avut de suferit, iar Capua a trecut de partea dușmanului. Latinii au rămas loiali și înainte ca soldații romani să înceapă să dezerteze, afectând în mod grav efectivele rămase, și-au recuperat pierderile și au redobândit terenul pierdut. În 314 ei i-au alungat pe samniți din Tarracina, iar Capua a capitulat; în următorii doi ani au recucerit linia râului Liris și au consolidat-o cu o colonie latină la Interamna; alte două colonii au fost create la Saticula și Suessa Aurunca. În același timp și-au consolidat un punct de sprijin permanent în Apulia ocupând fortăreața samniților de la Luceria și creând în locul ei o colonie (314). Și în fine, s-au apucat să construiască cea mai renumită șosea, Via Appia, care le oferea o linie de comunicație permanentă de la Roma la Terracina și Capua (312, pag. 79).

Înfrângerea în bătălia de la Lautulae

Romanii își refac forțele

Via Appia

Samniții păreau să fie bine controlați acum din toate părțile, mai puțin din sud. Dar ei au reușit să obțină un important răgaz printr-o contraofensivă reușită pe tărâm diplomatic. În 311, dată la care armistițiul încheiat de Roma cu Tarquinii și Falerii a încetat să mai fie valabil, i-au mobilizat pe etrusci împotriva Romei, iar în anul ce a urmat ei i-au cooptat și pe noii aliați ai Romei din zona centrală a Apeninilor, marsii și pelignii, precum și pe mai vechii lor prieteni, hernicii. Dar romanii, menținându-și în tot acest timp dominația asupra Campaniei și Apuliei, i-au înfrânt sistematic pe rebeli și apoi i-au potolit și pe etrusci (311-304; vezi

mai jos). De acum era în sfârșit deschisă calea unei invazii în sudul Apeninilor cu toată forța, când samniții, izolați acum din toate părțile, au cerut pacea (304).[19] Romanii, în loc să prelungească tensiunea celor douăzeci de ani de lupte, îi lasă pe samniți să se bucure de independență deplină și se mulțumesc cu ceea ce dobândiseră deja. Cruțându-și dușmanul, ei îi oferă acestuia prilejul de a încerca o altă înfrângere. Romanii se puteau implica în următorul război cu samniții pentru că zarurile le erau favorabile. În recentul război ei i-au îndepărtat definitiv pe oscii din Campania din rândul neamurilor lor, au fortificat țărmul de vest până la Neapole și au creat o colonie latină la Sora (303) pentru a apăra valea superioară a râului Liris; i-au încercuit pe samniți din trei părți. În 311 romanii, influențați poate de noii lor aliați greci de la Neapole, au creat *duoviri navales*, care se ocupau cu echiparea și conducerea flotei, în timp ce un mic escadron ajuta la patrularea coastei, iar în 312 a fost trimisă o expediție latină să ocupe insula din larg Pontiae.

Sfârșitul războiului. Cuceririle romanilor

În intervalul dintre al doilea și al treilea război cu samniții, romanii și-au consolidat cuceririle încheind sau înnoind alianțe cu triburile din extremitatea nordică a regiunii Samnium – marsii, pelignii, marucinii, frentanii și vestinii – și înființând colonii latine la Alba Fucens (303) și Carseoli (298), astfel încât să controleze principala trecere prin zona centrală a Apeninilor unde construiau Via Valeria.

Alianțe cu popoarele din zona centrală a Apeninilor

Al doilea război cu samniții a determinat întâmplător o extindere a dominației romane în Etruria. Amânându-și intervenția în acel conflict până la expirarea armistițiului din 352, etruscii au ratat ocazia, pentru că romanii îi controlau deja în bună măsură pe samniți și puteau angaja forțe suficiente pentru a declanșa o nouă ofensivă pe un nou front. În 310 Fabius Rullianus a răscumpărat înfrângerea anterioară de la Lautulae printr-un marș extrem de cutezător prin pădurile dese din Munții Ciminieni, prin care a învăluit armata etruscă care înainta și a atras-o în centrul Toscanei. O înfrângere într-o bătălie (care a avut probabil loc lângă Lacul Vadimo) era de ajuns acum pentru a dezmembra liga etruscă. În următorii doi ani, un oraș după altul au încheiat tratate separate cu romanii.[20] Această înfrângere a afectat în atât de mare măsură prestigiul aristocrației conducătoare din orașele din Etruria încât aceasta nu a mai putut menține ordinea pe plan intern și a fost obligată în repetate rânduri să solicite *ajutorul romanilor pentru a pune capăt revoltelor* declanșate de țăranii fără pământ și meșteșugarii de la orașe.[21] Chiar dacă romanii erau mulțumiți pe moment să încheie alianțe cu orașele etrusce pe picior de egalitate, ei au redus în realitate întreaga zonă la o condiție de dependență.

Noi victorii asupra etruscilor

Etruria devine dependentă de Roma

Noul prestigiu pe care l-au câștigat datorită acestor victorii le-a adus totodată și stabilirea unor relații cu umbrii – o populație din zona de deal care a fost alungată odinioară de pe țărmul vestic de către etrusci și care pierduse mai recent ieșirea la Marea Adriatică în favoarea galilor – și cu picenii de pe coasta Adriaticii, care erau animați de aceeași dorință de a încheia alianțe protectoare împotriva galilor. Romanii au încheiat tratate cu picenii și cu mai multe orașe din Umbria – datorită influenței etrusce umbrii s-au organizat în orașe-state separate. Pentru a pregăti accesul la Marea Adriatică prin teritoriul Umbriei, la Narnia, lângă confluența Tibrului cu râul Nar (299), a fost creată o colonie latină.

Alianțe cu popoare din zona nordică a Apeninilor

5. Al treilea război cu samniții

În timp ce romanii erau preocupați să-și extindă dominația de la o mare la alta, samniții au încercat să găsească compensații pentru pierderile suferite făcând presiuni pentru a încheia o alianță cu lucanii, un popor înrudit cu ei, cu care avuseseră până atunci relații amicale. Dar lucanii, care probabil voiau să aibă mână liberă să trateze cu vecinii lor greci din Tarentum (Cap. 10), au refuzat aceste oferte, iar atunci când samniții au încercat să-și impună punctul de vedere cu forța au solicitat intervenția romanilor (298). Lucanii cereau ajutor dintr-o zonă de care romanii nu fuseseră până atunci interesați, dar care le oferea ocazia de a desăvârși încercuirea samniților și de aceea romanii au acceptat să îi ajute. Trupele romane conduse de L. Scipio Barbatus – primul reprezentant al acestei familii care a intrat în istoria Romei – trimise în ajutorul lucanilor i-au alungat pe samniți din Lucania[22], inițiind

Lucanii cer ajutorul romanilor împotriva samniților

3. Romanii cuceresc Italia

Cauzele supremației Romei

Instaurarea supremației Romei în Italia a fost un eveniment unic în istoria antică: în nici un alt caz un oraș-stat nu a dobândit un dominion de o asemenea întindere și atât de stabil. Cauza acestei realizări unice trebuie căutată în parte în poziția geografică a Romei, care a permis forțelor sale militare să acționeze pe liniile interne și să-și mențină adversarii divizați. Istoria războaielor din secolele V și IV ilustrează o dată în plus avantajul pe care-l aveau romanii de a-și putea înfrânge vrăjmașii pe rând. Unicele ocazii în care dușmanii Romei au recurs la operațiuni concertate pe fronturi diferite datează din al doilea și al treilea război cu samniții, perioadă în care romanii dispuneau de suficient de mulți oameni pentru a fi un rival serios pentru orice coaliție ostilă.

Dar romanii și-au datorat succesul în mai mică măsură avantajelor naturale, cât diplomației și puterii militare de care dispuneau. Armata romană care a cucerit Italia nu era cu mult mai mult decât o miliție a unui oraș-stat a cărui putere constă aproape în totalitate în infanteria grea a legiunilor. Călărețiі nu erau altceva decât militarii trimiși în recunoaștere și cei care asigurau securitatea flancurilor; infanteria ușoară nu era în măsură să facă manevre independente; comandanții nu erau îndeajuns de bine pregătiți încât să încerce operațiuni combinate cu arme diferite. Războiul împotriva lui Pyrrhus a evidențiat ceea ce au demonstrat apoi cu o forță zdrobitoare și înfruntările cu Hannibal și anume faptul că legiunile romane nu erau încă la nivelul armatelor antrenate potrivit standardelor grecești. dar în comparație cu celelalte armate italiene, trupele romane aveau numeroase alte avantaje. Efectivele furnizate de cel mai mare oraș din Italia și o zonă suburbană foarte populată erau utilizate la maximum; iar armatele alcătuite din cetățeni romani erau consolidate cu contingente care proveneau din statele aliate (Cap. 11). Rezervele romane erau prin urmare mai mult decât suficiente pentru a compensa înfrângeri de proporții ca cele pe care le-au suferit la Lautulae și Heraclea: ofițerii lui Pyrrhus s-au plâns că victoriile regelui nu au făcut altceva decât să mai taie din capetele Hidrei.[9] Dar batalioanele

Efectivele romanilor

Romei, pe lângă faptul că erau cele mai mari din toată Italia, erau și cele mai bine pregătite. Spre deosebite de mulți dintre adversarii lor, care considerau războiul ceva asemănător cu un sport, romanii îl considerau o operațiune serioasă, care impune o pregătire atentă și o execuție metodică. Ei făceau antrenamente riguroase și păstrau la nivelul trupelor o disciplină mult mai strictă decât vecinii lor. Pe câmpul de luptă autoritatea (*imperium*) de care dispunea comandantul era nelimitată, iar nerespectarea acestei autorități ca în cazul ruperii rândurilor în timpul bătăliei sau adormirea în post (santinele) era pedepsită cu moartea; insubordonarea la nivelul tuturor unităților era uneori pedepsită prin metoda decimării, care presupunea executarea fiecărui al zecelea om (aleși prin tragere la soți). Dar cea mai caracteristică trăsătură a priceperii militare a romanilor era conștiinciozitatea cu care armata romană analiza rezultatele operațiunilor anterioare și disponibilitatea de a învăța de la dușman, chiar și de la unul învins. Rezultatele acestor permanente experimente s-au remarcat la nivelul echipamentului legiunilor, care era mult mai bine echilibrat decât armamentul purtat de vechea infanterie, și la nivelul pregătirii soldaților de rând, care era la fel de bună în cazul trupelor auxiliare și al trupelor regulate (Cap. 10).[10]

Disciplina militară

Cum operațiunile de campanie ale romanilor s-au extins la regiuni mai îndepărtate, au fost create trei noi instrumente care să asigure victoria, drumul militar, tabăra de campanie și colonia. Via Appia și Via Latina (un drum ceva mai vechi. dar mai puțin frecventat, care urmează văile râurilor Trerus și Liris) ofereau două linii alternative de comunicare cu Capua și au devenit primele căi în cadrul unei rețele care în cele din urmă a acoperit întreaga Italie. Deși erau mai prost pavate și taluzate decât șoselele romane de mai târziu, drumurile originale latine și Via Appia erau drumuri pentru orice vreme, care permiteau romanilor să-și trimită trupele în orice anotimp în Campania sau la granița cu samniții. În vreme ce drumurile sporeau mobilitatea strategică a trupelor romane, taberele de campanie pe care trebuiau să le construiască la sfârșitul fiecărei zile în câmp deschis au sporit siguranța lor tactică. Valoarea acestor fortificații a fost demonstrată

Drumurile și taberele romane